

ΑΝΤΙΑΙΡΕΤΙΣΜΟΝ ΕΓΧΟΛΤΙΟΝ

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ καὶ ΠΑΡΑΘΡΗΣΚΕΙΕΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ - ΔΟΓΜΑ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΑΔΕΛΦΗΣ ΜΑΓΔΑΛΗΝΗΣ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

**ΙΕΡΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΗ ΜΟΝΗ
ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΕΣΣΕΕ ΑΓΓΛΙΑΣ**

1994

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι καρπός μιας σειράς ανεπισήμων διαλέξεων, οι οποίες απευθύνονταν σε ορθοδόξους γονείς, στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου (στο Έσσεξ της Αγγλίας). Οι ομιλίες αυτές βασίστηκαν σε συμβουλές που δίδονταν, εδώ και χρόνια, σε νέους, παιδιά, γονείς και ανδρόγυνα. Οι ακροατές των ομιλιών αλλά και μερικοί άλλοι που δεν μπόρεσαν να τις παρακολουθήσουν μας ζήτησαν να τις δημοσιεύσουμε σε βιβλίο, ώστε να είναι προσιτές σε περισσότερους.

Κάθε πρόσωπο, κάθε οικογένεια είναι μοναδική. Δεν είναι εύκολο οι προσωπικές συμβουλές, οι οποίες δόθηκαν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να παρουσιασθούν, με τη μορφή συστηματικής και γενικότερης διδασκαλίας για τη χριστιανική ανατροφή των παιδιών. Είναι σαν να γράφει κανείς μία ασκητική πραγματεία με βάση μερικά μόνο Αποφθέγματα των Πατέρων της Έρημου. Προτίμησα να διατηρήσω, όσο ήταν δυνατόν, τον ανεπίσημο χαρακτήρα των αρχικών ομιλιών το μικρό αυτό βιβλίο δεν φιλοδοξεί να καλύψει όλες τις πλευρές της χριστιανικής παιδαγωγικής. Παραδείγματος χάριν, το γεγονός ότι οι ομιλίες απευθύνονταν σε ανθρώπους που εκκλησιάζονταν συχνά σε μοναστήρι σημαίνει ότι ορισμένες απόψεις τονίζονται με τρόπο που δε θα ήταν ίσως απαραίτητος σε κάποια άλλη ποιμαντική περίπτωση. Οι αναγνώστες της ελληνικής εκδόσεως θα πρέπει να έχουν ακόμα υπ' όψιν ότι κάθε χώρα έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες και επομένως οι συμβουλές για την ανατροφή των ορθοδόξων παιδιών στην Αγγλία δεν θα ακολουθούν πάντοτε ακριβώς τους κανόνες που ισχύουν στην Ελλάδα.

Αρχίζοντας τις διαλέξεις ζήτησα απ' όλους τους παρόντες να προσευχηθούν για μένα που προσπαθούσα να μεταδώσω ο,τι έμαθα από τους πατέρες μας και να δεχθούν με προσευχή και διάκριση ο,τι θα έλεγα. Θα ήθελα να ζητήσω το ίδιο από τον καθένα που ζητά καθοδήγηση από το βιβλίο αυτό.

Ίσως αναρωτηθεί κανείς με ποιο δικαίωμα μοναχοί και μοναχές μιλούν για το γάμο και την ανατροφή των παιδιών. Ίσως κάποιος σκανδαλισθεί από το γεγονός ότι ένας μοναχός αναφέρεται σε εσωτερικά θέματα της έγγαμης ζωής. Ακόμα και όσοι εκτιμούν τη συμβουλή που τους έδωσε κάποιος μοναχός, ίσως να πιστεύουν ότι ο μοναχός δεν μπορεί να γνωρίζει τη δυσκολία της πρακτικής εφαρμογής μιας τέτοιας συμβουλής κάθε μέρα για πολλά χρόνια. Ναι, ίσως είναι ευκολότερο να το λες παρά να το κάνεις. Όμως, αν κανείς επιτελεί ποιμαντικό έργο, (και στην Εκκλησία μας οι λαϊκοί επί αιώνες απευθύνονται στα μοναστήρια ζητώντας συμβουλές για κάθε

πλευρά της ζωής τους) είναι υποχρεωμένος να ασχολείται με συγκεκριμένες ποιμαντικές καταστάσεις. Ο μοναχισμός είναι μια κλήση σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο και δε σημαίνει ότι ο μοναχός αγνοεί την ανθρώπινη ζωή όπως πραγματικά είναι. Είναι αλήθεια ότι πολλά από αυτά που θα μας απασχολήσουν βρίσκονται έξω από την προσωπική ζωή του μονάχου. Όμως, όταν ένας μοναχός σταλεί, παραδείγματος χάριν, σε ιεραποστολή, δεν μπορεί να μιλήσει στους ιθαγενείς όπως ακριβώς θα μιλούσε στους αρχαίους της μονής του. Πρέπει απαραίτητως να γνωρίζει τα προβλήματα, τις ανάγκες και τη γλώσσα του ποιμνίου του. Όλοι μας, μοναχοί και λαϊκοί, προσπαθούμε να ζήσουμε την ίδια χριστιανική ζωή, μόνο οι συνθήκες διαφέρουν. Οι μοναχοί δεν μπορούν να μιλούν επιπόλαια για μια ζωή σύμφωνη με το Ευαγγέλιο, όταν βιώνουν καθημερινά στη μονή τη μεγάλη προσπάθεια που αυτό απαιτεί, και μιλούν για τη σωτηρία παιδιών τα οποία γνωρίζουν και αγαπούν.

Η έννοια της χριστιανικής μόρφωσης

Αν, ως χριστιανοί, έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε κάθε πλευρά της ζωής μας υπό το πρίσμα των θείων εντολών, θα μπορούσαμε να εκφράσουμε την επιθυμία μας για τα παιδιά μας ως εξής: χριστιανική μόρφωση σημαίνει να βοηθούμε τα παιδιά μας να αποκτήσουν αυτό που ο απόστολος Παύλος ονομάζει μορφή Θεού. Στα ελληνικά χρησιμοποιείται η λέξη μόρφωσις. Ο απ. Παύλος γράφει για τον Χριστό ότι: εν μορφή Θεού υπάρχων, έλαβε μορφήν δούλου¹. Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, ο Θεός έγινε άνθρωπος για να γίνει ο άνθρωπος Θεός. Εδώ μπορούμε να δούμε τη σχέση ανάμεσα στη μόρφωση των παιδιών μας και στο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου. Όλα όσα θα αναφέρουμε αφορούν αυτό ακριβώς το σημείο: ποια μορφή υπάρξεως επιθυμούμε για τα παιδιά μας;

Αν σκοπός της ζωής μας είναι να επιτύχουμε τη θεία ζωή, τότε η κάθε στιγμή έχει εξαιρετικά μεγάλη σημασία- πρέπει να χειριζόμαστε κάθε πλευρά της ζωής μας με σοφία. Άλλα η ανθρώπινη σοφία δεν αρκεί για μια ζωή σύμφωνη με τις εντολές του Χριστού- χωρίς τον Χριστό δεν μπορούμε να επιτύχουμε τίποτε το θείο. Ο Θεός μας προσφέρει την ίδια Του τη ζωή, άλλα δεν παύουμε να είμαστε δημιουργήματα Του. Σε πρακτικό επίπεδο αυτό σημαίνει ότι το θέμα για όλους μας — και όχι μόνο για τους πνευματικούς πατέρες — είναι να ρωτάμε τον Θεό τι πρέπει να κάνουμε, τι πρέπει να λέμε και πώς να εκφράζουμε αυτό που λέμε. Στο θέμα της ανατροφής των παιδιών μια κάποια γνώση της παιδικής ψυχολογίας η ακόμα και μια λεπτή διαίσθηση, όσον άφορα τα δικά μας παιδιά, δε θα οδηγήσουν στον αιωνίως Όντα, παρά μόνον αν προσκαλέσουμε τη θεία χάρη διά της προσευχής. Πρέπει να προσευχόμαστε το πρωί, το βράδυ και κάθε στιγμή που έχουμε την ανάγκη να γνωρίσουμε το θέλημα του Θεού.

Πρέπει να μάθουμε να διακρίνουμε τη θεία έμπνευση. Με την άσκηση της προσευχής επιτυγχάνουμε τον ύψιστο σκοπό μας: να σωθούμε και να βοηθήσουμε τα παιδιά μας να επιτύχουν κι αυτά την αιώνια ζωή.

Χριστιανικός γάμος και μοναχισμός

Σε ένα χριστιανικό σπίτι τα παιδιά μεγαλώνουν φυσιολογικά μέσα στα πλαίσια του γάμου. Ίσως φανεί ότι κάνουμε παρέκβαση όταν μιλάμε για το γάμο, ενώ ήρθαμε με σκοπό να μιλήσουμε για τα παιδιά, άλλα — για να το πω έτσι — το θέμα είναι μάλλον να βάλουμε σωστά τα θεμέλια πριν προχωρήσουμε στο οικοδόμημα. Αν οι γονείς έχουν εσφαλμένες αντιλήψεις για το γάμο η αν η έμπνευση τους δεν είναι στραμμένη προς την οικογενειακή ζωή, τα παιδιά τους θα υποστούν τις συνέπειες. Επί πλέον τα παιδιά πρέπει να βλέπουν στο πρόσωπο των γονέων τους ένα παράδειγμα για το δικό τους μελλοντικό γάμο.

Πολύ συχνά μπορεί κανείς να ακούσει σε εκκλησιαστικούς κύκλους συζητήσεις, όπου γίνεται σύγκριση μεταξύ μοναχισμού και γάμου· ακούγοντας τέτοιες συζητήσεις σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι κάποτε περιφρονείται είτε ο μοναχισμός είτε ο γάμος. Τα παιδιά υποφέρουν όταν οι γονείς τους δεν έχουν δώσει όλη τους την καρδιά στο γάμο και την οικογενειακή ζωή. Θα ήθελα λοιπόν να τονίσω ότι ● γάμος είναι οδός σωτηρίας. Συζητήσεις στις οποίες γίνεται σύγκριση του γάμου με το μοναχισμό σπανίως είναι ωφέλιμες. Ο καθένας πρέπει να βρει το δικό του προσωπικό δρόμο σωτηρίας ζητώντας από τον Θεό να του δείξει ποιος δρόμος είναι ο καλύτερος γι' αυτόν — και να κατεργάζεται την σωτηριάν αυτού² στις συνθήκες μέσα στις οποίες τον τοποθέτησε ο Θεός. Δεν διακινδυνεύουμε τη σωτηρία επειδή διαλέξαμε το γάμο η το μοναχισμό — διακινδυνεύουμε, όταν απομακρυνόμαστε από το θέλημα του Θεού για μας προσωπικά. Δεν επιτρέπεται να γίνει κανείς μοναχός επειδή περιφρονεί το γάμο³ ούτε μπορεί κανείς να παντρεύεται και να περιφρονεί το μοναχισμό.

Τα λόγια του Χριστού τα οποία αναφέρονται στο μοναχισμό δείχνουν ότι δεν τον θεωρεί ως τρόπο ζωής προσιτό στον καθένα⁴. Το γιατί συμβαίνει αυτό παραμένει μυστήριο — το μυστήριο της ελευθερίας του Θεού και της δικής μας ελευθερίας. Η θεία ευλογία στο γάμο επιβεβαιώνεται από την αυθεντία των λόγων του Χριστού: Από δε αρχής κτίσεως, άρσεν και θήλυ εποίησεν αυτούς ο Θεός. Ένεκεν τούτου καταλείπει άνθρωπος τον πατέρα αυτού και την μητέρα, και προσκολληθήσεται προς την γυναίκα αυτού, και έσονται οι δύο εις σάρκα μίαν. Όστε ουκέτι εισίν δύο, άλλα μία σαρξ⁵. Το πρώτο θαύμα του Χριστού ήταν η μετατροπή του νερού σε κρασί στο γάμο της

Κανά· από τη γαμήλια ακολουθία της Εκκλησίας μας βλέπουμε ότι αυτό θεωρείται ως σημείο της ευλογίας του Θεού στο γάμο. Ο ίδιος ο Θεός έχει δώσει το γάμο στον άνθρωπο ως μυστήριο και ως τρόπο ζωής· αυτό σημαίνει ότι είναι οδός σωτηρίας, οδός η οποία οδηγεί στην αιώνια ζωή. Ο Χριστός δε θέσπισε το μοναχισμό ως γενικό κανόνα· η εντολή του είναι να αγαπούμε τον Θεό με όλη μας την καρδιά, με όλη μας την ψυχή, με όλη μας τη διάνοια και με όλη μας τη δύναμη και τους συνανθρώπους μας όπως τον εαυτό μας. Το ερώτημα για τους έγγαμους χριστιανούς που μεγαλώνουν παιδιά δεν είναι: Πώς μπορώ να μειώσω στο ελάχιστο τις οικογενειακές μου υποχρεώσεις ώστε να είμαι ελεύθερος να ζω πιο πνευματικά; Άλλα μάλλον: Πώς θα μπορέσω να αυξήσω την αγάπη μου για τον Θεό και τον πλησίον μου μέσα στην οικογενειακή μου ζωή;

Κάποιος έγγαμος ρώτησε έναν πνευματικό: Πώς μπορώ, ζώντας μέσα στον κόσμο, να παραμένω μέσα στην παρουσία του Θεού;. Ο γέροντας τού απάντησε: Να κάνεις το κάθε τι σαν να είσαι συνεργάτης στο έργο του Θεού. Το να είσαι συνεργάτης του Θεού στο έργο του γάμου και της χριστιανικής ανατροφής των παιδιών είναι πράγματι μεγάλος και άγιος ρόλος.

Η χριστιανική ζωή είναι ζωή κατ' εικόνα τού τρισυπόστατου Θεού — ζωή μαζί με άλλους. Είναι πολύ σπάνιο να ακολουθήσει κανείς την απόλυτη μόνωση η να κληθεί από τον Θεό στην έρημο· τότε είναι υποχρεωμένος να ζει στην απομόνωση. Για τους περισσότερους από μας χριστιανική ζωή σημαίνει ζωή μέσα σε μια κοινότητα αυτού η τού άλλου είδους — ακόμα και οι ερημίτες συνήθως πρέπει να περάσουν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ακόμη και δεκαετίες, σε μια κοινότητα, πριν ζήσουν εντελώς μόνοι. Όπως είπε ο άγιος Σιλουανός: Ο αδελφός μου είναι η ζωή μου. Ένας έγγαμος μπορεί να πει — και είναι ο μόνος θεολογικά σωστός τρόπος ζωής— Η σύζυγος (η ο σύζυγος) μου και τα παιδιά μου είναι η ζωή μου· είναι το περιεχόμενο της ζωής μου. Ζώντας μαζί τους πρέπει να μάθω την χριστοειδή αγάπη. Το κριτήριο της πνευματικής μου υγείας είναι το έξης: σε ποια κατάσταση βρίσκονται οι σχέσεις ανάμεσα σε εμένα και εκείνους με τους οποίους ζω; Κανένα άλλο κριτήριο δεν είναι ανώτερο. Η οικογενειακή ζωή είναι το μέτρο της πνευματικής προόδου των χριστιανών οι οποίοι ζουν στον κόσμο.

Όλες οι γνώσεις που αποκτάτε για το γάμο, όλες οι προσπάθειες που καταβάλλετε για το γάμο σας, ισοδυναμούν με εργασία για τή σωτηρία των παιδιών σας, και αυτό δεν είναι μικρό πράγμα. Αντιθέτως είναι μια εργασία με αιώνια, κυριολεκτικά, αξία.

Δεν μπορούμε να έχουμε στην οικογενειακή ζωή καλύτερο οδηγό από την Αγία Γραφή. Σας συνιστώ θερμά να διαβάσετε συχνά τα λόγια των αγίων Αποστόλων τα οποία αφορούν στην οικογενειακή ζωή. Ας τα λάβουμε σοβαρά υπ' όψιν: είναι ο λόγος του Θεού, ο

οποίος είναι πάντοτε επίκαιρος, και βεβαίως και στην εποχή μας. Όταν διαβάζουμε την Άγια Γραφή πρέπει να προσευχόμαστε στον Θεό και στο συγγραφέα του συγκεκριμένου βιβλίου να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε και να εφαρμόσουμε στη ζωή μας ο,τι διαβάζουμε. Υπάρχουν πολλά χωρία, κυρίως στην Α' επιστολή του αποστόλου Πέτρου καθώς και στις επιστολές του αποστόλου Παύλου προς Κορινθίους και προς Εφεσίους, τα οποία μπορούν να καθοδηγήσουν και να εμπνεύσουν τους έγγαμους χριστιανούς.

Τίμιος ο γάμος εν πάσι και η κοίτη αμίαντος⁶. Πολλοί άνθρωποι σήμερα βλέπουν τις σεξουαλικές σχέσεις πάρα πολύ επιπόλαια. Από τη μια πλευρά τα σημερινά ήθη ενθαρρύνουν κάθε είδος διαστροφής και σεξουαλικού πάθους. Από την άλλη υπάρχουν άνθρωποι που υποστηρίζουν μια χριστιανική στάση απέναντι στο γάμο, ακόμα και στις ενδότερες πλευρές του, αλλά την ίδια στιγμή είναι έτοιμοι να δυσφημήσουν την παρθενία και την άσκηση. Υπάρχουν επίσης έγγαμοι χριστιανοί οι οποίοι αρνούνται να έχουν ολοκληρωμένες συζυγικές σχέσεις εξ αιτίας μιας απατηλής κλήσεως να ζήσουν με αγνότητα. Ο απόστολος Παύλος όμως λέει ότι οι σύζυγοι πρέπει να απέχουν εκ συμφώνου με σκοπό να αφοσιωθούν απερίσπαστα στην προσευχή για ένα χρονικό διάστημα⁷. Μερικές φορές αυτό το ζήτημα — επειδή πραγματικά δημιουργεί πλήθος προβλημάτων σε όλους όσους έχουν κάποια σχέση με αυτό — προκύπτει όταν ο ένας από τους συζύγους μεταστρέφεται η πλησιάζει περισσότερο τον Χριστό μετά από το γάμο. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του αποστόλου Παύλου ο γάμος δεν πρέπει να διαλύεται, εφόσον ο μη πιστός σύντροφος είναι έτοιμος να δεχθεί το χριστιανό σύζυγο του. Στην περίπτωση αυτή ο χριστιανός σύζυγος φέρει μεγάλη ευθύνη μπροστά στον Θεό για τη συμπεριφορά του απέναντι στο σύντροφο και την οικογένεια του. Μια αληθινή μεταστροφή η πνευματική πρόοδος οδηγεί τον έγγαμο χριστιανό να ζει την οικογενειακή ζωή με περισσότερο ανιδιοτελή αγάπη, με μεγαλύτερη επιθυμία να κάνει πιο άνετη τη ζωή του συντρόφου του. Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ως γενικό κανόνα ορισμένες εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως αυτή του άγιου Αλεξίου του ανθρώπου του Θεού. Δυστυχώς ο Χριστιανός συχνά αρχίζει να κάνει κήρυγμα η παύει να ενδιαφέρεται για οτιδήποτε κοσμικό. Ο απόστολος Πέτρος λέει ότι η συμπεριφορά μιας χριστιανής συζύγου μπορεί να οδηγήσει έναν άπιστο σύζυγο στον Χριστό χωρίς λόγια⁸. Όταν δεχόμαστε μια αποκάλυψη από τον Θεό πρέπει να θυμόμαστε την Παναγία, η οποία διетήρει πάντα τα ρήματα ταύτα εν τη καρδιά αυτής⁹. Και όπως η Παναγία ζήτησε επιβεβαίωση του θαυμαστού γεγονότος του Ευαγγελισμού από την εξαδέλφη της Ελισάβετ, έτσι κι εμείς ας μην καθοδηγούμε τους εαυτούς μας αλλά να ζητάμε την επιβεβαίωση του πνευματικού μας πατέρα.

Σε όσους θέλουν να παντρευτούν μπορεί να δώσει κανείς τη συμβουλή να ζητούν από τον Θεό να τους βρει ένα σύντροφο με τον οποίο να μπορούν να ζήσουν χριστιανική ζωή και να αναθρέψουν χριστιανικά τα παιδιά τους.

Η θεμελίωση μιας χριστιανικής οικογένειας

Στον κόσμο μας όλο και πιο σπάνια μιλούν οι άνθρωποι για το γάμο αλλά, ακόμη και τότε, συνήθως γίνεται λόγος μόνο για την αγάπη μεταξύ των συζύγων. Αυτή η αγάπη μπορεί πράγματι να είναι ευλογία και δώρο Θεού, αλλά ο κύριος σκοπός της έγγαμης ζωής είναι η ανατροφή χριστιανών παιδιών, νέων υιών και θυγατέρων του Θεού. Αυτό το ιερό έργο πρέπει να λαμβάνεται πολύ σοβαρά ύπ' όψιν από την αρχή του γάμου. Το ζεύγος θα πρέπει να γνωρίζει ότι έχει την ευλογία να γίνει συνεργάτης του Θεού στη δημιουργία ενός νέου προσώπου. Οι χριστιανοί σύζυγοι δεν πρέπει να αντιμετωπίζουν τις σεξουαλικές σχέσεις μόνο ως προσωπική ολοκλήρωση αλλά και ως συμβολή τους (έστω και δυνάμει) στη γέννηση μιας νέας υπάρξεως, ενός νέου προσώπου που προορίζεται να ζήσει αιώνια. Θα πρέπει να συνέρχονται με φόβο Θεού, προσευχόμενοι να τους ευλογήσει ο Θεός ώστε το παιδί να συλληφθεί πνευματικά και όχι μόνο σωματικά. Στις μέρες μας ακούει κανείς τόσες κοινές, χυδαίες και βλάσφημες λέξεις για τις συζυγικές σχέσεις. Οι έγγαμοι χριστιανοί όμως είναι ανάγκη να θυμούνται ότι μοιράζονται με τον Θεό το έργο της δημιουργίας.

Στο βιβλίο του Τωβίτ διαβάζουμε σχετικά με τον Τωβία και τη νεαρή σύζυγο του: Ως δε συνεκλείσθησαν αμφότεροι, ανέστη Τωβίας από της κλίνης και είπεν ανάστηθι, αδελφή, και προσευξώμεθα, ίνα ελεήσει ημάς ο Κύριος. Και ήρξατο Τωβίας λέγειν ευλογητός ει, ο Θεός των πατέρων ημών, και ευλογητόν το όνομά σου το άγιον και ένδοξον εις τους αιώνας· ευλογησάτωσάν σε οι ουρανοί και πάσαι αι κτίσεις σου. Συ εποίησας Αδάμ και έδωκας αυτώ βοηθόν Εύαν στήριγμα την γυναίκα αυτού· εκ τούτων εγεννήθη το ανθρώπων σπέρμα. Συ είπας· ου καλόν είναι τον άνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αυτώ βοηθόν όμοιον αυτώ. Και νυν, Κύριε, ού διά πορνείαν εγώ λαμβάνω την αδελφήν μου ταύτην, αλλά έπ' αληθείας επιταξον ελέησαι με και αυτή συγκαταγηράσαι. Και είπε μετ' αυτού· αμήν. Και εκοιμήθησαν αμφότεροι την νύκτα¹⁰. Τι ευλογία για ένα παιδί να συλληφθεί μετά από τέτοια προσευχή, να αρχίσει τη ζωή του μέσα σε μια τέτοια ατμόσφαιρα φόβου Θεού και γεμάτης σεβασμό αγάπης.

Όταν μεταδίδουμε τη ζωή σε μια άλλη γενεά, είναι καθήκον μας να μη μεταδίδουμε μόνο τη ζωή του σώματος αλλά και την πνευματική ζωή. Είναι σημαντικό να εργάζεσαι σκληρά για να θρέψεις και να ντύσεις ένα παιδί· είναι σημαντικότερο να του εξασφαλίσεις υγιή νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη· και ακόμη πιο σημαντικό να φροντίσεις για την πνευματική του ανάπτυξη. Η πνευματική ζωή είναι η πολυτιμότερη κληρονομιά για ένα παιδί.

Κανενός η ζωή δεν είναι προκαθορισμένη, είτε αρχίζει τη ζωή του κοντά στον Θεό είτε όχι. Οποιαδήποτε στιγμή ο Θεός μπορεί να μας καλέσει κοντά Του και να μας μεταμορφώσει με τη χάρη Του και τη

δική μας μετάνοια. Εν τούτοις οι χριστιανοί γονείς μπορούν να επιδράσουν άμεσα στην πνευματική ευημερία των παιδιών τους, περιβάλλοντας τα με αγάπη και προσευχή ήδη από τη σύλληψή τους.

Η ενδομήτρια ζωή του παιδιού

Στις ημέρες μας πολλά παιδιά έρχονται στον κόσμο ανεπιθύμητα — σε μερικά μάλιστα δεν επιτρέπεται ούτε καν να γεννηθούν. Κάθε παιδί πρέπει να καλωσορίζεται με αγάπη από την οικογένεια. Η αγάπη που δέχεται ένα παιδί από τους γονείς του στην αρχή της ζωής του είναι αναντικατάστατη — είναι ένα ασφαλές θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορεί να οικοδομήσει τη ζωή του. Η έλλειψη αυτής της αγάπης αφήνει αθεράπευτα τραύματα εκτός κι αν το παιδί δεχθεί μια εξαιρετική χάρη αγάπης για τον Θεό. Πράγματι, οποίος στερείται την αγάπη των γονέων του στην αρχή της ζωής του, συχνά αδυνατεί να υπομείνει τους ψυχικούς πόνους, ακόμα και τις μικρότερες πληγές που όλοι δεχόμαστε αναπόφευκτα στη ζωή μας με τους άλλους.

Γνωρίζουμε από την Άγια Γραφή και τους βίους των άγιων ότι ακόμα και από την κοιλιά της μητέρας του ένα παιδί μπορεί να αισθανθεί την παρουσία του Θεού. Θα θυμάστε τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο οποίος αναγνωρίζοντας την παρουσία του σαρκωθέντος Κυρίου, εσκίρτησε μέσα στην κοιλιά της μητέρας του. Επίσης στο βίο του άγιου Σεργίου διαβάζουμε ότι, όταν ακόμα ήταν στην κοιλιά της μητέρας του, εκραύγαζε στις πιο Ιερές στιγμές της Θείας Λειτουργίας.

Οι εντυπώσεις τις οποίες δέχεται ένα βρέφος κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της μητέρας του καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη φυσική, συναισθηματική ακόμα και την πνευματική του κατάσταση. Είναι καλό να λαμβάνονται σοβαρά ύπ' όψιν οι συμβουλές των γιατρών για υγιεινή διατροφή κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Όμως η σωματική φροντίδα του παιδιού δεν είναι αρκετή. Αν πρόκειται να έρθει στον κόσμο ένα πνευματικό ον, οι γονείς (και κυρίως η μητέρα) πρέπει να προσεύχονται συνεχώς για το παιδί τους κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, αναγνωρίζοντας ότι το παιδί ανήκει τόσο στον Θεό όσο και σ' αυτούς. Η μητέρα θα πρέπει να εξομολογείται και να κοινωνεί συχνά. Ένα παιδί στην ενδομήτρια ζωή του δεν πρέπει να υπόκειται σε βίαιους θορύβους ή ατμόσφαιρα, όπως αυτή που δημιουργείται από διαπληκτισμούς ή από ορισμένες ταινίες. Οι σκέψεις και τα συναισθήματα της μητέρας δημιουργούν την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία θα αναπτυχθεί το μωρό. Η καρδιά της πρέπει να ξεχειλίζει από ένα καλωσόρισμα αγάπης και προσευχής για το νέο της παιδί.

Μια γυναίκα που περιμένει παιδί είναι καλό να προσεύχεται στη Μητέρα του Θεού να ευλογηθεί ο καρπός και της δικής της κοιλίας. Η Μητέρα του Θεού είναι το ιερό πρότυπο και ο οδηγός όλων των παι-

δαγωγών, επειδή έφερε και ανέθρεψε το θείο παιδί — το ανέθρεψε στο δικό μας κόσμο, πάνω σ' αυτή τη γη.

Οι μαιές γνωρίζουν ότι το νεογέννητο παιδί αναγνωρίζει τη φωνή τού πατέρα του, επειδή την άκουγε κοντά στη μητέρα, όταν ακόμα βρισκόταν μέσα στην

κοιλιά της. Η στάση τού πατέρα απέναντι στο παιδί, ακόμα και πριν από τη γέννηση του, και η ατμόσφαιρα τού σπιτιού είναι πολύ σημαντικές για την πνευματική ανάπτυξη τού παιδιού.

Η γέννηση του παιδιού

Ο Χριστός είπε ότι όταν γεννηθεί ένα παιδί, η μητέρα ξεχνάει τους πόνους της διά την χαράν ότι εγεννήθη άνθρωπος εις τον κόσμον¹¹. Τα λόγια Του δείχνουν ότι για τον Ίδιο τον Θεό η γέννηση του κάθε παιδιού είναι ένα γεγονός: κάθε πρόσωπο είναι στα μάτια τού Θεού μοναδικό, είναι ένας άλλος, ένα εσύ.

Ένας γέροντας συμβούλεψε κάποια μητέρα η οποία σύντομα θα γεννούσε να βάλει μια πνευματική σφραγίδα στο παιδί λέγοντας την προσευχή τού Ιησού κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο νοσοκομείο, ακόμα και την ώρα τού τοκετού.

Το νεογέννητο παιδί

Αν προσευχόμαστε και σιγά-σιγά μαθαίνουμε να ζούμε μέσα στο πνεύμα της προσευχής, δημιουργούμε μια ατμόσφαιρα μέσα στην οποία τα παιδιά γέυονται την προσευχή και την παρουσία τού Θεού. Αν μένουμε μέσα σ' αυτό το πνεύμα, τότε, ακόμα και χωρίς λόγια ακόμα και πριν μάθουν να μιλούν, τα παιδιά μπορούν να αποκτήσουν εντελώς φυσικά ένα αισθητήριο για την προσευχή και την επιθυμία να γνωρίσουν τον Θεό.

Όταν γεννηθεί το παιδί τους, οι γονείς εκφράζουν την αγάπη τους γι' αυτό με πολλούς τρόπους· ένας από αυτούς — και μάλιστα από τους πιο δυνατούς — είναι η προσευχή. Οι γονείς μπορούν να προσεύχονται κοντά στο παιδί τους, να λένε τις προσευχές τους κοντά του η κοντά στο κρεβάτι του και γενικά να το περιβάλλουν με προσευχή. Οι γονείς μπορούν να προσεύχονται ενδόμυχα τη στιγμή που αγκαλιάζουν το παιδί τους. Μπορούν να ευλογούν το παιδί με το σημείο του Σταύρου και να παρακαλούν τον Θεό, την Παναγία και τους άγιους να ευλογούν και να προστατεύουν το παιδί τους. Όταν οι γονείς πηγαίνουν να ρίξουν μια ματιά στο παιδί τους την ώρα που κοιμάται, για να δουν αν όλα πάνε καλά, μπορούν να προσεύχονται γι' αυτό και να κάνουν επάνω του το σημείο του σταυρού, από το κεφάλι ως τα πόδια και από τα αριστερά προς τα δεξιά. Γνωρίζω κάποιον πατέρα, ο οποίος προσευχόταν κάθε βράδυ για το γιό του γονατιστός δίπλα στο κρεβάτι του, ενώ εκείνος κοιμόταν, και παρακαλούσε θερμά τον Θεό να γεμίσει τη ζωή του παιδιού με τη χάρη Του.

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος στο έργο του Περί κενοδοξίας και όπως δει τους γονείς ανατρέφειν τα τέκνα¹² αναφέρεται στο θέμα της επιλογής του ονόματος του παιδιού. Το κείμενο αυτό, όπως και πολλά άλλα που αναφέρονται στην αγωγή των παιδιών, είναι τόσο κατάλληλο για τα προβλήματα των συγχρόνων γονέων, ώστε νομίζει κανείς ότι έχει γραφεί μόλις χθες. Ο άγιος Ιωάννης γνωρίζει το έθιμο σύμφωνα με το οποίο δίνεται στο παιδί το όνομα κάποιου συγγενούς ή κάποιου ήρωα της λογοτεχνίας αλλά προτείνει να δίνονται στα παιδιά ονόματα Άγιων, ώστε να έχουν έναν Άγιο ως παράδειγμα στη ζωή τους. Ακόμα κι όταν δώσουμε στο παιδί το όνομα ενός παππού του, πρέπει να το βοηθήσουμε να γνωρίσει ιδιαίτερα τον Άγιο του οποίου το όνομα φέρει. Μπορούμε να προσευχόμαστε σ' αυτόν τον Άγιο να ευλογεί το παιδί και να βάλουμε μια εικόνα του κοντά του. Αργότερα θα διηγηθούμε στο παιδί λεπτομερώς τη ζωή του προστάτη του Αγίου.

Στην Εκκλησία μας υπάρχουν ειδικές ακολουθίες για το παιδί όταν του δίνεται το όνομα την όγδοη ημέρα, όταν συμπληρώνονται σαράντα ημέρες από τη γέννηση του και αφιερώνεται στον Θεό μέσα στο Ναό, όταν το παιδί πηγαίνει για πρώτη φορά στο σχολείο κ.λ.π. Δεν πρέπει να παραμελούμε αυτούς τους θησαυρούς.

Το Βάπτισμα

Η σχέση μας με τον Θεό δεν είναι απλώς διανοητική· μπορούμε να γνωρίσουμε τον Θεό συνειδητά ακόμη και πριν μάθουμε να μιλάμε. Γι' αυτό το λόγο η Εκκλησία μας δέχεται τα παιδιά στο Βάπτισμα και τη Θεία Κοινωνία. Μερικές φορές ορισμένοι άνθρωποι επηρεάζονται από την ιδέα ότι τα παιδιά δεν πρέπει να βαπτίζονται, αλλά να τα αφήνουμε να μεγαλώσουν και να διαλέξουν το δρόμο τους. Με την ίδια λογική θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι είναι προτιμότερο να μη δίνετε τροφή στο παιδί σας αλλά να περιμένετε μέχρις ότου μεγαλώσει και είναι σε θέση να διαλέξει μόνο του το δαιτολόγιο του. Η ότι είναι καλύτερα να μη μιλάτε στο παιδί σας ώστε να διαλέξει μόνο του ποια γλώσσα θα μιλήσει. Πρέπει να καταλάβουμε ότι το βάπτισμα μας προσφέρει πνευματική ελευθερία, δεν αφαιρεί την ελευθερία μας.

Οι γονείς πρέπει να διαλέγουν για τα παιδιά τους αναδόχους οι οποίοι να κατανοούν ότι η πρώτη και κύρια ευθύνη τους είναι η φροντίδα για την πνευματική ανάπτυξη του παιδιού.

Η χάρη του Βαπτίσματος δεν αφαιρείται ποτέ· μπορεί να επικαλυφθεί από την αμαρτία, μπορεί να μείνει ακαλλιέργητη, όμως είναι αναφαίρετη. Τα παιδιά που έχουν δεχθεί το σπόρο του Βαπτίσματος έχουν περισσότερες πιθανότητες να επιστρέψουν στον Θεό ως ενήλικες, ακόμη κι αν δεν είχαν χριστιανική μόρφωση.

Φροντίδα για το παιδί που μεγαλώνει

Είναι καλύτερα για ένα βρέφος, αν δεν υπάρχει κάποιο φυσικό κώλυμα στη μητέρα, να τρέφεται φυσικά με το γάλα της. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται σήμερα όλο και περισσότερο από τους ιατρικούς κύκλους· όμως ακόμα σημαντικότερη είναι η πνευματική πλευρά της διατροφής του παιδιού. Είναι πολύ ωφέλιμο για το παιδί να τρέφεται από την ενέργεια ενός προσώπου που το αγαπά και προσεύχεται γι' αυτό — επειδή από την τροφή αυτή θα σχηματισθεί το σώμα του.

Η μητέρα πρέπει να προσπαθεί να είναι ήρεμη και να προσεύχεται όταν ταΐζει το παιδί της, ώστε συγχρόνως με την υλική να του δίνει και πνευματική τροφή.

Ο ρόλος της μητέρας συχνά υποτιμάται στις μέρες μας και αυτό είναι αποτέλεσμα βαθιάς πνευματικής άγνοιας. Ως χριστιανοί, αρκεί να θυμηθούμε το ρόλο της Μητέρας του Κυρίου και των μητέρων των αγίων, οι οποίες αναφέρονται στο ημερολόγιο της Εκκλησίας, για να απαλλαγούμε από κάθε αμφιβολία, όσον αφορά στην αγιότητα αυτού τού έργου.

Η μητρότητα είναι ένα παράδειγμα κενωτικής αγάπης. Κένωσις είναι το άδειασμα του εαυτού μας κατά το παράδειγμα της κενώσεως τού Χριστού (Φιλιπ. 2, 7). Η ημέρα μιας μητέρας αναλώνεται στα παιδιά της, ιδιαίτερα όταν είναι μικρά. Κατά κάποιον τρόπο έχει παραιτηθεί από την προσωπική της ζωή για χάρη της οικογενείας της, όμως αυτή η αγάπη την αγιάζει και την ολοκληρώνει ως πρόσωπο κατ' εικόνα Χριστού.

Κατά τους πρώτους μήνες της ζωής του το παιδί εξαρτάται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τη μητέρα του, αλλά είναι επίσης πολύ σημαντικό γι' αυτό να γνωρίσει εξ αρχής την αγάπη και τη στοργή τού πατέρα του. Αυτό είναι ζωτικής σημασίας τόσο από ψυχολογική, όσο και από πνευματική άποψη. Μία από τις τραγωδίες της εποχής μας είναι ότι πάρα πολλά παιδιά μεγαλώνουν χωρίς το πρότυπο τού πατέρα η με αρνητικό πατρικό πρότυπο, γεγονός το οποίο αποτελεί απειλή για τη σχέση τους με τον Θεό, τον Ουράνιο Πατέρα. Καλό είναι ο πατέρας να φροντίζει να ασχολείται αρκετές ώρες με τα παιδιά του.

Όταν ένα βρέφος κλαίει πολύ η δεν αφήνει τους γονείς του να κοιμηθούν ή τους εμποδίζει να παρακολουθήσουν ολόκληρη τη Θεία Λειτουργία, αυτοί ας μην ξεχνούν ποτέ ότι το παιδί αυτό είναι δημιούργημα του Θεού, παιδί τού Θεού, δώρο του Θεού. Τέτοιες σκέψεις θα τους βοηθήσουν να ξεπεράσουν τη δυσφορία τους έναντι του βρέφους.

Τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού έχουν κεφαλαιώδη σημασία, για τη σωματική, νοητική και πνευματική του ανάπτυξη. Κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων διαμορφώνεται ο χαρακτήρας του· ο αγώνας των γονέων μπορεί να είναι πολύ κουραστικός και απαιτητικός, αλλά κάθε προσπάθεια αξίζει τον κόπο. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος συμβουλεύει: Κέχρησο τη αρχή εις δέον. Συ πρώτος απολαύεις των αγαθών, εάν υιόν έχης καλόν σαυτώ κάμνεις¹³ (κάνε

χρήση της εξουσίας όπως πρέπει. Συ πρώτος απολαμβάνεις τα αγαθά, αν έχεις καλό γιαγιά τον εαυτό σου κοπιάζεις).

Ο πατήρ Ιωάννης της Κρονστάνδης γράφει: Μην παραμελείτε να ξεριζώνετε από τις καρδιές των παιδιών τα ζιζάνια της αμαρτίας, τους ακάθαρτους, κακούς και βλάσφημους λογισμούς, τις αμαρτωλές συνήθειες, κλίσεις και πάθη· ο εχθρός και η αμαρτωλή σάρκα δε λείπουν ούτε από τα παιδιά· τα σπέρματα όλων των αμαρτιών υπάρχουν και σ' αυτά. Δείξτε τους όλους τους κινδύνους της αμαρτίας στο δρόμο της ζωής· μην κρύβετε τις αμαρτίες απ' αυτά, μήπως από άγνοια η έλλειψη ευφυΐας αποκτήσουν κακές συνήθειες και εμπαιξίματα, οι οποίες γίνονται όλο και πιο ισχυρές και δίνουν τους καρπούς τους όταν τα παιδιά φθάσουν στην ώριμη ηλικία¹⁴.

Η ατμόσφαιρα του χριστιανικού σπιτιού

Αδιαλείπτως προσεύχεσθε¹⁵. Ένα σπίτι είναι ευλογημένο όταν οι καθημερινές δουλειές γίνονται με προσευχή. Φαγητό μαγειρεμένο με αγάπη και προσευχή είναι ευλογία για όλους όσους το μοιράζονται. Όταν ντύνεσαι, μπορείς να προσεύχεσαι: Κύριε, ντύσε με με τη δικαιοσύνη σου. Όταν φεύγεις ή έρχεσαι στο σπίτι μπορείς να λες: Κύριε, ευλόγησε την είσοδο και την έξοδο μου. Παρόμοιες προσευχές μπορούμε να χρησιμοποιούμε και για κάθε άλλη εργασία. Συνηθίζεται επίσης να κάνουμε το σημείο του σταυρού και να προσευχόμαστε κάθε φορά που ξεκινάμε για ταξίδι.

Να ένα ακόμα απόσπασμα από τον πατέρα Ιωάννη της Κρονστάνδης: Προσπάθησε να ευαρεστείς στον Θεό σε όλα και πάντοτε και να σκέπτεσαι τη σωτηρία της ψυχής σου από την αμαρτία και το διάβολο και την υιοθεσία της από τον Θεό. Όταν σηκώνεσαι από το κρεβάτι, κάνε το σημείο του σταυρού και λέγε: Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Άγιου Πνεύματος. Επίσης: Καταξίωσον, Κύριε, εν τη ημέρα ταύτη αναμαρτήτους φυλαχθήναι ημάς· και, δίδαξαν με τού ποιείν το θέλημα Σου. Όταν πλένεσαι, είτε στο σπίτι σου είτε στα λουτρά, λέγε: Ραντιείς με υσώπω και καθαρισθήσομαι· πλυνείς με και υπέρ χιόνα λευκανθήσομαι. Όταν ντύνεσαι, σκέψου την καθαρότητα της καρδιάς και ζήτησε από τον Θεό καθαρή καρδιά: Καρδίαν καθαράν κτίσον εν εμοί ο Θεός. Αν έραψες καινούρια ρούχα, όταν τα φοράς, σκέψου την πνευματική ανακαίνιση και λέγε: Πνεύμα ευθές εγκαινίσον εν τοις εγκάτοις μου. Όταν βγάζεις τα παλιά ρούχα και τα παρατάς με περιφρόνηση, θυμήσου με μεγαλύτερη περιφρόνηση την παραίτηση του παλαιού, τού αμαρτωλού, τού εμπαιξίματος, τού σαρκικού άνθρωπου. Όταν γεύεσαι τη γλυκύτητα τού ψωμιού, θυμήσου τον αληθινό Άρτο, ο οποίος δίνει στην ψυχή την αιώνια ζωή, το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, και να αισθάνεσαι πείνα γι' αυτόν τον Άρτο — δηλαδή, να επιθυμείς να κοινωνείς απ' Αυτόν συχνότερα. Πίνοντας νερό, τσάι, γλυκό κρασί ή άλλο ποτό, θυμήσου το αληθινό ποτό, το οποίο σβήνει τη δίψα της ψυχής που φλέγεται από τα πάθη — το πανάχραντο και ζωοποιό Αίμα του Σωτήρος. Όταν αναπαύεσαι την ημέρα, θυμήσου

την αιώνια ανάπαυση, την ετοιμασμένη για εκείνους οι οποίοι αγωνίζονται και παλεύουν κατά της αμαρτίας, κατά των αερίων πνευμάτων του κακού, κατά της ανθρώπινης αδικίας η τραχύτητας και αμάθειας. Όταν ξαπλώνεις για να κοιμηθείς τη νύχτα, σκέψου τον ύπνο του θανάτου, ο οποίος αργά η γρήγορα οπωσδήποτε θα έρθει σε όλους μας, και τη σκοτεινή εκείνη, αιώνια, φοβερή νύκτα, στην οποία θα ριχθούν όλοι οι αμετανόητοι αμαρτωλοί. Όταν αντικρίζεις το φως της ημέρας, σκέψου την ανέσπερη μέρα, την αιώνια, τη λαμπρότατη — τη λαμπρότερη κι από την πιο λαμπρή γήινη μέρα — την ημέρα της βασιλείας των Ουρανών, κατά την οποία θα χαρούν όλοι όσοι προσπάθησαν να ευαρεστήσουν στον Θεό η μετανόησαν ενώπιον του Θεού για όλα όσα έκαναν κατά τη διάρκεια της πρόσκαιρης αυτής ζωής. Όταν πηγαίνεις κάπου, θυμήσου τη δίκαιη πνευματική πορεία ενώπιον τού Θεού και λέγε: Τα διαβήματα μου κατεύθυνον κατά το λόγιόν Σου και μη κατακυριεύσάτω μου πάσα ανομία. Όταν κάνεις κάτι, προσπάθησε να το κάνεις με τη σκέψη τού Θεού, τού Δημιουργού, ο οποίος έκανε τα πάντα με την άπειρη σοφία, χάρη και παντοδυναμία Του και σε δημιούργησε κατ' εικόνα και ομοίωση Του. Όταν παίρνεις ή έχεις χρήματα η θησαυρό, θυμήσου ότι ο ακένωτος θησαυρός μας, από τον οποίο αντλούμε όλους τους θησαυρούς της ψυχής και τού σώματος μας, η ανεξάντλητη πηγή κάθε ευλογίας, είναι ο Θεός. Ευχαρίστησε Τον με όλη την καρδιά σου και μην κλείνεις τους θησαυρούς σου μέσα σου, μήπως έτσι κλείσεις την είσοδο της καρδιάς σου στον ανεκτίμητο και ζωντανό θησαυρό, τον Θεό· άλλα μοίρασε μέρος της περιουσίας σου σ' αυτούς που έχουν ανάγκη, στους άπορους, στους φτωχούς αδελφούς σου, οι οποίοι έχουν μείνει σ' αυτή τη ζωή για να φανερώσεις σ' αυτούς την αγάπη και την ευγνωμοσύνη σου στον Θεό, και να αμειφθείς γι' αυτό στην αιωνιότητα από τον Θεό. Όταν βλέπεις τη λευκή λάμψη τού αργύρου, μη δελεασθείς από αυτήν άλλα σκέψου ότι η ψυχή σου οφείλει να είναι λευκή και να λάμπει με τις αρετές τού Χριστού. Όταν βλέπεις τη λάμψη τού χρυσού, μη σαγηνεύεσαι από αυτήν άλλα θυμήσου ότι η ψυχή σου πρέπει να καθαρίζεται με τη φωτιά όπως ο χρυσός, και ότι ο Κύριος επιθυμεί να σε κάνει να λάμπεις κι εσύ όπως ο ήλιος, στην αιώνια, λαμπρή βασιλεία τού Πατέρα Του. Θυμήσου ότι θα δεις τον Ήλιο της Δικαιοσύνης, τον Θεό, την Άγια Τριάδα, την Υπεραγία Παρθένο και Μητέρα τού Θεού και όλες τις επουράνιες δυνάμεις και τους άγιους να λάμπουν πλημμυρισμένοι από το ανέκφραστο φως το οποίο ξεχύθηκε επάνω τους¹⁶.

Σε ένα από τα Αποφθέγματα των Πατέρων της Ερήμου διαβάζουμε ότι η μαγειρική ενός μονάχου ήταν πολύ δημοφιλής. Οι άλλοι πατέρες τον ρώτησαν κάποτε τι το ιδιαίτερο είχε η συνταγή η τα υλικά άλλα εκείνος απάντησε ότι δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα πιάτο βραστός φακές. Μετά από πολλές πιέσεις ομολόγησε το

μυστικό του, ότι σε κάθε στάδιο της προετοιμασίας τού φαγητού είχε τη συνήθεια να λέει μία προσευχή μετανοίας.

Μια μητέρα στο σπίτι μπορεί να είναι πολυάσχολη, αλλά παρ' όλα αυτά είναι πιο ελεύθερη να προσεύχεται από κάποιον που εργάζεται έξω από το σπίτι. Γενικά, μια μητέρα πρέπει να εργάζεται έξω από το σπίτι μόνο για σοβαρούς λόγους και πρέπει πάντοτε να έχει τη συναίσθηση ότι η οικογένεια είναι το πρώτο της καθήκον. Να εργάζεται μόνο εάν ο μισθός της είναι απολύτως αναγκαίος για την οικογένεια. Μια αλλαγή από το περιβάλλον τού σπιτιού ίσως είναι αναγκαία σε ορισμένες περιπτώσεις για ψυχολογικούς λόγους αλλά αυτό δε σημαίνει ότι μια μητέρα χρειάζεται μια πλήρους απασχολήσεως επαγγελματική καριέρα. Πράγματι, η παρουσία της μητέρας στο σπίτι έχει θετική επίδραση στο πνεύμα της οικογένειας· αυτό εκφράζεται ωραία στην παροιμία που λέει ότι η μητέρα στο σπίτι είναι όπως η καρδιά στη θέση της. Ο πνευματικός ρόλος της μητέρας στον οργανισμό της οικογένειας είναι πολυτιμότερος από οποιαδήποτε οικονομική ενίσχυση που μπορεί να προσφέρει, και είναι αναντικατάστατος, ιδίως στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια.

Μερικές φορές οι γονείς ισχυρίζονται ότι είναι πολύ απασχολημένοι ή κουρασμένοι και δεν μπορούν να τηρήσουν έναν κανόνα προσευχής. Ωστόσο ο καθένας μπορεί σε ορισμένα χρονικά διαστήματα (π.χ. κάθε ώρα ή κάθε μισή ώρα) να προσευχηθεί, έστω και μια φορά, αργά με όλη του την ύπαρξη, διώχνοντας από το μυαλό του κάθε άλλη σκέψη, λέγοντας: Κύριε Ιησού Χριστέ, Υιέ τού Θεού, ελέησόν με τον αμαρτωλό. Η ένταση αυτής της προσευχής, έστω και τόσο σύντομης, έχει ως αποτέλεσμα να παραμείνει για πολλή ώρα η αίσθηση της προσευχής και της παρουσίας του Θεού, ακόμα κι αν είμαστε απασχολημένοι με άλλες δραστηριότητες. Έτσι μπορεί κανείς να παραμείνει σε κατάσταση προσευχής μέχρι να ξαναπροσευχηθεί.

Οι άνθρωποι λένε ότι ξεχνούν τον Θεό, όταν δε βρίσκονται στην εκκλησία. Αλλά η οικογένεια μας η ίδια θα πρέπει να είναι μια μικρή εκκλησία. Πρέπει να τελείται στο σπίτι μας ο αγιασμός, να έχουμε εικόνες και να θυμιάζουμε. Ίσως μας βοηθήσει η ακρόαση λειτουργικής μουσικής στο σπίτι. Ωστόσο δεν συνιστάται η αποφυγή όλων των πινάκων ζωγραφικής εκτός από τις εικόνες ούτε κάθε άλλου είδους μουσικής εκτός από τους εκκλησιαστικούς ύμνους, ούτε όλων των συζητήσεων, που αφορούν κοσμικά θέματα, με την οικογένεια και τους φίλους μας. Είναι πολύ αποτελεσματικότερο να προσπαθούμε να κρατάμε αδιαλείπτως στην καρδιά μας το πνεύμα της προσευχής και την αίσθηση της παρουσίας τού Θεού. Κάθε πρωί μπορούμε να προσευχόμαστε λέγοντας: Κύριε, αν εγώ Σε ξεχνώ, Εσύ μη με ξεχνάς ή Κύριε, στρέψε το βλέμμα Σου στα παιδιά μου, ακόμη και όταν αυτά δεν Σε θυμούνται.

Το εν ου εστι χρεία

Όταν ασχολούμαστε με παιδιά, γονείς και δάσκαλοι, πρέπει να καθοδηγούμαστε από την προσευχή. Ακόμη και στις διάφορες συνθήκες της καθημερινής ζωής οι γονείς πρέπει να στρέφονται προς τον Θεό με προσευχή, έστω σύντομα η χωρίς λόγια, και μετά να κάνουν η να πουν ο,τι εμπνεύσει στην καρδιά τους ο Θεός. Κάθε απόφαση η αντίδραση πρέπει να προέρχεται από μια προσευχόμενη καρδιά μάλλον, παρά από λογική σκέψη. Για να απαντήσει στις ερωτήσεις των παιδιών ο ενήλικας πρέπει να καθοδηγείται από την προσευχή, αναγνωρίζοντας ενώπιον του Θεού ότι μόνο Αυτός γνωρίζει τι συμφέρει σε μια δεδομένη περίπτωση ένα συγκεκριμένο παιδί.

Είναι αδύνατο να δίνει κανείς πάντοτε επιτυχημένες λύσεις σε προβλήματα τα οποία είναι δυνατόν να προκύπτουν σε οποιαδήποτε στιγμή, σε διάστημα πολλών ετών, η σε καταστάσεις που δυνατόν να μεταβάλλονται αδιάκοπα. Διότι όταν μιλάμε για την ανατροφή των παιδιών, αναφερόμαστε σε ανθρώπινες σχέσεις και προσωπική ελευθερία. Οι χριστιανοί γονείς δεν μπορούν να έχουν παρά ένα μόνο κανόνα: να απευθύνονται στον Θεό με θερμή προσευχή.

Όσοι ασχολούνται με παιδιά, θα βοηθηθούν πολύ, αν προσεύχονται κάθε πρωί με τον ακόλουθο τρόπο: Κύριε και θεέ μου, μόνον Εσύ γνωρίζεις αυτό το παιδί που είναι δικό Σου, την καρδιά του, τις ανάγκες και το μέλλον του. Βοήθησε με να μην πέσω σε κανένα σφάλμα στις σχέσεις μου μαζί του σήμερα. Με τη λέξη σχέσεις εννοούμε όλα τα λόγια, τις πράξεις και τις αντιδράσεις μας — και όχι μόνο τις συζητήσεις που αναφέρονται στον Θεό. Πρέπει να είμαστε πεπεισμένοι ότι ο Θεός είναι έτοιμος να φωτίσει τις καρδιές όλων των ανθρώπων Του. Πρέπει να προσπαθούμε να προσευχόμαστε, διότι μόνο με την προσπάθεια αποκτάται η πείρα. Αυτή είναι η διδασκαλία των αγίων.

Διάπλαση του χαρακτήρα

● άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφοντας για τη διδασκαλία της ομιλίας στα παιδιά, λέει κάτι πολύ σημαντικό από κάθε άποψη για το ρόλο των χριστιανών γονέων: ότι το παράδειγμα είναι το πάν. Λόγου χάριν, οι λέξεις τις οποίες χρησιμοποιούν οι γονείς και ο τρόπος της ομιλίας τους θα επηρεάσουν την ομιλία του παιδιού. Ο άγιος Ιωάννης λέει ότι, αν τα παιδιά ακούν τους γονείς τους να μιλούν με τρόπο προσβλητικό ή επιθετικό, θα μάθουν κι αυτά να μιλούν με τον ίδιο τρόπο.

Καθώς μεγαλώνουν τα παιδιά θα πρέπει να μαθαίνουν την υπακοή από πολύ μικρή ηλικία. Είναι πολύ ευκολότερο να ασκηθεί ένα παιδί στην υπακοή από την αρχή της ζωής του. Κι εδώ το παράδειγμα των γονέων έχει εξαιρετικά μεγάλη σημασία: Αν το παιδί δεν τους βλέπει να σέβονται ο ένας το θέλημα του άλλου, δε θα μάθει την υπακοή. Η υπακοή είναι ζωτικής σημασίας από πνευματική άποψη και, αν τα

παιδιά δεν την αποκτήσουν στη μικρή τους ηλικία, θα δυσκολευθούν πολύ να τη μάθουν αργότερα· είναι δύσκολο να αλλάξει ένας εγωιστής ενήλικας, ο οποίος έχει κακομάθει σ' όλη του τη ζωή. Παιδιά που έχουν μάθει να γίνεται το θέλημα τους ή να χρησιμοποιούν διάφορα τεχνάσματα για να πάρουν ο,τι θέλουν και όταν το θέλουν, δεν μπορούν να μάθουν να αγαπούν — γιατί η υπακοή είναι μια έκφραση αγάπης. Η υπακοή αναπτύσσεται καθώς το παιδί ωριμάζει. Στην αρχή έχει την έννοια: Κάνε ο,τι σου λένε· για έναν ενήλικα όμως σημαίνει: Προτίμησε το θέλημα του άλλου από αγάπη.

Όταν τα παιδιά παίζουν ή ασχολούνται με κάποια δουλειά, το παιχνίδι ή η δουλειά δε θα πρέπει να είναι πάντα εύκολα, ούτε τα προβλήματα να έχουν πάντα εύκολη λύση. Ένα από τα λάθη της σύγχρονης ζωής είναι η τάση να αποφεύγεται κάθε δραστηριότητα που απαιτεί προσπάθεια ή μόχθο η μας αναγκάζει να ζητήσουμε τη βοήθεια κάποιου άλλου. Ακούμε παιδαγωγούς να ισχυρίζονται ότι, αν ένα παιδί δεν έχει πάντα επιτυχίες, θα αποκτήσει κόμπλεξ. Βεβαίως η ευχαρίστηση και η επιτυχία είναι απαραίτητες για την ενθάρρυνση και τη χαλάρωση του παιδιού. Αλλά πρέπει επίσης να υπάρχει πρόκληση, μια ευκαιρία να δοκιμάσει τις δυνατότητες του και να γνωρίσει ακόμα και την αποτυχία. Είναι πνευματικά αναγκαίο να μάθει την υπομονή, την αντοχή στην έλλειψη των ανέσεων και την ταπείνωση. Κι εδώ το παράδειγμα των γονέων παίζει σπουδαίο ρόλο. Τα παιδιά μαθαίνουν βλέποντας την αντίδραση των γονέων τους στην αρρώστια, στο πένθος, στα οικονομικά προβλήματα κ.λ.π.

Τα παιδιά πρέπει να ενθαρρύνονται να βοηθούν τους ενήλικες στις δουλειές του σπιτιού ανάλογα με την ηλικία και τις δυνατότητες τους, ακόμα κι όταν είναι πολύ μικρά για να προσφέρουν πραγματικά χρήσιμο έργο, ακόμα κι αν η δουλειά είναι μερικές φορές πολύ δύσκολη γι' αυτά και δεν μπορούν να την εκτελέσουν τέλεια. Έτσι μαθαίνουν τις ευθύνες τις οποίες θα πρέπει να αναλάβουν, και επίσης να μην είναι εγωιστές. Ακόμα θα μπορέσουν να εκτιμήσουν περισσότερο όσα κάνουν γι' αυτά οι γονείς τους.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της χριστιανικής ζωής μέσα στον κόσμο είναι η γενναιοδωρία, η φιλοξενία και η καλωσύνη προς όλους εκείνους που έχουν ανάγκη. Αυτές οι αξίες μπορούν να καλλιεργηθούν στα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία. Μπορούν να μάθουν, κυρίως με το παράδειγμα, να μοιράζονται τα πράγματα τους και να συμμετέχουν στη φιλοξενία των επισκεπτών.

Όσον αφορά την επίπληξη, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει ότι ο γονέας οφείλει να τιμωρεί το παιδί του περισσότερο με τον τόνο της φωνής του και με την προειδοποίηση παρά με την φυσική βία. Η Άγια Γραφή και οι Πατέρες δε φαίνεται να απορρίπτουν τη σωματική τιμωρία — αντίθετα προειδοποιούν να μη χαλάμε τα παιδιά με την υπερβολική μας επιείκεια. Τα λόγια του αγίου Ιωάννου τοποθετούν τη σωματική τιμωρία μέσα στα πλαίσια της αγάπης των γονέων: Οργίξεσθε και μην αμαρτάνετε¹⁷. Αν ο γλυκός λόγος δε

φέρει αποτέλεσμα, τότε μπορεί να είναι αναγκαίος ο θυμός, άλλα θυμός που προέρχεται από την αγάπη και έχει ως κίνητρο όχι την επιθυμία για κυριαρχία, άλλα την επιθυμία να μάθουμε στο παιδί να διακρίνει το καλό από το κακό. Η οργή δεν πρέπει να είναι μια διέξοδος για τα πάθη μας άλλα παιδαγωγικό εργαλείο. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει ακόμα: *Όταν μέντοι ίδης από του φόβου κερδάναντα, άνες· δει γάρ τίνος φύσει τη ημετέρα και ανέσεως*¹⁸. (Όταν όμως δεις ότι ο φόβος ωφέλησε, άφησέ τον γιατί η φύση μας έχει ανάγκη και από κάποια άνεση).

Αν η σχέση ενός παιδιού με τους γονείς του είναι στέρα και αν το παιδί εμπιστεύεται και σέβεται τους γονείς του, αρκεί μερικές φορές μια αυστηρή ή θλιμμένη έκφραση τού προσώπου για να αναγνωρίσει το παιδί ότι σφάλει. Στο βίο τού Άγιου Σιλουανού διαβάζουμε ότι, όταν σε νεαρή ηλικία έπεσε σε αμαρτήμα, του είπε ο πατέρας του την επόμενη μέρα: Πού ήσουν χθες, παιδί μου; με πονούσε η καρδιά μου¹⁹. Οι μειλίχιοι αυτοί λόγοι του εντυπώθηκαν στην ψυχή του Άγιου Σιλουανού. Μια άλλη φορά ο Άγιος **Σιλουανός** ετοίμασε κρέας για το γεύμα εκείνων που εργάζονταν στους αγρούς αν και ήταν Παρασκευή. Ο πατέρας του περίμενε έξι μήνες για να του πει: Θυμάσαι, παιδί μου, που μου έβρασες χοιρινό κρέας στο χωράφι; Ήταν Παρασκευή, ξέρεις, και το έτρωγα σαν να ήταν ψοφίμι. Και γιατί δεν μου το είπες τότε; Δεν ήθελα να σε συγχύσω, παιδί μου²⁰. Αυτό δεν είναι απλώς ήπια συμπεριφορά είναι το αποτέλεσμα μιας βαθιάς σχέσης εμπιστοσύνης και σεβασμού.

Η πειθαρχία πρέπει να είναι λογική και δίκαιη. Σκοπός της πειθαρχίας είναι να μάθουν τα παιδιά να διακρίνουν το καλό από το κακό. Τα παιδιά είναι πολύ ευαίσθητα όσον αφορά τη δικαιοσύνη και αναστατώνονται όταν οι γονείς εξοργίζονται υπερβολικά για το τίποτε, ή όταν η τιμωρία χρησιμοποιείται απροειδοποίητα. Όταν προειδοποιούμε πριν από την τιμωρία, η απειλή μας δε θα πρέπει να ξεπερνά τα όρια αυτού που πραγματικά θα κάνουμε. Μετά την τιμωρία πρέπει να δείχνουμε στο παιδί ότι είμαστε έτοιμοι να το συγχωρήσουμε. Πολύ συχνά τα παιδιά έχουν την αίσθηση ότι οι γονείς τους δεν τα αγαπούν όταν κάνουν αταξίες. Δεν αγαπούμε την αμαρτία, αγαπούμε όμως τον αμαρτωλό.

Η αγάπη μας για τα παιδιά μας πρέπει να είναι γι' αυτά μια εικόνα της αγάπης του Θεού για τον άνθρωπο. Αυτό σημαίνει ότι, αν το παιδί ομολογήσει ένα σφάλμα του ή δείξει ειλικρινή μετάνοια, θα πρέπει να ελαφρύνουμε ανάλογα την επίπληξη ή την τιμωρία, τουλάχιστον όσον άφορα την ψυχική μας διάθεση. Αυτό δε σημαίνει ότι δικαιολογούμε το σφάλμα ή ότι δείχνουμε πώς έστω το δικαιολογούμε, ενθαρρύνουμε όμως μ' αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μας να μην επιχειρούν να κρύβουν τα σφάλματά τους ή να μην προφασίζονται προφάσεις εν άμαρτίαις²¹. Επιθυμούμε να δώσουμε στα παιδιά μια γεύση της χαράς του ασώτου υιού που επιστρέφει στον πατέρα του, επειδή αυτή είναι η εικόνα και της δικής μας σχέσεως με τον Θεό. Η απάτη είναι πολύ σοβαρότερο σύμπτωμα από

οποιαδήποτε αταξία· αν υπάρχει απάτη μεταξύ παιδιού και γονέων, θα είναι πολύ δύσκολο να διατηρήσουν την επικοινωνία τους.

Δεν πρέπει ποτέ να τιμωρούμε ή να φοβερίζουμε τα παιδιά χρησιμοποιώντας το όνομα του Χριστού. Να μην υποβάλλουμε ποτέ στο παιδί την ιδέα ότι ο Χριστός δεν το αγαπά όταν κάνει αταξίες, ή ότι η αρρώστια του είναι τιμωρία από τον Χριστό, θα πρέπει να έχουμε εμείς οι ίδιοι αρκετό κύρος και να μη χρειάζεται να μετατρέπουμε τον Χριστό σε χωροφύλακα. Τα παιδιά θα μισήσουν τον Χριστό, αν, όταν αρρωσταίνουν, ή βλέπουν άλλους άρρωστους, νομίζουν ότι τα τιμωρεί για την αμαρτία τους, ή αν νομίζουν ότι ο Χριστός δεν τα αγαπά όταν κάνουν αταξίες. Άλλωστε αυτό δεν είναι αλήθεια· ο Χριστός αγαπά τους αμαρτωλούς και πέθανε γι' αυτούς.

Όταν διδάσκουμε στο παιδί πειθαρχία και υπακοή, πρέπει να αφήνουμε περιθώρια για την προσωπική ανάπτυξη και το χαρακτήρα του. Ο παιδαγωγικός μας στόχος δεν είναι να συντρίψουμε τη θέληση του παιδιού ούτε να το δαμάσουμε σαν ένα μικρό άλογο, ώστε να υποτάξουμε την προσωπικότητα του στη δική μας. Αν και το μικρό παιδί πρέπει να μάθει να κάνει χωρίς αντιρρήσεις ο,τι τού ζητούν, όμως ο απώτερος σκοπός μας είναι να αναπτυχθεί με τρόπο ώστε να μην είναι εγωιστής, άλλα να υπολογίζει τους άλλους. Αν συντρίψουμε τη θέληση του παιδιού, του στερούμε κάτι που είναι απαραίτητο για τη διαμόρφωση του ως ελεύθερου ανθρώπινου προσώπου και που είναι επίσης απαραίτητο όπλο για την επιβίωση του στο χριστιανικό αγώνα. Η βούληση είναι απαραίτητη για να βρούμε το δρόμο μας σ' αυτόν τον κόσμο, ώστε να μη μένουμε τελείως εξαρτημένοι από το περιβάλλον του σπιτιού — και αυτή η υπερβολική εξάρτηση συνήθως φαίνεται τη στιγμή που το παιδί φεύγει από το σπίτι, όταν ενηλικιωθεί. Αυτό δεν πρέπει να το ξεχνάμε όταν, για παράδειγμα, προσπαθούμε να επιβληθούμε σ' ένα ισχυρογνώμον βρέφος. Επίσης πρέπει να ακολουθούμε μερικές φορές τις απόψεις των παιδιών, ακόμη κι όταν είναι μικρά.

Δεν είναι φρόνιμο, από παιδαγωγική άποψη, να απαγορεύουμε πάντοτε· συχνά πρέπει να γίνονται παραχωρήσεις, όχι μόνο από τα παιδιά άλλα και από τους γονείς. Ιδιαίτερα καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, οι αιτίες για τις οποίες απαγορεύουμε κάτι θα πρέπει να είναι κατανοητές από αυτά. Μπορούμε ακόμα να βρούμε εναλλακτικές λύσεις ή να κάνουμε συμβιβασμούς.

Ένα πολύ μικρό παιδί, είναι προτιμότερο να το απομακρύνουμε από ένα απαγορευμένο αντικείμενο ή να στρέψουμε την προσοχή του κάπου άλλου, παρά να το μαλώνουμε συνεχώς χωρίς να απομακρύνουμε τον πειρασμό. Ίσως στην περίπτωση ενός εξαιρετικά ανυπότακτου παιδιού θα ωφελούσε περισσότερο, αν το αφήναμε να έχει προσωπική εμπειρία ορισμένων πραγμάτων. Μερικές φορές η απαγόρευση έχει το αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που επιδιώκουμε: το παιδί επιθυμεί κάτι απαγορευμένο περισσότερο από

πριν και δεν μπορεί να πάψει να το σκέπτεται. Η απαγόρευση, όταν είναι αναγκαία, θα είναι πολύ αποτελεσματικότερη αν λέμε ναι σε αρκετές άλλες περιπτώσεις, και ακόμη πιο αποτελεσματική, αν τα παιδιά μας έχουν μάθει από την εμπειρία τους να εμπιστεύονται και να σέβονται τη γνώμη μας. Δεν πρέπει να περιμένουμε ότι τα παιδιά μας θα είναι πάντα ικανοποιημένα από τις απαντήσεις μας στα αιτήματά τους, αλλά ας μην αφήσουμε τη μνησικακία να γίνει μόνιμο στοιχείο στη σχέση τους μαζί μας. Μερικές φορές είναι ανάγκη να επιμένουν οι γονείς, αλλά αυτό απαιτεί διάκριση και προσευχή. Μερικές φορές οι γονείς προτείνουν στα παιδιά τους να ζητούν την ευλογία του πνευματικού τους πατέρα πριν κάνουν κάτι* σ' αυτή την περίπτωση και οι γονείς πρέπει να ενεργούν σύμφωνα με το λόγο τού ιερέα.

Είναι σημαντικό για τα παιδιά να αισθάνονται και να βλέπουν ότι οι γονείς συμφωνούν μεταξύ τους. Σε πρακτικό επίπεδο αυτό σημαίνει ότι, αν ο πατέρας και η μητέρα έχουν μια διαφωνία, θα πρέπει, όσο είναι δυνατόν, να φαίνεται ότι λύνουν τη διαφορά τους ειρηνικά. Δεν πρέπει να μαλώνουν, και μάλιστα μπροστά στα παιδιά, ή να αντιμιλούν ο ένας στον άλλο παρά μόνο με ευγενικό τρόπο. Αν τα παιδιά τους δουν να καυγαδίζουν ή να διαφωνούν, θα πρέπει να τους δουν και να συμφιλιώνονται. Τα παιδιά αισθάνονται, ακόμα και χωρίς λόγια, την ένταση ανάμεσα στους γονείς τους και υποφέρουν. Δεν είναι δυνατόν να περιμένουμε απόλυτη ομοφωνία για όλα τα ζητήματα μεταξύ δύο ανθρώπων. Όμως δεν πρέπει τα παιδιά να αισθάνονται ότι οι διαφορές μεταξύ των γονέων τους χωρίζουν τον ένα από τον άλλο. Επίσης δεν πρέπει ποτέ να χρησιμοποιούνται ως ενδιάμεσοι συμφιλιωτές μεταξύ των γονέων τους. Η ομοφωνία μεταξύ των γονέων είναι ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια των παιδιών και ένα υπόδειγμα για το δικό τους γάμο αργότερα.

Πώς να ακούμε τα παιδιά

Όταν μιλούμε με τα παιδιά μας, πρέπει να τα ακούμε προσεκτικά. Μερικές φορές οι χριστιανοί ενήλικες ακούν τα παιδιά με μισό αυτί, εκτός ίσως αν μιλούν για τον Θεό. Πρέπει να ακούμε με προσοχή και προσευχή οποιοδήποτε θέμα απασχολεί το παιδί, ώστε η ευλογία του Θεού να φωτίσει κάθε πτυχή της ζωής του. Κανείς δεν θα υποστήριζε ότι ένα παιδί μπορεί πάντα να διακόπτει οποιαδήποτε στιγμή μια συζήτηση και να απαιτεί την προσοχή μας όποτε θέλει αυτό, αλλά πρέπει να συνειδητοποιήσουμε πόσο χρόνο και πόση ενέργεια διαθέτουν οι γονείς απλώς για να συζητούν και να ακούν τα παιδιά τους. Ακόμα κι όταν είμαστε απασχολημένοι, οφείλουμε να διακρίνουμε πότε η ερώτηση ενός μικρού παιδιού είναι αρκετά σοβαρή,

ώστε να αξίζει να διακόψουμε την εργασία μας, επειδή μπορεί να μη μας ξαναδοθεί η ευκαιρία να απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση. Μόνο όταν το παιδί φτάσει σε κάποιο επίπεδο ωριμότητας, είναι δυνατόν να αναβάλλουμε για ευθετότερο χρόνο μια σοβαρή απάντηση.

Μερικές φορές είναι καλύτερο να απαντούμε σε μια ουσιώδη ερώτηση με τρόπο φαινομενικά πρόχειρο, ιδίως όταν πρόκειται για παιδιά τα οποία αποτραβιούνται, όταν η συζήτηση στρέφεται σε σοβαρά θέματα. Αυτό δεν είναι προσποίηση: η προσευχόμενη καρδιά μας είναι αυτή που θα μας δείξει πώς να μιλήσουμε προς όφελος του παιδιού.

Όταν απαντούμε σ' ένα παιδί, πρέπει να απαντούμε στο ίδιο το παιδί, και όχι για να μας ακούσουν οι άλλοι ενήλικες που είναι παρόντες και ίσως διασκεδάζουν ή εντυπωσιάζονται από τις ερωτήσεις του παιδιού. Είναι πολύ σημαντικό να κάνουμε αληθινές συνομιλίες με ένα παιδί, όσο κι αν αυτές είναι προσαρμοσμένες στο επίπεδο αναπτύξεώς του. Οι ενήλικες πρέπει επίσης να προσέχουν να μη δείχνουν ότι διασκεδάζουν με τον τρόπο που εκφράζεται το παιδί, αν υπάρχει φόβος αυτή η συμπεριφορά τους να χαλάσει τη συζήτηση. Υπάρχει καιρός για γέλιο (υπάρχουν πολλές ευκαιρίες για γέλιο, όταν κανείς ασχολείται με τα παιδιά...)· αλλά υπάρχει επίσης ο καιρός που πρέπει να προσέξουμε να μη γελοιοποιήσουμε μια σοβαρή ερώτηση ή σχόλιο.

Τα γεύματα

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος προτείνει την ώρα του φαγητού ως μια καλή ευκαιρία για να αναφέρουμε στη συζήτηση μας με τα παιδιά ιστορίες και παραδείγματα από την Άγια Γραφή. Η ώρα του φαγητού είναι μια ευκαιρία για να συγκεντρωθεί η οικογένεια, να φάγουν και να συζητήσουν όλοι μαζί. Δυστυχώς η τηλεόραση και τα φορτωμένα προγράμματα έχουν σχεδόν καταργήσει την ώρα του φαγητού σε πολλά σπίτια. Οι χριστιανοί γονείς πρέπει να επιδιώκουν τα οικογενειακά γεύματα, όποτε είναι δυνατόν.

Τό πρωινό είναι από τα πιο παραμελημένα γεύματα, παρ' όλα αυτά είναι σημαντικό, επειδή βρίσκεται στο ξεκίνημα της ημέρας. Αύτη την ώρα η οικογένεια μοιάζει να κάνει αγώνα δρόμου για να προλάβουν όλοι να ετοιμαστούν στην ώρα τους για τη δουλειά ή για το σχολείο. Άλλα εκτός από την πρωινή προσευχή (η οποία φυσικά εννοείται) θα ήταν πολύ ωφέλιμο για τα παιδιά να αρχίσουν την ημέρα συντροφιά με τους γονείς τους, έστω και για πέντε λεπτά. Έτσι θα γευθούν την αγάπη τού πατέρα και της μητέρας τους και το ενδιαφέρον τους για ο,τι πρόκειται να κάνει το καθένα κατά τη διάρκεια της ημέρας. Όταν ένα παιδί φεύγει για το σχολείο η μητέρα μπορεί να το ευλογήσει η

να προσευχηθεί λέγοντας: Ο Θεός να σε ευλογεί και να σε προστατεύει· Η Παναγιά μαζί σου. Όλα αυτά δεν παρέχουν μόνο ψυχολογική ασφάλεια αλλά αποτελούν και προστασία από κάθε αρνητική επιρροή, που μπορεί να συναντήσει το παιδί, και είναι ένας συνδεδετικός κρίκος ανάμεσα στους δύο κόσμους, του σπιτιού και του σχολείου.

Σπίτι και σχολείο

Τα παιδιά περνούν ένα μεγάλο μέρος της παιδικής τους ηλικίας στο σχολείο, γι' αυτό οι χριστιανοί γονείς οφείλουν να δείχνουν ενδιαφέρον για ο,τι συμβαίνει στο σχολείο τού παιδιού τους. Πρέπει, παραδείγματος χάριν, να γνωρίσουν τους δασκάλους, να είναι παρόντες στις συναντήσεις γονέων και δασκάλων και να συμμετέχουν στις άλλες δραστηριότητες του σχολείου (συναυλίες, αθλητικές εκδηλώσεις κ.λ.π.). Είναι κι αυτός ένας άλλος τρόπος να σφυρηλατηθούν δεσμοί μεταξύ της οικογενειακής και της σχολικής ζωής, μία προσπάθεια να υπερνικηθεί όσο είναι δυνατόν, αυτή η διπλή ζωή, την οποία ζουν τόσο πολλά ορθόδοξα παιδιά μας, και όχι μόνο σε οικογένειες μεταναστών. Οι γονείς οφείλουν επίσης να είναι ενήμεροι για το τι μαθαίνουν τα παιδιά τους και να γνωρίζουν τις βλαβερές συνέπειες που δυνατόν να έχουν ορισμένες λανθασμένες ερμηνείες, οι οποίες συχνά παρουσιάζονται ως δόγματα, σε τομείς όπως η θρησκεία, η βιολογία, η ιστορία κ.ά. Δε θα θέλαμε τα παιδιά μας να φιλονικούν με τους δασκάλους τους ούτε να φοβούνται να ακούσουν νέες ιδέες, άλλα οφείλουμε να τα βοηθήσουμε να είναι επιφυλακτικά. Το εν ου εστί χρεία, όπως και σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, είναι να προσευχόμαστε για τα παιδιά μας, όταν είναι στο σχολείο, να τα φυλάγει ο Θεός από κάθε κακό και να τους δώσει να προκόπτουν σοφία και ηλικία και χάριτι παρά Θεώ και ανθρώποις²².

Οι γονείς διερωτώνται πώς μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους, ώστε να αφομοιώσουν ότι μαθαίνουν στο σχολείο και να επωφεληθούν, όσο είναι δυνατόν, από την ακαδημαϊκή τους μόρφωση. Πράγματι, αυτός ο οποίος έχει ανατραφεί με χριστιανική ταπείνωση, μπορεί να αποκτήσει γνώσεις, χωρίς να γίνει υπερήφανος και να τις χρησιμοποιήσει για να **υπηρετήσει** τους άλλους. Οι γονείς πρέπει να προσφέρουν **στα** παιδιά τους και χρόνο και ένα ήσυχο **μέρος, όπου** θα γράφουν τις σχολικές τους εργασίες. **Πρέπει ακόμα** να ενδιαφέρονται για το καθημερινό **πρόγραμμα** των παιδιών τους και να τα ενθαρρύνουν να παρακολουθούν με όρεξη τα μαθήματα τους. Να ένας **ακόμα** λόγος για την αποφυγή εντάσεων στην οικογένεια: ένα παιδί το οποίο αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα δεν μπορεί να εργασθεί αποδοτικά, αν όμως είναι ευτυχισμένο και ήρεμο, μπορεί να αποδώσει περισσότερο. Τα παιδιά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη δυνατότητα απορρόφησης νέων γνώσεων. Μερικές φορές, παιδιά τα οποία

έπαιρναν κακούς βαθμούς στο σχολείο, όταν μεγάλωσαν, απέκτησαν μεγαλύτερη νοητική βαθύτητα και ικανότητα από κάποια άλλα, που είχαν αφομοιώσει μια ορισμένη ύλη κατά τον απαιτούμενο από το σχολικό σύστημα χρόνο.

Ένα από τα προβλήματα του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος είναι ότι ενθαρρύνει τον ανταγωνισμό μεταξύ των μαθητών. Τα αποτελέσματα των εξετάσεων κρίνονται λιγότερο από τον πραγματικό βαθμό και περισσότερο από τη θέση του μαθητή μέσα στην τάξη — συγκριτικά με τους άλλους συμμαθητές του — και αυτό καλλιεργεί στα παιδιά την υπερηφάνεια. Οι μεγάλοι οφείλουν να δείχνουν ικανοποίηση και να επαινούν το παιδί, επειδή έδειξε τον καλύτερο του εαυτό και όχι επειδή ξεπέρασε τα άλλα παιδιά. Αν ένα παιδί προσπάθησε όσο μπορούσε άλλα, παρ' όλα αυτά, η επίδοση του είναι από τις χαμηλότερες στην τάξη του, δεν πρέπει να το κάνουμε να αισθάνεται ανίκανο. Σε τελική ανάλυση η διανοητική Ικανότητα δεν είναι παρά ένα μόνο από τα πολλά φυσικά δώρα που μας έδωσε ο Θεός. Γενικά, η κοινωνία μας ενθαρρύνει τους προικισμένους διανοητικά ανθρώπους να είναι υπερήφανοι και να θεωρούν τους άλλους κατώτερους.

Οι γονείς που έχουν τη δυνατότητα να διαλέξουν το σχολείο των παιδιών τους, θα πρέπει να ερευνήσουν τόσο το ηθικό κλίμα, όσο και το εκπαιδευτικό επίπεδο του σχολείου. Οι οικονομικές δυσκολίες η τα προβλήματα μετακίνησης πρέπει να τεθούν σε δεύτερη μοίρα.

Μερικές φορές οι χριστιανοί γονείς διερωτώνται αν τα μεικτά σχολεία είναι καλύτερα για τα παιδιά τους. Συχνά δεν υπάρχει δυνατότητα επιλογής αλλά, όταν υπάρχει, το πιο σημαντικό κριτήριο είναι η ποιότητα του σχολείου: το μορφωτικό επίπεδο, το είδος της παρέας που θα έχει το παιδί και οι αρχές του διευθυντή. Αν οι συνθήκες είναι ίδιες, τα παιδιά μπορούν να ωφεληθούν από την εμπειρία ενός μεικτού σχολείου. Σε οικογένειες όπου υπάρχουν αδελφοί και αδελφές, το παιδί θα αποκτήσει στο σπίτι την εμπειρία των φυσικών και αδελφικών σχέσεων με το άλλο φύλο· αλλά όταν δεν συμβαίνει αυτό, ίσως είναι χρήσιμο για το παιδί να αποκτήσει αυτή την εμπειρία στο σχολείο από μικρή ηλικία.

Προς το τέλος των σχολικών διακοπών οι γονείς είναι συνήθως κουρασμένοι. Παρ' όλα αυτά είναι λυπηρό να αισθάνονται τα παιδιά ότι οι γονείς τους χαίρονται που θα τα ξεφορτωθούν στέλνοντάς τα στο σχολείο. Οι γονείς πρέπει να αντιστέκονται στον πειρασμό να πουν: Δεν βλέπω την ώρα ν' αρχίσει πάλι το σχολείο για να μην τους έχω στα πόδια μου. Οφείλουμε να δείχνουμε στα παιδιά μας ότι τα αγαπάμε και ότι είναι πάντα καλοδεχούμενα στο σπίτι.

Περιφρούρηση των αισθήσεων του παιδιού

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος συμβουλεύει τους γονείς να προσέχουν τις αισθήσεις των παιδιών τους: τι βλέπουν, τι ακούν κ.ο.κ. Δεν μπορούμε να βάλουμε στα παιδιά μας παρωπίδες και, σε μια πόλη του εικοστού αιώνα, ποιος μπορεί να είναι σίγουρος πώς

ο,τι συναντήσουν θα είναι ωραίο και θα εμπνέει; Μπορούμε όμως να έχουμε ύπ' όψιν τα λόγια του άγιου, όταν διακοσμούμε το σπίτι μας. Ο άγιος Ιωάννης προτείνει επίσης να δίνουμε στα παιδιά ευκαιρίες να αγγίξουν τις αισθήσεις τους οι φυσικές καλλονές: τοπία, λίμνες, λουλούδια κ.λ.π. Όταν προγραμματίζουμε εκδρομές και διακοπές, μπορούμε να προβλέψουμε και κάποιες ευκαιρίες για να θαυμάσουμε τη φύση. Μπορούμε να χρησιμοποιούμε στο σπίτι μας φυσικά υλικά. Τα παιδιά συχνά δεν μπορούν να καταλάβουν την ιδέα του Θεού - Δημιουργού, και μάλιστα όταν περιβάλλονται μόνο από αντικείμενα κατασκευασμένα από ανθρώπους, στα οποία το έργο των χειρών του Θεού δεν είναι τόσο άμεσα φανερό.

Θρησκευτική αγωγή

Οι χριστιανοί γονείς και δάσκαλοι και όλοι όσοι επιθυμούν να διδάξουν το χριστιανισμό οφείλουν να έχουν πάντα κατά νουν ότι ο κύριος σκοπός τους είναι: να εμπνεύσουν στο παιδί προσωπική αγάπη για τον Χριστό και την Μητέρα Του. Αν ένα παιδί μεγαλώνει τιμώντας τον Χριστό και την Παναγία ως αγαπημένα πρόσωπα, αυτή η αγάπη θα στερεώσει την καρδιά του στον Θεό, κι αν αργότερα περάσει μέσα από αμφιβολίες η ακόμα κι αν εγκαταλείψει την Εκκλησία, τουλάχιστον η καρδιά του δε θα στραφεί εναντίον του Χριστού· αυτό και μόνο μπορεί να είναι αρκετό για τη σωτηρία του.

Η θρησκευτική μόρφωση των παιδιών επιτυγχάνεται κυρίως με το παράδειγμα και με την ατμόσφαιρα αγάπης και προσευχής μέσα στο σπίτι. Η καρδιά του παιδιού συγκινείται· χωρίς εξηγήσεις, κατακτά την προσευχή ως φυσική δραστηριότητα, και χωρίς να έχει ανάγκη λογικών αποδείξεων γνωρίζει την παρουσία του Θεού.

Στους βίους των άγιων βλέπει κανείς συχνά πώς η ζωή ενός άγιου επηρεάστηκε από κάποιον άγιο άνθρωπο που απλώς είδε. Ο άγιος Νεκτάριος θυμόταν πάντα την αγάπη της γιαγιάς του και πώς στεκόταν όταν προσευχόταν μπροστά στις εικόνες.

Η αγάπη, η προσευχή και το παράδειγμα είναι περισσότερο αποτελεσματικά από τα λόγια — στην πραγματικότητα είναι αυτά που δίνουν αξία στα λόγια — όταν οδηγούμε τα παιδιά προς τον Θεό. Η εργασία μας ως γονείς η κατηχητές είναι συχνά αφανής, και μας δίνει την εμπειρία της φοβερής όψεως της ανθρώπινης ελευθερίας: ότι δηλαδή κανείς δεν μπορεί να επιβάλλει σε άλλον άνθρωπο την αγάπη για τον Θεό. Άλλωστε· δε θα θέλαμε να είναι τα πράγματα διαφορετικά. Θέλουμε να αγαπούμε τον Θεό ελεύθερα και το ευχόμαστε αυτό και για όλο το ανθρώπινο γένος. Όμως ταυτόχρονα η προσευχή για τα αγαπημένα μας παιδιά μας προκαλεί ένα διαρκή εσωτερικό πόνο. Είναι ευκολότερο να μιλάς παρά να προσεύχεσαι.

Όταν προσπαθούμε να μιλήσουμε στα παιδιά για τον Θεό και δεν μπορούμε να βρούμε τη σωστή έκφραση η το θέμα της συζητήσεως

αλλάζει, ας μη νομίζουμε ότι είμαστε υποχρεωμένοι να συνεχίζουμε την ερμηνεία μας πάση θυσία. Πρέπει μάλλον να ακολουθούμε την έμπνευση του Θεού και το μυαλό του ίδιου του παιδιού. Δε θα βοηθήσουμε τόσο τα παιδιά μας με τα λόγια μας για τον Θεό, όσο με την παραμονή μας μέσα στην παρουσία τού Θεού. Οι χριστιανοί ενήλικες έχουν την τάση να πιστεύουν ότι ο Θεός απουσιάζει από τη συζήτηση, αν δεν αποτελεί Αυτός το αντικείμενο της.

Οι καλύτερες εκπαιδευτικές μέθοδοι έχουν ως στόχο να διδάξουν στα παιδιά πώς να μαθαίνουν. Υπάρχει μια παροιμία που λέει: Δώσε στο γιό σου ένα ψάρι και θα φάει καλά σήμερα. Μάθε του πώς να ψαρεύει και θα τρώει καλά σ' όλη του τη ζωή. Έτσι αντιλαμβανόμαστε το έργο μας ως χριστιανοί γονείς ή δάσκαλοι. Εμπνέουμε στα παιδιά μας την αγάπη για τον Θεό και τα διδάσκουμε πώς να βρίσκουν μόνα τους το θέλημα Του. Αν μάθουμε στα παιδιά μας να αγαπούν τον Θεό και τους αγίους, ταύτα πάντα προστεθήσεται αυτοίς²³.

Σε μερικές χριστιανικές οικογένειες, και όχι λιγότερο σε οικογένειες κληρικών, τα παιδιά καμιά φορά παθαίνουν ένα είδος δυσπεψίας, επειδή ακούν υπερβολικά πολλές συζητήσεις για τον Θεό και για εκκλησιαστικά θέματα. Ίσως αυτά τα παιδιά να εξακολουθούν να ακούν από ευγένεια αλλά μπορεί κανείς να δει και να αισθανθεί ότι δεν ενδιαφέρονται πραγματικά να ακούσουν περισσότερο για τον Θεό κι ακόμη ότι Αυτός έχει αρχίσει να τα κουράζει και θα ήθελαν να τα αφήσει ήσυχα. Σε μια τάξη κατηχητικού, όπου κανείς συναντά μεγάλες διαφορές μεταξύ των παιδιών, όσον αφορά στην ικανότητα και στην επιθυμία τους να ακούσουν για τον Θεό, μπορεί να προκληθεί μεγάλη πνευματική βλάβη, αν ο λόγος μας δεν είναι προσαρμοσμένος στα μέτρα του κάθε παιδιού. Προσπαθούμε να εμπνεύσουμε και όχι να επιβάλουμε διά της βίας. Το ίδιο παιδί είναι δυνατόν να έχει σε ορισμένες στιγμές μεγαλύτερη πνευματική δεκτικότητα απ' ό,τι σε άλλες.

Πώς κρίνουμε την αξία μιας τάξεως του κατηχητικού; Το πιο βασικό είναι να φεύγουν τα παιδιά από την τάξη περισσότερο εμπνευσμένα να αγαπούν τον Θεό, παρά η ολοκλήρωση του προγράμματος του κατηχητή. Μερικές φορές τα παιδιά έχουν κάτι που απασχολεί το μυαλό τους και ίσως είναι πιο ωφέλιμο πνευματικά να συζητήσουν γι' αυτό. Μερικές φορές οι παρεμβάσεις και τα σχόλια τους, όταν δε γίνονται απλώς για να διασπάσουν την προσοχή, αποτελούν μια ένδειξη για την πραγματική τους κατάσταση και

τα θέματα που τα απασχολούν. Το αληθινό κριτήριο μιας κατηχήσεως δεν είναι η συσσώρευση γνώσεων (ονομάτων, ημερομηνιών κ.λ.π.) στη μνήμη των παιδιών, άλλα το αν θεμελιώνεται βαθειά μέσα στην καρδιά τους η πεποίθηση ότι ο τρόπος ζωής της Εκκλησίας είναι ο δρόμος της αληθινής ζωής. Τα ονόματα και τα γεγονότα πρέπει να θεωρούνται σαν βοηθητικοί γάντζοι πάνω στους οποίους μπορούμε να κρεμάμε αυτή την έμπνευση.

Σε πολλούς αρέσει να ακούν τους κατηχητές και τους ιερείς να διηγούνται ερωτήσεις και απαντήσεις των παιδιών σχετικά με τον Θεό. Είναι γεγονός ότι τα παιδιά λένε συχνά συγκινητικά και διασκεδαστικά πράγματα. Άλλα η συζήτηση με τα παιδιά δεν είναι συλλογή αστείων παιδικών εκφράσεων. Όσοι ασχολούνται με τα παιδιά γνωρίζουν καλά ότι το ίδιο αυτό παιδί, του οποίου τα λόγια μας διασκέδασαν, ίσως χρειάστηκε μήνες ή και χρόνια ακόμα μέχρι να φθάσει στο σημείο να ανοίξει την καρδιά του και να εμπιστευθεί τον κατηχητή. Ακόμα, ο κατηχητής μπορεί να έχει μιλήσει επί ώρες στα παιδιά σχετικά με την τηλεόραση, το σχολείο, το φαγητό ή τα παιχνίδια, πριν κάνει κάποια νύξη για τον Θεό.

Οι πιο πολύτιμοι κατηχητές είναι εκείνοι οι οποίοι έχουν μια καλή σχέση με τα παιδιά. Τα παιδιά συχνά αποδέχονται μια κατηγορηματική απάντηση από έναν ενήλικα του οποίου αισθάνονται την αγάπη και έχουν μάθει να εμπιστεύονται τη γνώμη του. Ουδέν ούτω προς διδασκαλίαν επαγωγόν ως το φιλείν και φιλείσθαι²⁴. (Γιατί τίποτε δεν προσελκύει τόσο στη διδασκαλία, όσο το να αγαπά και να αγαπιέται κανείς).

Από τα επτά τους χρόνια περίπου τα παιδιά μπορούν να αρχίσουν να σκέπτονται σοβαρά για μεταφυσικά προβλήματα όπως: Ποιος δημιούργησε τον Θεό; και να αγωνίζονται να κατανοήσουν την αιώνια ύπαρξη.

Οι εικόνες είναι πολύ χρήσιμες για να οδηγήσουν τα παιδιά στη γνώση και στην αγάπη του Χριστού και των αγίων από πολύ μικρό ακόμα το παιδί μπορεί να έχει στο κρεβάτι του ή στο δωμάτιο του εικόνες του Χριστού, της Παναγίας ή ενός αγίου. Οι εικόνες προκαλούν διάφορες ερωτήσεις των παιδιών αλλά και δίνουν απαντήσεις σ' αυτές. Οι εικόνες πρέπει να μιλούν σε όλους μας άμεσα, οπτικά. Άλλά ενώ οι ενήλικες έχουν την τάση να εκφράζουν με λόγια ή να εκλογικεύουν ακόμα και τις οπτικές τους εμπειρίες, τα παιδιά συχνά κατανοούν, βαθειά θεολογικά μυστήρια μέσω των εικόνων, π.χ. συγκρίνοντας τις δύο εικόνες, της Σταυρώσεως και της Αναστάσεως. Τα παιδιά δεν μπορούν πάντα να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά το μυστήριο αλλά τα λόγια και η έκφραση του προσώπου τους δείχνουν ότι αυτό έχει εισχωρήσει στην καρδιά και στο μυαλό τους.

Η εικόνα μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για το μάθημα του κατηχητικού· αλλά ακόμα κι όταν δίνεται έμφαση στην παιδαγωγική άποψη της, οφείλουμε πάντοτε να μεταχειριζόμαστε την εικόνα με το σεβασμό που αρμόζει σ' ένα αντικείμενο λατρείας.

Από πολύ μικρή ηλικία μπορούμε να εμπνεύσουμε στα παιδιά την αγάπη για την Άγια Γραφή και τους Βίους των Αγίων. Σημαντικότερο από την ποσότητα των κειμένων που διάβασαν ή από τα γεγονότα που απομνημόνευσαν είναι να δουν τα παιδιά από τους γονείς και τους κατηχητές τους ότι η Γραφή και οι βίοι των Αγίων είναι πάντα επίκαιροι, αποτελούν παράδειγμα για τη ζωή μας σήμερα και μπο-

ρούν να μας εμπνεύσουν. Πρέπει επίσης οι διηγήσεις μας να περιλαμβάνουν μια ποικιλία ιστοριών. Είναι καλό, παραδείγματος χάριν, να εξοικειώνονται τα παιδιά με διηγήσεις και λαϊκά παραμύθια της χώρας όπου ζουν. Η Αγία Γραφή και οι βίοι των Άγιων πρέπει να παρουσιάζονται στα παιδιά ως διηγήσεις που έχουν μεγαλύτερη αξία και ενδιαφέρον απ' όλες τις άλλες και όχι ως ιστορίες, τις οποίες έχουν ιερό καθήκον να μελετούν.

Η συμμετοχή στις ακολουθίες της Εκκλησίας

Τα παιδιά στην Εκκλησία μας είναι πλήρη μέλη του σώματος του Χριστού. Δεν έχουμε ειδικές ακολουθίες για παιδιά, επειδή γνωρίζουμε ότι η εμπειρία των λειτουργικών ακολουθιών δεν είναι αποκλειστικά και μόνον λογική. Ακόμα κι αν ένα παιδί δεν μπορεί να καταλάβει όλα όσα συμβαίνουν, μπορεί να δει, να ακούσει, να οσφρανθεί, να γευθεί, να αγγίξει... και να αποκτήσει εμπειρία της παρουσίας του Αγίου Πνεύματος. Δεν πρέπει να στερούμε τα παιδιά μας από αυτή την εμπειρία· πρέπει να τα προετοιμάζουμε ώστε να εκτιμήσουν την αξία της, να την περιμένουν με χαρά και να συμμετέχουν σ' αυτήν με την προσευχή και με όλους τους δυνατούς τρόπους.

Οι γονείς δεν πρέπει να φορτώνουν υπερβολικά τα παιδιά με προσευχές μεγάλης διάρκειας στο σπίτι η πηγαίνοντας τα σε όλες τις ακολουθίες, επειδή οι ίδιοι θέλουν να συμμετέχουν σ' αυτές. Δε θα θέλαμε να κυριεύει τα παιδιά μας η τεμπελιά, όταν πρόκειται να πάνε στην εκκλησία, άλλα, αν στα μάτια τους η εκκλησία δεν είναι παρά μια βαρετή υποχρέωση, είναι πιθανόν να επαναστατήσουν εναντίον της.

Όσον αφορά την καθημερινή πρωινή και βραδινή προσευχή της οικογένειας, είναι δύσκολο να ορισθεί συγκεκριμένη χρονική διάρκεια. Οι ηλικίες και οι χαρακτήρες των παιδιών μπορεί να διαφέρουν και οι ψυχικές διαθέσεις τους να μεταβάλλονται από μέρα σε μέρα. Το βασικό είναι να δίνουν οι γονείς το παράδειγμα, χωρίς επίδειξη, της τακτικής προσευχής ως φυσικού τμήματος της ημέρας και τα παιδιά να βλέπουν πώς ωφελούνται απ' αυτήν. Οι γονείς πρέπει να συμβουλεύονται τον πνευματικό τους πατέρα για κάθε παιδί τους και ακόμα να μοιράζονται τις εμπειρίες τους με άλλους γονείς. Όταν τα παιδιά ξέρουν να διαβάζουν, προτιμούν συχνά να λένε τις προσευχές τους μόνα τους, μπροστά στις δικές τους εικόνες ή στο οικογενειακό εικονοστάσι. Επίσης αρέσει στα παιδιά να συμμετέχουν στην ανάγνωση, όταν όλη η οικογένεια προσεύχεται μαζί. Είναι δυνατόν ακόμα να πάρουν κάποιες κατευθυντήριες γραμμές από τον πνευματικό τους, ίσως και έναν σύντομο κανόνα προσευχής, αν μπορούν να τον σηκώσουν. Η ειλικρινής και τακτική προσευχή είναι πιο σημαντική από την ποσοτικά μεγάλη προσευχή.

Είναι καλύτερα για το παιδί να έχει έναν πολύ σύντομο κανόνα (έστω και λίγων λεπτών), μπορεί βέβαια, να αυξήσει το χρόνο της προσευχής μόνο του, ανάλογα με την έμπνευση του. Οι υπενθυμίσεις για προσευχή δε θα είναι απαραίτητες, αν το παιδί έχει αποκτήσει τη συνήθεια να προσεύχεται και έχει αντιληφθεί πόσο αναγκαίο είναι να ζητούμε την ευλογία του Θεού.

Είναι σίγουρο πάντως πώς, με το να είμαστε συνεχώς πάνω απ' το κεφάλι του παιδιού για να του υπενθυμίζουμε το καθήκον της προσευχής, δε θα το βοηθήσουμε σε καμιά περίπτωση. Για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας οι τακτικές προσευχές πρέπει να θεωρούνται ως στόχος αλλά οι γονείς δεν πρέπει να ανησυχούν, αν αυτός δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί καθημερινά. Μια σύντομη προσευχή δίπλα στο κρεβάτι με τον ένα ή και τους δύο γονείς είναι σε πολλές περιπτώσεις ευκολότερο να πραγματοποιηθεί, καθώς επίσης και οι προσευχές πριν και μετά το φαγητό.

Είναι αδύνατον να δοθεί ένας γενικός κανόνας, όσον αφορά τον αριθμό των εκκλησιαστικών ακολουθιών, τις οποίες θα πρέπει να παρακολουθούν τα παιδιά. Κάθε περίπτωση απαιτεί σκέψη και προσευχή καθώς επίσης και την καθοδήγηση ενός πνευματικού πατέρα. Το βασικό είναι να γνωρίζουμε ότι οι χριστιανοί γονείς δεν θα πρέπει να αισθάνονται ένοχοι, αν για χάρη των παιδιών τους, τα οποία δεν έχουν τα ίδια πνευματικά μέτρα μ' αυτούς, είναι αναγκασμένοι να πηγαίνουν στην εκκλησία λιγότερο τακτικά απ' ο,τι θα ήθελαν. Δεν πρέπει να κατήγοροι) με ούτε να μνησικάκου με εναντίον των παιδιών μας· είναι προτιμότερο να το δεχθούμε, αφού αφορά, μακροπρόθεσμα, το καλό των παιδιών και τη σωτηρία τους. Σε πολλές περιπτώσεις, γονείς που έχουν αποδεχθεί μια τέτοια κατάσταση, αισθάνονται πιο κοντά τον Θεό, γεύονται τη χάρη Του συχνότερα απ' ό,τι πριν, όταν παραμελούσαν την οικογένεια τους για να παρακολουθήσουν πολλές φορές την εβδομάδα τις ακολουθίες η έφερναν τα παιδιά τους πιο συχνά απ' ο,τι έπρεπε στην εκκλησία. Η ζωή των παιδιών μας γίνεται και δική μας ζωή· αυτή είναι η κένωση μας ως γονείς και αυτή θα μας φέρει τη χάρη του Θεού. Κάθε τι στην ώρα του· όταν τα παιδιά μας γίνουν ανεξάρτητα θα έχουμε περισσότερο χρόνο για να παρακολουθούμε τις ακολουθίες της εκκλησίας όπως και όσο θέλουμε.

Σε κάθε ακολουθία παρατιθέμεθα εαυτούς και αλλήλους και πάσαν την ζωήν ημών Χριστώ τω Θεώ. Αν δεν μπορούμε να νηστεύουμε ή να μελετήσουμε η να πάμε στην εκκλησία, όσο θα θέλαμε, πρέπει να υπενθυμίζουμε στον εαυτό μας ότι η ζωή της προσευχής πρέπει να είναι γνήσια, όχι τεχνητή. Όταν ζούμε ρεαλιστικά και εμπιστευόμαστε ενεργά τη ζωή μας στον Θεό, μας χαρίζεται η εμπειρία της Θείας Πρόνοιας στη δική μας συγκεκριμένη κατάσταση.

Το χρόνο που αφιερώνουμε — και πρέπει να βρίσκουμε χρόνο — για κατά μόνας προσευχή και για μελέτη της Αγίας Γραφής, δεν πρέπει να τον αφαιρούμε από το χρόνο που θα έπρεπε να περάσουμε με την

οικογένεια μας. Ο,τιδήποτε κάνουμε έχει ως σκοπό την απόκτηση του Αγίου Πνεύματος· αυτό σημαίνει ότι πρέπει να κάνουμε ο,τι συμφωνεί με το θέλημα του Θεού για μας στη δική μας συγκεκριμένη προσωπική περίπτωση. Αν έχουμε παιδιά, το ιερό έργο του γονέα θα μας αγιάσει τόσο, όσο και η νηστεία, η ατομική μας προσευχή και η μελέτη. Χρειαζόμαστε διάκριση για να βρούμε το μέτρο της καθημερινής μας προσευχής στην ησυχία — μόνοι με τον Θεό — αποφεύγοντας τα άκρα. Δεν πρέπει να χρησιμοποιούμε την οικογένεια μας ως δικαιολογία για να μη βρισκόμαστε ποτέ μόνοι με τον Θεό, αλλά ούτε και η ανάγκη μας για απομόνωση να χρησιμεύει ως δικαιολογία για να ξεφεύγουμε από τις οικογενειακές μας υποχρεώσεις.

Τα παιδιά που αισθάνονται πλήξη στην εκκλησία, θα την ξεπεράσουν ευκολότερα, αν δε φοβούνται να μιλήσουν γι' αυτήν. Μπορούμε να την αναφέρουμε ως πειρασμό, ο οποίος ενοχλεί και τους μεγάλους. (Τα παιδιά τους βλέπουν να κοιτάζουν το ρολόι τους, να κουβεντιάζουν...). Μπορούμε επίσης να ενθαρρύνουμε τα παιδιά να μιλούν στον Χριστό για τα προβλήματα και τις χαρές τους κατά την διάρκεια της ακολουθίας, αν είναι κουρασμένα και δεν μπορούν να την παρακολουθήσουν — κι ακόμη να του μιλούν για την πλήξη τους και να ζητούν από τον Θεό να τα βοηθήσει να αισθανθούν την ακολουθία. Όταν δεν μπορούμε να προσευχηθούμε πρέπει να το εξομολογούμαστε πρώτα στον Θεό, επειδή είναι σύμπτωμα πνευματικής ασθένειας. Τα μικρά παιδιά μπορούμε να τα βγάζουμε για λίγο έξω, να τους δίνουμε κάτι να δουν ή να κρατήσουν, να τους εξηγούμε τι συμβαίνει ή να τους δείχνουμε κάτι μέσα στο ναό. Όταν η ακολουθία είναι πολύ μεγάλη, μπορούμε να τα φέρνουμε στην εκκλησία για να παρακολουθήσουν μόνο ένα μέρος της. Οι ψάλτες, οι αναγνώστες, όσοι υπηρετούν στο ναό ή συμμετέχουν στην κοινή προσευχή πρέπει να εκτελούν το διακόνημά τους με τρόπο αντάξιο του Θεού, ώστε να εμπνέουν τους παρόντες και, πάνω απ' όλα, να μη διώχνουν από την εκκλησία τα παιδιά ή τους άλλους παρόντες που δεν είναι σταθερά μέλη της Εκκλησίας. Ος δ' αν σκανδαλίση ένα των μικρών τούτων των πιστευόντων εις εμέ, συμφέρει αυτώ ίνα κρεμασθή μύλος ονικός εις τον τράχηλον αυτού και καταποντισθή εν τω πελάγει της θαλάσσης²⁵.

Η μετάληψη των Άχραντων Μυστηρίων

Κάθε παιδί θα πρέπει να προετοιμάζεται από όσο το δυνατόν μικρότερη ηλικία και να περιμένει με χαρά να δεχθεί τη Θεία Κοινωνία. Είναι δύσκολο για τους ιερείς και τους κατηχητές να μιλήσουν στα παιδιά για τη Θεία Κοινωνία με τρόπο που να εμπνέει, όταν τα παιδιά φαίνεται να τη θεωρούν ως κάτι το αυτονόητο, αφού κοινωνούν σε κάθε Λειτουργία. Δεν είναι υποχρεωτικό να κοινωνούμε κάθε φορά που παρακολουθούμε τη Θεία Λειτουργία. Αντιθέτως είναι βλαβερό να μεταλαμβάνουμε χωρίς προετοιμασία, τουλάχιστον από το προηγούμενο βράδυ, χωρίς μετάνοια, χωρίς να

το επιθυμούμε ειλικρινά, χωρίς φόβο Θεού, χωρίς να αφιερώνουμε χρόνο για ευχαριστία μετά τη Μετάληψη και χωρίς την πεποίθηση ότι δεχόμαστε ένα δώρο ανέκφραστης αγιότητας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είναι δυνατόν να κοινωνήσει κανείς αναξίως²⁶. Το μέτρο της χάριτος που δεχόμαστε από τη Θεία Κοινωνία εξαρτάται τόσο από τη δική μας προπαρασκευή, όσο και από τη δωρεά του Θεού, η οποία δε δίνεται, εάν μπορούμε να πούμε, αυτομάτως. Σύμφωνα με την παράδοση της Εκκλησίας μας η προπαρασκευή και η διάθεση με την οποία δεχόμαστε τη Θεία Κοινωνία έχουν μεγαλύτερη σπουδαιότητα από την συχνότητα. Είναι βλάσφημο και επικίνδυνο πνευματικά να βιάζουμε ή να δωροδοκούμε ένα παιδί, ακόμα και ένα μωρό, για να κοινωνήσει παρά τη θέληση του. Άκουσα ένα Ρώσο θεολόγο, ο οποίος θυμόταν σ' όλη του τη ζωή πώς, λίγες φορές το χρόνο, όλη η οικογένεια του προετοιμαζόταν για τη Θεία Κοινωνία, έλεγαν την ακολουθία της Θείας Μεταλήψεως και ζητούσαν συγγνώμη ο ένας απ' τον άλλο πριν μεταλάβουν των άχραντων μυστηρίων. Οι ημέρες κατά τις οποίες κοινωνούσαν ήταν εξαιρετικές και αξέχαστες. Η συχνή Θεία Κοινωνία σημαίνει μεγαλύτερη ασκητική προσπάθεια, και η οικογένεια πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αντέξει αυτό το μέτρο της ασκήσεως. Κάθε πρόσωπο πρέπει να έχει την ευλογία του πνευματικού του — και τα παιδιά επίσης, όταν αρχίσουν να εξομολογούνται, μπορούν να συμβουλευούνται τον πνευματικό τους σχετικά με την κεντρική αυτή πτυχή της χριστιανικής ζωής.

Όταν αναφερόμαστε στο θέμα της συμμετοχής στις ακολουθίες της Εκκλησίας, της Θείας Κοινωνίας και της προσευχής στο σπίτι, πρέπει να έχουμε κατά νουν όχι μόνο το άμεσο αποτέλεσμα αλλά και μια μακροπρόθεσμη προοπτική: ποια είναι για το συγκεκριμένο αυτό παιδί η καλύτερη προετοιμασία, ώστε να ζήσει μια χριστιανική ζωή σ' αυτόν τον κόσμο; Πώς θα εμφυτεύσουμε στο παιδί μια υγιή διάθεση για τον Χριστό, την Εκκλησία και τα Μυστηρια; Πώς θα το βοηθήσουμε να διατηρήσει μέχρι την ενηλικίωση του την επιθυμία να γνωρίσει τον Χριστό και να έχει κοινωνία μαζί Του; Είναι δυνατόν ένα παιδί να πηγαίνει συχνά στην εκκλησία κι όμως την ίδια στιγμή ενδόμυχα να επαναστατεί και να απορρίπτει τη χάρη. Μερικοί άθεοι μεγάλωσαν μέσα σε ευσεβείς οικογένειες.

Όταν μιλούμε για τη Θεία Κοινωνία σε πολύ μικρά παιδιά, μερικές φορές αντιδρούν αρνητικά στην έκφραση το σώμα και το αίμα του Χριστού. Αυτό συμβαίνει περισσότερο σε συζητήσεις παρά κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας. Ίσως είναι αρκετό για τα παιδιά να ακούσουν τα λόγια της αγίας Αναφοράς και τα λόγια του ιερέα τη στιγμή που τους μεταδίδει τα Θεία Δώρα. Σε άλλες ώρες μπορούμε να μιλήσουμε για τον Χριστό που έρχεται να μείνει μέσα μας ή να πούμε ότι παίρνουμε τον Χριστό. Δεν πρέπει βέβαια ποτέ να αρνηθούμε ότι παίρνουμε το σώμα και το αίμα του Χριστού αλλά μερικές φορές οι εξηγήσεις μας δημιουργούν στο μυαλό των παιδιών

μια οπτική εικόνα αίματος και οστών που τους προκαλεί αποστροφή. Ο Χριστός έρχεται σε μας με τη μορφή τού άρτου και του οίνου από συγκατάβαση και ξέρει πόσο δύσκολο θα ήταν για μας διαφορετικά να συμμετέχουμε στη ζωή Του²⁷.

Τα παιδιά και ο μοναχισμός

Προξενεί κατάπληξη το γεγονός ότι μερικοί χριστιανοί γονείς αντιδρούν αρνητικά όταν μάθουν ότι τα παιδιά τους επιθυμούν να ακολουθήσουν τη μοναχική ζωή. Αν ακούσουμε ένα μικρό παιδί να εκφράζει μια τέτοια επιθυμία, δεν πρέπει να την αποδιώξουμε σαν μια παιδική παραξενιά ούτε να την απορρίψουμε, γιατί έτσι αμαρτάνουμε ενάντια σε μια κλήση του Θεού. Ούτε όμως να θεωρούμε ότι μια επιθυμία που εξέφρασε ένα μικρό παιδί είναι δεσμευτική αλλά να περιμένουμε μια προσωπική και ώριμη απόφαση όταν ενηλικιωθεί. Είναι λάθος να ειρωνευόμαστε ένα παιδί το οποίο επιθυμεί να γίνει μοναχός η μοναχή η να το αποθαρρύνουμε ή να μιλάμε σε άλλους γι' αυτό. Μπορούμε να το συμβουλευόμαστε να προσεύχεται μέσα στην καρδιά του και να περιμένει.

Λίγα από τα παιδιά που εκκλησιάζονται στη μονή μας θα γίνουν μοναχοί ή μοναχές. Και αν δε δουν στην οικογένεια τους ένα καλό παράδειγμα της εν Χριστώ ζωής μέσα στον κόσμο, θα μειονεκτούν κοινωνικά και θα συναντήσουν δυσκολίες στην εύρεση συζύγου. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει: Θρέψον αθλητήν τω Χριστώ. Ου τούτο λέγω, ότι γάμου απάγαγε και εις τας ερημίας απόστειλον και τον των μοναχών παρασκευάσον ελέσθαι βίον ου τούτο λέγω. Βούλομαι μὲν τούτο και πάντας ηυχόμην καταδέξασθαι, ἀλλ' επειδή φορτίον είναι δοκεί, ουκ αναγκάζω. Θρέψον αθλητήν τω Χριστώ και εν κόσμω όντα δίδαξον ευλαβή εκ πρώτης ηλικίας²⁸. (Ανάθρεψε αθλητή για τον Χριστό. Δεν λέγω να τον εμποδίσεις να συνάψει γάμο και να τον στείλεις στην έρημο και να τον προετοιμάσεις να προτιμήσει το μοναχικό βίο· δεν λέγω αυτό. Το θέλω βέβαια αυτό και θα ευχόμουν όλοι να το δέχονταν, ἀλλ' επειδή θεωρείται ότι είναι βαρύ, δεν αναγκάζω. Ανάθρεψε αθλητή για τον Χριστό και ζώντας μέσα στον κόσμο δίδαξε τον από την πρώτη του ηλικία να είναι ευλαβής).

Πνευματικός πατέρας και εξομολόγηση

Μπορούμε να ενθαρρύνουμε τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία — κυρίως με το παράδειγμα — να συμβουλευόμαστε έναν πνευματικό πατέρα και να υπακούουν στο λόγο του ως λόγο Θεού. Δεν έχει σημασία τι θέλει να του πει το παιδί ή ποια μορφή θα πάρει η συνάντηση, αν είναι προγραμματισμένη ή τυχαία. Το σημαντικό είναι να δοθεί η ευκαιρία στον ιερέα να δείξει την αγάπη και το ενδιαφέρον του και το παιδί να μάθει να τον εμπιστεύεται. Αν αισθάνεται ελεύθερο να μιλήσει στον ιερέα για οποιοδήποτε θέμα (π.χ. σχολείο, παιχνίδια, ανέκδοτα, όνειρα), τότε το παιδί έχει τη

δυνατότητα να ακούει το λόγο του Θεού και να δέχεται την ευλογία του σε κάθε πλευρά της ζωής του. Οι ειλικρινείς εξομολογήσεις μπορούν ν' αρχίσουν μ' αυτόν τον τρόπο από πολύ μικρή ηλικία, σχεδόν μόλις το παιδί αρχίσει να μιλάει. Ακόμη και τα μωρά μπορούν να συνηθίσουν να βλέπουν τους ιερείς, να παίρνουν την ευλογία τους και να αισθάνονται ότι τα αγαπούν. Οι μεγάλοι οφείλουν να σέβονται τη συνάντηση του παιδιού με τον ιερέα· δεν πρέπει να κοιτάζουν με περιέργεια ούτε να διακόπτουν τη συζήτηση τους, όπως δε θα διέκοπταν μια συζήτηση ενός μεγάλου με τον ιερέα.

Τα παιδιά μαθαίνουν το κάθε τι για πρώτη φορά. Μπορούν να εκτιμήσουν την αξία της εξομολογήσεως και να ωφεληθούν πολύ απ' αυτήν αλλά υπάρχουν και εμπόδια — κυρίως η ντροπή — και πρέπει να τα βοηθήσουμε να τα ξεπεράσουν. Ο τρόπος με τον οποίο μιλάμε για την εξομολόγηση, όταν η συζήτηση μας στραφεί γύρω απ' αυτήν, μπορεί να ενθαρρύνει τα παιδιά μας. Μπορούμε να τονίσουμε ότι δεν έχει καμιά σημασία αν ντρεπόμαστε και διστάζουμε, αν στην αρχή δεν μπορούμε παρά να ψελλίσουμε μερικές λέξεις, αν δεν έχουμε ιδέα για το τι πρέπει να πούμε ή να κάνουμε. Αν το παιδί πάει στην εξομολόγηση με εμπιστοσύνη, ο ιερέας γεμάτος αγάπη και προσευχή θα βρει τρόπο να το καθησυχάσει και να το διδάξει. Ο ιερέας γνωρίζει ότι όσο αυξάνουμε πνευματικά, τόσο περισσότερο καταλαβαίνουμε ποιο πρέπει να είναι το περιεχόμενο της εξομολογήσεως. Όταν πηγαίνουμε στην εξομολόγηση μπορούμε να προσευχόμαστε να μας δώσει ο Θεός τη δύναμη να δούμε και να ομολογήσουμε τις αμαρτίες μας. Το βασικό είναι να έρθει το παιδί στην εξομολόγηση όπως είναι στην πραγματικότητα και να πει (ή να προσπαθήσει να πει) τις πράξεις, τα λόγια ή τις σκέψεις του που το κάνουν να ντρέπεται.

Όταν μιλούμε για τους ιερείς, πρέπει να τονίζουμε ότι τίποτε στον κόσμο δεν μπορεί να τους σοκάρει. Ούτε οι ανοησίες που έχουμε να πούμε, ούτε τα βαρύτερα αμαρτήματα μπορούν να σκανδαλίσουν έναν άνθρωπο τού Θεού, ο οποίος, όταν προσεύχεται στη θεία Λειτουργία, νοιώθει τα πάθη και τους πειρασμούς όλου τού κόσμου. Επίσης πρέπει να εγγυηθούμε στο παιδί ότι ο ιερέας δε θα προδώσει ποτέ την εμπιστοσύνη του. Πολλά παιδιά νομίζουν ότι οι γονείς τους μαθαίνουν απ' τον ιερέα τι έχουν κάνει και ότι αυτοί λένε στον ιερέα τι έκαναν η τι θα έπρεπε να κάνουν τα παιδιά τους.

Οι γονείς οφείλουν να αποφεύγουν κάθε ανάμειξη στο ιερό μυστήριο της εξομολογήσεως, αν δε θέλουν να στερήσουν από τα παιδιά τους τη χάρη αυτού τού μυστηρίου. Είναι δύσκολο για ένα ιερέα να προσευχηθεί ελεύθερα και να συμβουλευτεί ένα παιδί όπως τον φωτίσει ο Θεός, αν τού έχουν πει από πριν τι πρέπει να εξομολογηθεί το παιδί και τι πρέπει να τού πει ο ίδιος. Πηγαίνουμε για να εξομολογηθούμε μόνο τα δικά μας αμαρτήματα και τις δικές μας ατέλειες· για άλλους μιλούμε μόνον αν αυτό είναι αναγκαίο για να εξηγήσουμε μια αμαρτία ή για να πάρουμε μια συμβουλή για τη δική

μας συμπεριφορά. Πρέπει πάντοτε να εμπιστευόμαστε τον πνευματικό πατέρα των παιδιών μας.

Η εξομολόγηση δεν πρέπει να παρουσιάζεται ως απλή θρησκευτική υποχρέωση αλλά ως ευκαιρία να δεχθούμε τη συγχώρηση του Χριστού. Εξ άλλου δεν πρέπει να λέμε για τα παιδιά που πηγαίνουν να εξομολογηθούν: Τί χαριτωμένα που είναι! ή είσαι καλό κορίτσι· αυτό τα φέρνει σε αμηχανία και τα αποθαρρύνει. Αν ένα παιδί, ακόμα και πεντάχρονο, πάει να εξομολογηθεί, ας το θεωρήσουμε ως κάτι το εντελώς φυσιολογικό και ας το πάρουμε στα σοβαρά.

Το μεγαλύτερο δίλημμα για έναν ιερέα ή χριστιανό κατηχητή στις σχέσεις του με τα παιδιά παρουσιάζεται όταν αντιληφθεί ότι οι γονείς κάποιου παιδιού έχουν κάνει ένα λάθος — είτε για μεγάλο χρονικό διάστημα είτε στην απάντηση τους σε κάποια συγκεκριμένη ερώτηση. Δεν μπορεί να το συζητήσει με τους γονείς για να μη χάσει την εμπιστοσύνη του παιδιού. Επίσης δεν μπορεί να δώσει την απάντηση που θα επιθυμούσαν οι γονείς. Δεν είναι απλώς ένας διπλωμάτης, ο οποίος ενεργεί για λογαριασμό τους· το έργο του είναι να προσπαθεί να διακρίνει το θέλημα του Θεού γι' αυτό το παιδί αυτή τη συγκεκριμένη στιγμή. Δε θέλει να μειώσει το σεβασμό του παιδιού προς τους γονείς του, κυρίως επειδή αυτό θα βλάψει το παιδί. Η ίδια η Γραφή μας διδάσκει να τιμούμε τους γονείς μας και να υπακούμε σ' αυτούς. Μερικές φορές ο ιερέας αισθάνεται υποχρεωμένος να πει στο παιδί ότι δε συμφωνεί με τους γονείς του. Συνήθως όμως είναι αναγκασμένος να συμβουλευτεί το παιδί να κάνει ο,τι του είπαν οι γονείς του. Αν το παιδί ξέρει ότι οι γονείς έχουν διαφορετική γνώμη απ' τον ιερέα, αυτός θα προσπαθήσει να του δείξει πώς ο,τι κάνουν το κάνουν για το καλό του και να δικαιολογήσει, όσο είναι δυνατόν, τη συμπεριφορά τους. Επίσης θα υπενθυμίσει στο παιδί το σεβασμό και την ευγνωμοσύνη που οφείλει στους γονείς του. Ο Κύριος ας μας φωτίσει όλους!

Οι ιερείς, οι μοναχοί και οι μοναχές δίνουν μερικές φορές στα παιδιά καραμέλες ή δώρα (όπως έκανε ο άγιος Τύχων του Ζαντόνσκ και άλλοι άγιοι) για να τους δείξουν την αγάπη τους. Αυτή η έκφραση καλοσύνης από κάποιον ο οποίος αντιπροσωπεύει την Εκκλησία είναι εξαιρετικά πολύτιμη στα μάτια του παιδιού. Αν αργότερα το παιδί, επηρεασμένο από αντιχριστιανικές ιδέες, χάσει την πίστη του, αυτή η ανάμνηση ίσως διατηρήσει μέσα του ένα θετικό συναίσθημα προς την Εκκλησία.

Τα παιδιά στην ενορία

Ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους για να γνωρίσει το παιδί την Ορθοδοξία ως ζωντανή παράδοση είναι να του δοθεί η ευκαιρία να δει και άλλες ενορίες εκτός από τη δική του και να επισκεφθεί μοναχικές κοινότητες.

Τα παιδιά πρέπει να αισθάνονται ότι είναι υπεύθυνα μέλη της ενοριακής κοινότητας. Βέβαια πολλές δραστηριότητες οργανώνονται

για χάρη τους άλλα πρέπει να μάθουν και να υπηρετούν. Πρέπει να ενθαρρύνονται να προσφέρουν βοήθεια όχι μόνο μέσα στο ναό αλλά και στις κοινωνικές δραστηριότητες της ενορίας, να επισκέπτονται τους ασθενείς κ.ο.κ.

Κάθε χριστιανός που ανήκει σε μια ενορία οφείλει να αισθάνεται υπεύθυνος απέναντι στους άλλους ενορίτες· δεν μπορεί να παρακολουθεί απλώς τις ακολουθίες και να παραμένει αδιάφορος για τη ζωή των άλλων ενοριτών. Εν τούτω γνώσκονται πάντες ότι εμοί μαθηταί έστε, εάν αγάπην έχητε εν αλλήλοις²⁹. Ας δουν τα παιδιά το παράδειγμα αυτής της αγάπης και συνεργασίας στις ενορίες τους. Ας μην αντιμετωπίσουν το σκάνδαλο της κακολογίας. Ας υπάρχουν πάντα πρόθυμοι εθελοντές που θα βοηθήσουν στην οργάνωση και λειτουργία προγραμμάτων για παιδιά.

Η ενορία πρέπει να είναι σαν μια οικογένεια, στην οποία μοιράζονται τα βάρη (όπως η αρρώστια ή η μοναξιά) και οι γιορτές (όπως οι ονομαστικές γιορτές). Ίσως αυτό ηχεί στ' αυτιά μας ως απραγματοποίητο ιδανικό — αλλά η εμπειρία αρκετών δεκαετιών στο μοναστήρι μας έδειξε πόσο οι Κυριακές που περνούν τακτικά εδώ επηρεάζουν τη νέα γενιά. Μετά τη Θεία Λειτουργία όλοι οι παρευρισκόμενοι τρώνε μαζί. Μπορούν να παρακολουθήσουν ομιλίες, εσπερινή ακολουθία, να εξομολογηθούν και να γιορτάσουν όλοι μαζί το απόγευμα ονομαστικές γιορτές και γενέθλια. Ανεκτίμητης αξίας, επίσης, είναι για τους γονείς οι ευκαιρίες που έχουν να συναντηθούν και να συζητήσουν με μακρυνότερα μέλη των οικογενειών τους και με άλλους, και για τα παιδιά να παίξουν μαζί. Δημιουργούνται έτσι δεσμοί τόσο στενοί, όσο οι οικογενειακοί. Βέβαια δεν έχουν όλες οι ενορίες τις ίδιες δυνατότητες (αίθουσες, μέσα) αλλά ακόμα κι αν μερικές μόνο μικρές ομάδες μιας ενορίας έβαζαν ως στόχο το ιδανικό που περιέγραψα, με οποία μέσα επιτρέπουν οι τοπικές συνθήκες, πολλά παιδιά θα μπορούσαν να ωφεληθούν.

Πώς να μιλάμε για τους δαίμονες, την κόλαση και το θάνατο

Είναι σοβαρό παιδαγωγικό σφάλμα να μιλάμε στα μικρά παιδιά με κάθε λεπτομέρεια για τους δαίμονες, διότι, αν ένα παιδί ακούσει μια φορά πώς ακριβώς είναι, είναι αδύνατο να μην αρχίσει να τους φαντάζεται. Οι ενήλικες είναι δυνατόν να προειδοποιηθούν για τον κίνδυνο που διατρέχουν, αν αφήσουν εικόνες των δαιμόνων να εισβάλουν στο μυαλό τους, αλλά ένα μικρό παιδί, ακόμη κι αν το προειδοποιήσουμε, δεν μπορεί εύκολα να σταματήσει να σκέπτεται κάτι που το βασανίζει, και αυτό μπορεί να το οδηγήσει σε μια επικίνδυνη πνευματική κατάσταση ή, το λιγότερο, να υποφέρει από εφιάλτες. Όταν τα μικρά παιδιά ρωτούν για το διάβολο ή για την ύπαρξη των πνευμάτων τού κακού, είναι προτιμότερο να μην κάνουμε διεξοδική ανάλυση αλλά να λέμε ότι δεν πρέπει να δίνουμε σ' αυτά περισσότερη προσοχή απ' ό,τι στα όνειρα η κάτι παρόμοιο.

Γενικά πρέπει να στρέφουμε το μυαλό των παιδιών προς τον Χριστό, τους αγίους και τους αγγέλους.

Είναι καλύτερα να διδάσκουμε στα παιδιά το χριστιανικό αγώνα χωρίς άμεση αναφορά στη μάχη εναντίον των δαιμόνων. Τα παιδιά μπορούν να μάθουν εντελώς φυσικά να κάνουν το σημείο του σταυρού πριν κοιμηθούν (επάνω τους και πάνω στο κρεβάτι ή το μαξιλάρι τους) ως ευλογία για τη νύκτα, να χρησιμοποιούν την προσευχή του Ιησού (Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με) ή να μιλούν στον Κύριο και τους αγίους με δικά τους λόγια, όποτε θέλουν. Έτσι όταν δοκιμάσουν κάποιο πειρασμό (π.χ. από φόβο ή εφιάλτες), θα χρησιμοποιήσουν εντελώς φυσικά τα σωστά όπλα. Τα παιδιά μπορούν να κοιμούνται με ένα κομποσχοίνι στο χέρι ή κάτω απ' το μαξιλάρι τους και να λένε την προσευχή του Ιησού (έστω μόνο λίγες φορές στις καθημερινές τους προσευχές).

Η ιδέα της κολάσεως φοβίζει τα παιδιά. Βέβαια φοβίζει κι εμάς άλλα ο φόβος μας δεν είναι παθολογικός· πηγάζει από την αγάπη μας για τον Θεό και από το φόβο μας μήπως αποξενωθούμε απ' Αυτόν. Αυτό το οποίο πρέπει να καλλιεργήσουμε στα παιδιά δεν είναι ο φόβος της κόλασης αλλά η αγάπη για τον Θεό. Τα παιδιά μπορούν να σκεφθούν σοβαρά το μεταφυσικό πρόβλημα του κακού και της αγάπης του Θεού. Όταν μιλάμε για την κόλαση (όχι, φυσικά, σε μικρά παιδιά) πρέπει να τονίζουμε ότι η κόλαση δεν είναι ένας τόπος όπου ο Θεός θέλει να στείλει τους κακούς ανθρώπους· κόλαση είναι ο πόνος που επιβάλλουμε στον εαυτό μας με την απόρριψη της αγάπης του Θεού. Κόλαση είναι η θέα του φωτός του Θεού που κατακαίει όσους δεν έχουν γίνει όμοιοι μ' Αυτόν. Ή ακόμη μπορούμε να πούμε ότι, αν κάποιος είναι άρρωστος αλλά αρνείται να πάρει τα φάρμακα που συνιστά ο γιατρός, δεν φταίει ο γιατρός, αν δεν θεραπευθεί. Όπως πάντα δεν υπάρχουν συνταγές — δίνω μόνο μερικά παραδείγματα. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις ενηλίκων οι οποίοι απέρριψαν το Χριστιανισμό, επειδή αυτό νόμιζαν ότι ήταν ο καλύτερος τρόπος να ελευθερωθούν απ' τον ασφυκτικό φόβο της κολάσεως μέσα στον οποίο ανατράφηκαν. Ακόμα κι όταν μιλάμε για κακές πράξεις ή για τους ανθρώπους που τις διέπραξαν, είναι σημαντικό να γνωρίζει σίγουρα το παιδί ότι ο Χριστός είναι πάντα έτοιμος να συγχωρήσει οποιοδήποτε αμάρτημα.

Όταν τα παιδιά μιλούν για τον Ουρανό, εκφράζουν συχνά διάφορες ιδέες για το τι μπορούμε να συναντήσουμε εκεί, ιδέες οι οποίες θεολογικά φαίνονται ίσως λανθασμένες. Πρέπει όμως να είμαστε πολύ προσεκτικοί για να μην καταστρέψουμε μέσα τους την επιθυμία να πάνε στον Ουρανό. Μπορείτε να φαντασθείτε ότι θα επιθυμούσε κανείς να πάει σ' έναν τόπο, όπου δεν υπάρχει ούτε φαγητό, ούτε παιχνίδια, ούτε αγαπημένα ζώακια; Πρέπει να δίνουμε την εντύπωση (και δεν είναι εσφαλμένη εντύπωση) ότι ο Ουρανός είναι ασυγκρίτως καλύτερος απ' ο,τι μπορούμε να φαντασθούμε. Μερικά παιδιά, μόλις το άκουσαν αυτό, ρώτησαν αυθόρμητα: Καλύτερος κι απ' τη νύκτα της Αναστάσεως;; Καλύτερος κι απ' το παγωτό;; Καλύτερος κι απ'

όταν η μαμά σε βάζει να κοιμηθείς;. Η Βίβλος μας διδάσκει ότι θα υπάρχει ουράνια τροφή, ουράνιο γέλιο κ.ο.κ. Όσον αφορά τα ζώα, τα παιδιά θέλουν να ξέρουν αν το αγαπημένο τους ζώο θα έχει μια θέση στον ουρανό. Δεν υπάρχει λόγος να εξηγήσουμε θεολογικά αυτή τη στιγμή σ' ένα παιδί σε τι διαφέρει η ψυχή ενός ζώου από την ψυχή ενός άνθρωπου. Είναι προτιμότερο να του θυμίσουμε πόσο φροντίζει ο Θεός για κάθε μικρό σπουργίτι (Ματθ. 10, 29). Δεν πρέπει ποτέ, όταν μιλάμε θεολογικά, να καταστρέψουμε μια ιδέα που έχει κάποιος μέσα του, αν δεν την αντικαταστήσουμε με μια ωριμότερη ιδέα, η οποία δεν ξεπερνά το επίπεδο αντιλήψεως του. Στο Γεροντικό υπάρχει μια διήγηση για κάποιο μοναχό ο οποίος ήταν ανθρωπομορφιστής (δηλαδή ερμήνευε στην κυριολεξία αγιογραφικές εκφράσεις όπως τα χέρια του Θεού, τα μάτια του Θεού κ.λ.π.). Οι ορθόδοξοι μοναχοί τον διόρθωσαν. Τον επισκέφθηκε όμως κάποιος άλλος μοναχός και τον βρήκε να κλαίει. Ο επισκέπτης τον ρώτησε: Γιατί κλαις, πάτερ; Δε χαίρεσαι που επέστρεψες στη σωστή πίστη; Ο μοναχός απάντησε: Κλαίω, γιατί μου πήραν τον Θεό μου και τώρα πια δεν ξέρω ποιόν να λατρέψω. Δε θέλουμε τα παιδιά μας να φοβούνται το θάνατο. Πρέπει να μιλάμε γι' αυτόν ως ένα κομμάτι της ζωής μας· το κατώφλι της ουράνιας ζωής· το σκαλοπάτι προς την αιώνια ζωή με τον Χριστό. Μερικές φορές ορισμένα παιδιά θέλουν τόσο πολύ να πάνε στον Ουρανό, ώστε εκφράζουν την επιθυμία να πεθάνουν ή ακόμα να θέσουν μόνα τους τέρμα στη ζωή τους. Δεν πρέπει να βάζουμε μέσα σ' αυτά τα παιδιά ένα νοσηρό φόβο του θανάτου για να μετριάσουμε αυτή την επιθυμία, αλλά να τους εξηγούμε ότι ο θάνατος είναι ευλογημένος μόνο αν φύγουμε απ' αυτόν τον κόσμο όταν μας καλέσει ο Θεός, επειδή Εκείνος μόνο γνωρίζει πότε είμαστε έτοιμοι. Δεν πηγαίνουμε στον Ουρανό πριν μας στείλει το εισιτήριο. Δεν υπάρχουν συνταγές για το τι θα πούμε στο κάθε παιδί, πρέπει να προσπαθούμε να προσαρμόζουμε την απάντηση μας στην κάθε περίπτωση. Πρόκειται για ένα πρόβλημα το οποίο συχνά βρίσκει τους γονείς απροετοίμαστους. Είναι λυπηρό το γεγονός ότι μικρά παιδιά έχουν έστω ακούσει για την αυτοκτονία αλλά είναι μια πραγματικότητα την οποία οι χριστιανοί κατηχητές πρέπει να αντιμετωπίσουν.

Οι ερωτήσεις για την κόλαση και τον Ουρανό, το κακό και το καλό, τους δαίμονες, το θάνατο, την αυτοκτονία κ.ο.κ. θα τεθούν πολλές φορές κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Οι απαντήσεις μας σ' αυτές (όπως και στην ερώτηση πώς γεννιούνται τα παιδιά) πρέπει να είναι ανάλογες με το επίπεδο αναπτύξεως του παιδιού. Δεν απαντούμε σ' ένα πεντάχρονο παιδί με τον ίδιο τρόπο που θα απαντούσαμε σ' ένα δεκάχρονο, αν έθετε την ίδια ερώτηση.

Η πρώτη εντολή

Τα παιδιά πρέπει να ενθαρρύνονται να θεωρούν τον Χριστό και τους άγιους φίλους, στους οποίους μπορούν να πουν τα πάντα και οι

οποίοι τα αγαπούν πιο στοργικά, κι απ' τους γονείς τους. Τα παιδιά συχνά προσεύχονται και παίρνουν από τον Θεό απαντήσεις σε αιτήματα τους τα οποία φαίνονται ασήμαντα στους μεγάλους ή σε θέματα που θα ντρέπονταν να συζητήσουν με κάποιον άλλο. Έτσι μπορούν να αναπτύξουν μια προσωπική σχέση με τον Θεό και η εμπιστοσύνη τους σ' Αυτόν θα αυξάνει με την εμπειρία.

Το παιδί πρέπει να μεγαλώνει με την πεποίθηση ότι η αγάπη για τον Χριστό είναι το πιο φυσικό πράγμα στον κόσμο. Η πίστη στον Θεό δεν είναι ζήτημα επιλογής — ο Θεός είναι Κάποιος που γνωρίζεις και επιθυμείς να Τον γνωρίσουν όλοι. Οι άθεοι είναι άνθρωποι οι οποίοι δε γνωρίζουν τον Θεό ή έχουν μέχρι στιγμής αρνηθεί να Τον συναντήσουν. Δυστυχώς ακόμη και τα μικρά παιδιά ακούνε για τον αθεϊσμό και για διάφορες άλλες θρησκείες και είναι αναγκασμένα να αντιμετωπίσουν πολύ νωρίς στη ζωή τους τη σχετικοκρατία της εποχής μας.

Στον κόσμο μας μπορεί κανείς να ακούσει και να δει πολλά πράγματα τα οποία δε συμφωνούν με το νουν Χριστού³⁰. Ως ενήλικες έχουμε ήδη αρχίσει να οικοδομούμε την πίστη μας πάνω στην πέτρα· ο,τι κι αν ακούμε δεν μας κλονίζει, αντίθετα η πίστη μας αποκτά μεγαλύτερο βάθος και επίγνωση. Τα παιδιά όμως είναι ακόμη τρωτά. Πρέπει να τα βοηθήσουμε άφ' ενός να προσεύχονται και να κοσκινίζουν ο,τι ακούν και αφ' έτερου να μην αισθάνονται σαν απόβλητα. Η Εκκλησία δεν είναι του κόσμου τούτου αλλά δεν είναι και γκέτο· είναι το αλάτι της γης. Τα παιδιά μας μπορούν να μας βοηθήσουν να μην ξεχάσουμε την κλήση της Εκκλησίας: να φέρει το μήνυμα του Ευαγγελίου σε όλους τους ανθρώπους και σε όλες τις γενιές.

Ας εμπνέουμε στα παιδιά μας ευγνωμοσύνη για το γεγονός ότι είναι ορθόδοξα και να τα διδάσκουμε να μην αισθάνονται ανώτερα ούτε να περιφρονούν τους άλλους. Αντίθετα: Παντί ω εδόθη πολύ, πολύ ζητηθήσεται παρ' αυτού³¹. Ίσως είμαστε ευτυχείς για την ελληνική ή ρωσική καταγωγή μας αλλά πάνω απ' όλα πρέπει να είμαστε ευγνώμονες στον Θεό, επειδή έχουμε βρει την Ορθοδοξία, είτε με μεταστροφή είτε με τη γέννηση μας σε Ορθόδοξη οικογένεια. Δεν θα στηρίξουμε την ορθόδοξη πίστη των νέων μας με την εθνική υπερηφάνεια.

Διασκεδάσεις και κοινωνική εμπειρία

Ένα μέρος της φυσικής αναπτύξεως του παιδιού είναι η παιδική ψυχαγωγία. Τα παιδιά έχουν ανάγκη να διασκεδάζουν ανέμελα, να χαίρονται την ελευθερία τους από κάθε υπευθυνότητα, να εκτονώνονται. Έχουν ανάγκη από κοινωνική ζωή, όχι μόνο για διασκέδαση και χαλάρωση αλλά και για να αποκτήσουν την εμπειρία της επαφής με τους άλλους και με τον κόσμο μέσα στον οποίο μας δόθηκε να ζήσουμε. Στόχος των χριστιανών γονέων είναι η διασκέδαση και η κοινωνική ζωή να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη

των παιδιών ως χριστιανικών προσώπων, τα οποία να μπορούν να ζουν την πίστη τους μέσα στον κόσμο μας. Εν τούτοις είναι προφανές ότι πολλές απόψεις της ζωής του κόσμου τούτου είναι απαράδεκτες για έναν Χριστιανό. Χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για να αποφύγουμε τις ακρότητες και φυσικά πρέπει να λαμβάνουμε πάντοτε υπ' όψιν την ηλικία του παιδιού. Η φροντίδα γι' αυτή την πλευρά της ανατροφής των παιδιών είναι ένα λεπτό και χρονοβόρο έργο. Δεν πρέπει όμως να θεωρούμε χάσιμο χρόνου την ψυχαγωγία και την κοινωνική ζωή, απλώς και μόνον επειδή ο κύριος στόχος μας είναι η πνευματική ανάπτυξη των παιδιών μας. Αντίθετα, αν επιθυμία μας είναι να εξελιχθούν τα παιδιά μας σε ελεύθερες και ώριμες προσωπικότητες που θα αγαπούν τον Θεό και ταυτόχρονα θα μπορούν να αντιμετωπίσουν τη ζωή μέσα σ' ένα περιβάλλον το οποίο δεν εμπνέει την αγάπη για τον Θεό, θα πρέπει να δίνουμε ιδιαίτερη προσοχή στην ψυχαγωγία και τις φιλίες των παιδιών μας. Αν παραμελήσουμε αυτή τη σημαντική πλευρά της ζωής, τα παιδιά μας η θα παρασυρθούν από το ρεύμα του κόσμου ή θα αισθανθούν καταπιεσμένα και θα επαναστατήσουν.

Διαβάζουμε μερικές φορές στους βίους των αγίων ότι, όταν ήταν παιδιά δεν τους άρεσαν τα παιδικά παιχνίδια άλλα προτιμούσαν να διαθέτουν το χρόνο τους στην προσευχή και τη μελέτη ιερών βιβλίων. Ίσως νοιώθουμε απογοήτευση, όταν βλέπουμε πόσο κοσμικά είναι τα παιδιά μας σε σύγκριση με αυτούς. Όμως στις ημέρες μας, στο δικό μας περιβάλλον, θα ήταν σχεδόν αδύνατη η ζωή για τα παιδιά, αν έμοιαζαν ακριβώς με τις σπάνιες περιπτώσεις που διαβάζουμε στο Συναξαριστή, γιατί βέβαια δεν είχαν όλοι οι άγιοι ασυνήθιστη παιδική ηλικία. Η αντίθεση με τον κόσμο που μας περιβάλλει θα ασκούσε επάνω τους τέτοια πίεση, ώστε θα τα διέλυε, εκτός κι αν ήταν προικισμένα με εξαιρετική χάρη. Ο κόσμος αλλάζει τόσο γρήγορα, ώστε δεν μπορούμε να περιμένουμε ότι θα ζήσουν π.χ. με τον τρόπο που ζούσαμε εμείς πριν από τριάντα χρόνια. Δεν πρέπει να ωθήσουμε τα παιδιά να μπουν σε καλούπια μη ρεαλιστικά, διότι κινδυνεύουμε να βρεθούμε υπεύθυνοι για μια πιθανή ανταρσία τους ή, ακόμα χειρότερα, για ψυχολογικά προβλήματα. Από την άλλη πλευρά δεν μπορούμε να είμαστε ήσυχoi όταν οι αξίες των παιδιών μας στην καθημερινή ζωή είναι του κόσμου τούτου, παρ' όλο που αυτά πηγαίνουν στην Εκκλησία. Ας προτιμήσουμε να περιβάλλουμε με την προσευχή, το ενδιαφέρον, τις συμβουλές και την προστασία μας κάθε ενδιαφέρον που μοιράζονται τα παιδιά μας με τους συνομηλικούς τους. Αυτό είναι πολύ βασικό από πνευματική άποψη· πρέπει να βρούμε τη σωτηρία μέσα σ' αυτόν τον κόσμο, όπως είναι.

Αν δε θέλουμε να παραδοθούν τα παιδιά μας σε βλαβερή ψυχαγωγία οφείλουμε να θυσιάσουμε χρόνο και ενέργεια για να τους προσφέρουμε χαρές που δεν βλάπτουν. Αυτό ακριβώς λέει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Προτείνει, αντί να πηγαίνετε τα παιδιά σας σε ακατάλληλα θεάματα, να τα οδηγείτε σε άλλα μέρη και να

βρίσκετε γι' αυτά άλλες μορφές ψυχαγωγίας και χαλαρώσεως. Όσο περισσότερο γεμίζει ο χρόνος των παιδιών μας με υγιείς ασχολίες, τόσο λιγότερο θα είναι διαθέσιμα για βλαβερή ψυχαγωγία.

Εξαρτάται από τους γονείς των Ορθοδόξων παιδιών να αποδείξουν, όχι με λόγια άλλα με έργα, με την ίδια τους τη ζωή, ότι είναι δυνατόν να είναι κανείς ορθόδοξος χωρίς να στερείται την ψυχαγωγία. Πρέπει να καταλάβουμε ότι και μόνο το γεγονός ότι είναι ορθόδοξα είναι μια άσκηση για τα παιδιά μας. Πολλά παιδιά γίνονται αντικείμενο ειρωνικών πειραγμάτων στο σχολείο, επειδή πηγαίνουν στην εκκλησία, επειδή δε βρίζουν, επειδή δεν έχουν εμπειρία με το άλλο φύλο κ.ο.κ. Δεν πρέπει να υποτιμούμε τη συνεχή πίεση των ιδεών που μοιάζουν να θέτουν υπό αμφισβήτηση τον Χριστιανισμό, και ιδιαίτερα την Ορθοδοξία. Έτσι είναι πολύ βασικό από πνευματικής πλευράς να μην έχουν τα παιδιά μας το πρόσθετο φορτίο πώς είναι τα μόνα που δε βγαίνουν ποτέ έξω και δεν τους επιτρέπεται να κάνουν αυτό ή το άλλο. Ας μην παρουσιάζουμε την Ορθοδοξία ως κάτι το αρνητικό άλλα ως **την αληθινή ζωή**. Ας μην αισθάνονται τα παιδιά μας στερημένα, επειδή οι γονείς τους είναι αφοσιωμένοι Χριστιανοί. Είναι βέβαια πολύ θλιβερό να μνησικακούν εναντίον των γονέων τους, άλλα μπορεί ακόμη να μνησικακήσουν και εναντίον του Χριστού και της Εκκλησίας.

Συμβουλευόντας έναν χριστιανό πατέρα για το γιό του, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος του λέει: Τιμώνμε αυτόν πολλοίς τοις δώροις, ώστε ανέχεσθαι την ψυχήν φέρειν την εκείθεν άτι μίαν³². (Να τον τιμούμε με πολλά δώρα, ώστε να μπορεί η ψυχή του να υπομείνει την ατιμία από την απαγόρευση να πάει στο θέατρο). Προφανώς δεν μας συνιστά να παραχαϊδεύουμε τα παιδιά μας. Άλλα η ζωή τους θα ήταν πιο εύκολη αν, αντί να είναι πάντα υποχρεωμένα να λένε στους συμμαθητές τους: Όχι, δε μου επιτρέπουν να το κάνω αυτό, μπορούσαν να πουν π.χ. Όχι, δεν το είδαμε αυτό, είχαμε βγει έξω χθες. Πολλά ορθόδοξα παιδιά γράφουν πάντα στα τετράδια τους τη Δευτέρα: Αυτό το Σαββατοκύριακο απλώς είδαμε τηλεόραση και πήγαμε στην εκκλησία. Ας κάνουν τα παιδιά μας μερικά πράγματα η ας έχουν μερικά πράγματα, που θα τα κάνουν κάπου-κάπου αντικείμενο της φυσικής ζήλειας των άλλων παιδιών. Δεν είναι βασισμένο αυτό σε καμιά ψυχολογική θεωρία περί της ανάγκης για αυτοεκτίμηση ή για ενίσχυση του εγώ· μιλάμε για ένα πνευματικό όπλο, το οποίο δίνουμε στα παιδιά μας για να τα βοηθήσουμε να διατηρήσουν τον Χριστιανισμό μέσα σ' αυτόν τον κόσμο χωρίς να συντρίβουν. Κάθε γονέας μπορεί να αποφασίσει με ποιόν τρόπο θα εφαρμόσει αυτή τη συμβουλή του αγίου Ιωάννου στη δική του περίπτωση.

Το γεγονός ότι τα παιδιά μερικές φορές πλήττουν στην εκκλησία και είναι ανήσυχα, ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις, να οφείλεται σε έλλειψη εκδρομών, ευκαιριών για εκτόνωση της ενεργητικότητας τους η απολαύσεων και μικρών δώρων που θα τα έκαναν να αισθάνονται ευγνωμοσύνη. Ο ασκητικός κανόνας που τους έχει δοθεί

είναι πάνω από τα μέτρα των δυνατοτήτων τους. Διαβάζουμε στο Γεροντικό την ακόλουθη διήγηση: Ο Μέγας Αντώνιος μια μέρα κουβέντιαζε κι αστειευόταν με τους μαθητές του έξω απ' το κελλί του, όταν πλησίασε ένας κυνηγός και σκανδαλίσθηκε που οι μοναχοί ξεκουράζονταν με τέτοιο τρόπο. Ο Άγιος Αντώνιος τότε του είπε να βάλει ένα βέλος στο τόξο του και να το τεντώσει. Εκείνος το έκανε και ο Άγιος του είπε: Τώρα τέντωσε το περισσότερο. Ο κυνηγός υπάκουσε κι ο Άγιος του είπε πάλι: Συνέχισε να το τεντώνεις. Αυτή τη φορά ο κυνηγός απάντησε: Όχι, δεν μπορώ να το τεντώσω περισσότερο, γιατί θα σπάσει. Ο άγιος τότε του είπε: Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για το έργο του Θεού· αν τεντώσουμε τους αδελφούς πάνω απ' το μέτρο των δυνατοτήτων τους, γρήγορα θα σπάσουν. Είναι λοιπόν αναγκαίο κάπου-κάπου να κατεβαίνω στο επίπεδό τους και να ανταποκρίνομαι στις ανάγκες τους³³. Αν αυτό είχε εφαρμογή στους μοναχούς του 4ου αιώνα, πολύ περισσότερο ισχύει στην εποχή μας: πρέπει να αποφεύγουμε να τεντώνουμε περισσότερο απ' ό,τι αντέχουν τα παιδιά του 20ου αιώνα.

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος συμβουλεύει τους γονείς να βρουν καλή παρέα για τα παιδιά τους, ώστε αυτά να επιθυμούν να μιμούνται καλούς φίλους, επειδή γνωρίζει ότι τούτο (η ζηλοτυπία) και φόβου και υποσχέσεων και πάντων μάλλον μείζονα έχει την ισχύ³⁴. (Αυτό [δηλ. η ζήλεια] έχει πολύ μεγαλύτερη δύναμη και από το φόβο και από τις υποσχέσεις και απ' όλα). Ως μέλη της Εκκλησίας οφείλουμε να έχουμε κοινωνικές σχέσεις μεταξύ μας. Επίσης να υποστηρίζουμε τις νεανικές ομάδες της Εκκλησίας και τις κατασκηνώσεις των νέων. Ταυτόχρονα, εντελώς φυσιολογικά, τα παιδιά μας θα έχουν κοινωνικές επαφές έξω από τους εκκλησιαστικούς κύκλους και όσο μεγαλώνουν, όλο και περισσότερο ανεξάρτητα θα είναι στην εκλογή των φίλων τους. Αυτό δεν είναι αρνητικό φαινόμενο, αλλά απόλυτα αναγκαίο. Ένας τρόπος για να προστατέψουμε τα παιδιά μας από τις κακές επιδράσεις και από τη διπλή ζωή σπιτιού και σχολείου, είναι να τα ενθαρρύνουμε να καλούν τους συμμαθητές φίλους τους στο σπίτι μας. Ας απολαύσουν οι φίλοι των παιδιών μας την ώρα που θα περάσουν στο σπίτι μας· ας τους προσφέρουμε σπάταλα την καλωσύνη, το ενδιαφέρον μας και ωραία πράγματα για να φάνε και τότε η ζωή των παιδιών μας θα είναι πολύ πιο εύκολη στο σπίτι και στο σχολείο. Ένα από τα μεγαλύτερα κοινωνικά πλεονεκτήματα για έναν μαθητή είναι να έχει γονείς, όχι πλούσιους, αλλά δημοφιλείς. Επίσης τα παιδιά μας θα μάθουν έτσι να δημιουργούν σχέσεις — ακόμα και μ' εκείνους που δεν ανήκουν στην Εκκλησία — ενώ βρίσκονται κάτω απ' τις φτερούγες των γονέων τους, περιβάλλονται απ' την ατμόσφαιρα του σπιτιού και κρίνονται από τις χριστιανικές αξίες. Έτσι δε θα έχουν δύο μέτρα άξιων για να κρίνουν τη συμπεριφορά τους και δε θα αποκτούν όλες τις κοινωνικές εμπειρίες τους μακριά απ' το σπίτι.

Δεν είναι δυνατόν στην εποχή μας να αναθρέψουμε τα παιδιά σε μια ατμόσφαιρα ηθικά αποστειρωμένη, θα προσπαθήσουμε να

κατευθύνουμε την ενεργητικότητα τους σε υγιείς διασκεδάσεις και σε καλή συντροφιά άλλα δε θα μπορέσουμε να αποφύγουμε όλες τις αρνητικές εμπειρίες, ιδίως καθώς θα μεγαλώνουν. Άλλωστε, ακόμη κι αν αυτό ήταν δυνατόν, δε θα τα βοηθούσε. Πρέπει να δεχθούμε αυτές τις εμπειρίες ως ένα είδος εμβολίου για τα παιδιά μας. Μπορούμε να συζητάμε αυτές τις αρνητικές εμπειρίες μαζί τους και να προσπαθούμε να τους εμφυτεύσουμε ένα σωστό αισθητήριο, που μπορεί να γίνει δικό τους, ώστε, τουλάχιστον, να είναι σε θέση να διακρίνουν τι προκαλεί πνευματική και ψυχική βλάβη και να μάθουν να περιορίζουν τους κινδύνους.

Πρέπει να διαθέτουμε χρόνο για να -ψυχαγωγούμαστε και να εργαζόμαστε μαζί με τα παιδιά μας. Πάνω απ' όλα πρέπει να προσευχόμαστε στον Θεό να τα προστατεύει από κάθε κακό και, όσο εξαρτάται από μας, να τους εμπνέουμε αγάπη για τον Χριστό, ώστε να έχουν μέσα στην καρδιά τους έναν εσωτερικό δείκτη. Μόνο μια τέτοια προστασία θα διαρκέσει μέχρι να ενηλικιωθούν και να γίνουν ανεξάρτητα. Το ίδιο συμβαίνει και με τους σωματικούς κινδύνους. Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν δεν μπορούμε να απομακρύνουμε απ' αυτά όλους τους κινδύνους: Πρέπει να εξηγούμε, να συζητάμε και να προειδοποιούμε αλλά πάνω απ' όλα να προσευχόμαστε και να αποθέτουμε την εμπιστοσύνη μας στον Θεό επίσης ας μάθουμε τα παιδιά μας να προσεύχονται, και μάλιστα σε ώρες φόβου η κινδύνου. Από πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά των χριστιανών μπορούν να μάθουν να ζητούν την ευλογία τού Θεού και την προστασία των άγιων, όταν π.χ. φεύγουν απ' το σπίτι.

Οι δραστηριότητες με τις οποίες γεμίζει ο ελεύθερος χρόνος δεν πρέπει κατ' ανάγκην να αποσκοπούν πάντοτε στην ευχαρίστηση. Με το παράδειγμα της οικογένειας και άλλων χριστιανών φίλων, τα παιδιά μπορούν να μάθουν να χαίρονται αφιερώνοντας το χρόνο τους στην υπηρεσία άλλων π.χ. των ασθενών, εκείνων που ζουν με στερήσεις, των μοναχικών η των γερόντων και αναπήρων που είναι συνεχώς κλεισμένοι στο σπίτι τους. Να μαζεύουν χρήματα για αγαθοεργίες, να κάνουν δώρα, επισκέψεις... υπάρχουν πολλές δυνατότητες. Άλλες πάλι δραστηριότητες μπορούν να εμπνεύσουν στα παιδιά μια στάση υπεύθυνη και γεμάτη σεβασμό προς τον κόσμο που δημιούργησε ο Θεός, π.χ. η καλλιέργεια καλλωπιστικών φυτών η λαχανικών, η δημιουργική χρήση υλικών που συνήθως τα πετάμε. Όταν το σχολείο η κάποιος άλλος φορέας (π.χ. ένα τηλεοπτικό ή ραδιοφωνικό πρόγραμμα) αναλάβει την πρωτοβουλία για την πραγματοποίηση μιας καλής ιδέας, τότε οι γονείς οφείλουν να την υποστηρίξουν και να κρατήσουν θετική στάση, έστω κι αν η οικογένεια τους δεν έχει τα μέσα να συμβάλει σ' αυτήν όσο άλλες.

Η τηλεόραση

Η τηλεόραση προκαλεί πολλές συγκρούσεις στο σπίτι, ιδίως μεταξύ γονέων και παιδιών. Αναμφίβολα τα προγράμματα της συχνά προκαλούν τρόμο ή είναι βλάσφημα ή αισχρά ή βίαια και τέτοια προγράμματα έχουν βλαβερές συνέπειες. Ακόμη, όταν τη συνηθίσει κανείς δεν μπορεί πιά να κάνει χωρίς αυτήν. Δυστυχώς σπανίζουν τα προγράμματα που ξεκουράζουν, πληροφορούν ή είναι εποικοδομητικά. Η πιθανότητα να μην υπάρχει καθόλου τηλεόραση στο σπίτι εξαρτάται από το αν μπορεί η οικογένεια να αντιμετωπίσει το γεγονός ότι θα αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Δύο άκρα πρέπει να αποφεύγονται: η να απομονώνονται πάρα πολύ τα παιδιά από τους συνομηλίκους τους ή να ζητούν την τηλεόραση ασταμάτητα. Αν δεν υπάρχει τηλεόραση στο σπίτι, θα πρέπει να αντισταθμίζονται τα αναντίρρητα κοινωνικά πλεονεκτήματα που προσφέρει αυτή. Με άλλα λόγια, τα παιδιά πρέπει να μπορούν να ζουν μαζί μ' εκείνους οι οποίοι περνούν πολλές ώρες καθημερινά μπροστά στη μικρή οθόνη και τους αρέσει να συζητούν για τα προγράμματα, χωρίς να αισθάνονται υπερηφάνεια ούτε να έχουν συμπλέγματα κατωτερότητας. Είναι πολύ ευκολότερο να περάσεις χωρίς τηλεόραση, όταν τα παιδιά είναι μικρά και δεν πηγαίνουν ακόμα στο σχολείο ή όταν μεγαλώσουν και συμφωνούν με την απόφαση της οικογένειας να μην έχει τηλεόραση.

Όταν υπάρχει τηλεόραση θα πρέπει να υπηρετεί την οικογενειακή ζωή και όχι να την καταδυναστεύει. Για τα πολύ μικρά παιδιά (προσχολικής ηλικίας) είναι εύκολο να μειώσουμε στο ελάχιστο το χρόνο που περνούν μπροστά στην τηλεόραση και να κάνουμε εμείς οι ίδιοι την επιλογή των προγραμμάτων. Τα παιδιά δεν πρέπει να συνηθίζουν στην παθητική ψυχαγωγία που τους προσφέρεται έτοιμη. Αυτή άλλωστε είναι και η πιο επικίνδυνη πλευρά της τηλεόρασης: συνηθίζει εκείνους που την παρακολουθούν να δέχονται παθητικά εικόνες, ήχους και τελικά ιδέες. Οι γονείς παιδιών προσχολικής ηλικίας θα πρέπει να αφιερώνουν ώρες παίζοντας και κάνοντας εργασίες με τα παιδιά τους για να τα συνηθίσουν σε δραστηριότητες, όπως το διάβασμα, οι οποίες απαιτούν υπομονή και προσπάθεια ή επικοινωνία με άλλο πρόσωπο. Η τηλεόραση δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως φύλακας των παιδιών δεν την ανοίγουμε για να ησυχάσουν τα παιδιά ούτε για να μείνουν στο σπίτι. Ακόμη και για τα μεγαλύτερα παιδιά ο πειρασμός να καθήσουν μπροστά στην τηλεόραση μειώνεται, αν έχουν άλλες δραστηριότητες για να γεμίσουν το χρόνο τους και να διοχετεύσουν την ενεργητικότητά τους. Στόχος μας πρέπει να είναι να μάθουν τα παιδιά, καθώς θα μεγαλώνουν, να κάνουν μόνα τους την επιλογή των προγραμμάτων, να χρησιμοποιούν την τηλεόραση για να δουν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα και μετά να την κλείνουν. Μ' άλλα λόγια δεν βλέπει κανείς τηλεόραση για να περνά η ώρα.

Επίσης η παρακολούθηση της τηλεόρασης πρέπει να είναι μια οικογενειακή δραστηριότητα. Οι γονείς οφείλουν να βλέπουν μαζί με

τα παιδιά τους ακόμα κι εκείνα τα προγράμματα, τα οποία κατά τη γνώμη τους δεν είναι καλά, αλλά παρ' όλα αυτά θεώρησαν καλό να μην τα απαγορεύσουν. Οφείλουν να συζητούν τα προγράμματα με τα παιδιά τους σε μια κατάλληλη στιγμή — ίσως πολύ αργότερα — και να καλλιεργούν στα παιδιά ένα υγιές κριτικό αισθητήριο. Τα παιδιά μπορούν να μάθουν από τις εμπειρίες τους. Κατά τη διάρκεια κάποιων συζητήσεων μου με ορισμένα πολύ μικρά παιδιά, μου είπαν ότι έχουν καταλάβει πώς οι ταινίες τρόμου προκαλούν επιπτώσεις. Αλλά πάλι, μεγαλύτερα, ένοιωσαν, μετά από μια αισχρή ταινία, πόσο μεγάλη βλάβη προξενεί η πορνογραφία. Τέλος, άλλα συμφώνησαν ότι είναι πολύ δύσκολο να προσευχηθεί κανείς μετά την παρακολούθηση μερικών προγραμμάτων. Μπορούμε να τους εξηγήσουμε ότι οι εικόνες μένουν τυπωμένες στο μυαλό και μπορούν να μας ενοχλούν, ακόμα και πολύ αργότερα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε να εκφράζουμε το θαυμασμό μας και να επαινούμε τα καλά προγράμματα και πρέπει, βέβαια, να έχουμε υπ' όψιν τη φυσική διαφορά στις προτιμήσεις μεταξύ παιδιών και ενηλίκων.

Μερικές φορές τα παιδιά που θέλουν να παραστησουν τον μεγάλο στους φίλους τους, δεν καταλαβαίνουν ότι το να βλέπεις όλα όσα προβάλλονται στην τηλεόραση και τον κινηματογράφο η να διαβάζεις τα πάντα χωρίς να σκανδαλισθείς δεν είναι δείγμα ωριμότητας. Αν η μόνη μας αντίδραση που αφήνουμε να φανεί, όταν βλέπουμε ακατάλληλες σκηνές, είναι η απόρριψη η η απαγόρευση, ίσως αυτό κάνει τα παιδιά μας να δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για τέτοια πράγματα. Επίσης θα τα βοηθούσε, αν τους δίναμε να καταλάβουν ότι μπορεί κάλλιστα να μην αρέσουν σ' έναν ενήλικο οι ταινίες και τα βιβλία των οποίων η ποιότητα είναι συζητήσιμη. Θυμάμαι μια συζήτηση όπου ένας ενήλικας είπε ότι φοβόταν να δει μια ταινία τρόμου τα παιδιά που τον άκουσαν άρχισαν να παραδέχονται, τουλάχιστον μεταξύ τους, ότι, πράγματι, κι αυτά φοβόνταν λιγάκι... Στα μεγαλύτερα παιδιά μπορούμε να εξηγήσουμε ότι απορρίπτουμε ορισμένες τολμηρές σκηνές, όχι επειδή αφορούν κάτι το οποίο είναι βρώμικο καθ' εαυτό αλλά επειδή υποβιβάζουν μια αυθεντική σχέση αγάπης. Αυτή η ανοιχτή στάση απέναντι στους εφήβους είναι αποδοτικότερη από την αυστηρή λογοκρισία και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μερικές φορές ο άνθρωπος μπορεί να αντλήσει κέρδος από πηγές που ούτε καν φανταζόμαστε. Είναι προτιμότερο οι γονείς να προσεύχονται κρυφά για τα παιδιά τους να ωφεληθούν από οτιδήποτε κάνουν, παρά να ελέγχουν όλες τους τις δραστηριότητες.

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος συμβουλεύει έναν πατέρα, ο οποίος θέλει να πείσει το γιό του να μην παρακολουθήσει ένα άσεμνο θέαμα, να του μιλήσει έτσι: Ω τέκνον, ανελεύθερων τα θεάματα εκείνα (...). Υπόσχου μηδέν ακούσειν άσχημον μηδέ ερείν, και άπιθι άλλ' ου δυνατόν εκεί μηδέν ακούσαι αισχρόν. Ανάξια των σων οφθαλμών τα γινόμενα. Και προσθέτει: Άμα και καταφιλώμεν αυτόν λέγοντες και περιβάλλωμεν ταις χερσίν και επισφίγγωμεν, ώστε τον πόθον δεικνύειν. Τούτοις άπασιν αυτόν μαλάπτωμεν³⁵. (Παιδί μου, τα

θεάματα εκείνα (...) δεν είναι για ανθρώπους ελεύθερους. Δός μου την υπόσχεση σου ότι δε θ' ακούσεις εκεί άσχημο λόγο και ότι δε θα πεις, και πήγαινε , αλλά δεν είναι δυνατό να μην ακούσεις εκεί αισχρό λόγο. Είναι ανάξια για τα μάτια σου τα όσα γίνονται εκεί. Συγχρόνως με τα λόγια αυτά που θα του λέμε να το φιλούμε και να το αγκαλιάζουμε και να το σφίγγουμε στην αγκαλιά μας, δείχνοντας του έτσι την αγάπη μας. Με όλα αυτά να το μαλακώνουμε).

Τα χρόνια της εφηβείας

Αν οι εμπειρίες του παιδιού από τη ζωή της Εκκλησίας και από τη χριστιανική του οικογένεια είναι θετικές, αυτό και μόνο αρκεί για να κρατήσει την ορθόδοξη πίστη του μέχρι να ενηλικιωθεί. Σε πολλές περιπτώσεις η ίδια η ζωή και το παράδειγμα του σπιτιού κατά τη διάρκεια των κρίσιμων χρόνων της εφηβείας, αρκούν για να προφυλάξουν τα παιδιά, ώστε να μην εγκαταλείψουν τον χριστιανικό τρόπο ζωής. Σε μια οικογένεια που έχει βάλει γερά θεμέλια κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, πολλά από τα προβλήματα στα οποία θα αναφερθούμε, δε θα φθάσουν ποτέ σε μεγάλη οξύτητα.

Ένας έφηβος ο οποίος πιστεύει στον Χριστό, πηγαίνει στην εκκλησία και θέλει να μείνει αγνός ως το γάμο, είναι σπάνια εξαίρεση μεταξύ των συνομηλίκων του. Πρέπει να καταλάβουμε πόσο μεγάλη προσπάθεια απαιτεί ένα τέτοιο ιδανικό για όσους ζουν τον περισσότερο καιρό μεταξύ ανθρώπων που θεωρούν τις χαλαρές ηθικές και πνευματικές αξίες ως κανονικές. Ακόμα και μεταξύ της μειονότητας των χριστιανών μαθητών που βρίσκει κανείς στις τάξεις των παιδιών μας, συχνά δεν υπάρχει κανένας άλλος που νηστεύει, προσκυνά τις εικόνες και εξομολογείται. Υπάρχουν εκεί οπαδοί όλων των θρησκειών και των χριστιανικών ομολογιών η ακόμα και άνθρωποι που δεν έχουν ίσως προσευχηθεί ποτέ. Να μείνουν πιστοί στα ιδανικά του Ευαγγελίου και συγχρόνως να ζουν μαζί με ανθρώπους οι οποίοι άμεσα ή έμμεσα αμφισβητούν το Ευαγγέλιο, αυτή είναι η άσκηση των εφήβων μας. Παράλληλα αγωνίζονται να κατασκευάσουν μια κλίμακα προσωπικών αξιών βαθμιαία η πίστη που δέχθηκαν πρέπει να γίνει δική τους πεποίθηση κι αυτή η διαδικασία δε γίνεται πάντοτε ομαλά. Οι έφηβοι μας έχουν ανάγκη από όλη μας την κατανόηση, την προσοχή, την αγάπη και την προσευχή.

Η επιθυμία για ελευθερία

● άνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εικόνα Θεού, οι Πατέρες της Εκκλησίας μας λένε ότι ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της εικόνας είναι η προσωπική ελευθερία. Μερικές φορές τα παιδιά που θέλουν να ταξινομήσουν τις ιδέες τους για τη ζωή και τον Θεό, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ελευθερία είναι μια πνευματική αναγκαιότητα και την απαιτούν από πνευματικό ένστικτο, όχι όμως πάντα με διάκριση. Οι γονείς που έχουν διαλέξει και ακολουθούν το δρόμο τού

Χριστού, συχνά φοβούνται να αφήσουν τα παιδιά τους να βγουν έξω απ' τα όρια, τα οποία έβαλαν οι ίδιοι για τον εαυτό τους. Μερικές φορές αυτό εμποδίζει τους έφηβους (που συχνάζουν και σε περιβάλλοντα των οποίων δεν έχουν εμπειρία οι γονείς) να οικοδομήσουν ελεύθερα μια προσωπική πίστη, ικανή να αντιμετωπίσει όλες τις συνθήκες της ζωής τους. Τα παιδιά ασκούν την ελευθερία επιλογής ενώ εμείς βρισκόμαστε δίπλα τους για να τα οδηγήσουμε. Είναι φυσικό να χαλαρώνουμε σιγά-σιγά τα ηνία καθώς μεγαλώνουν. Πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για στιγμές που η ελευθερία των παιδιών μας θα μας προκαλέσει αγωνία — αγωνία όμοια με τον οικτίρμονα πόνο του Θεού, ο οποίος ανέλαβε τη διακινδύνευση της δημιουργίας (όπου υπήρχε η πιθανότητα καταχρήσεως της ελευθερίας). Ο περιορισμός των νέων που κοντεύουν να ενηλικιωθούν είναι μια πρόχειρη λύση, άλλα λιγότερο αποτελεσματική από την κατανόηση και την προσευχή. Αν ένα παιδί έχει μεγαλώσει μέσα στο πνεύμα του Χριστού, ο περιορισμός δε θα χρειασθεί σχεδόν ποτέ.

Ελευθερία δε σημαίνει κάνω ο,τι θέλω. Δε βοηθάμε τα παιδιά μας όταν τ' αφήνουμε να ζουν ανεξάρτητα από μας, από την ηλικία των δεκατριών χρόνων. Κάποιος μετρημένος περιορισμός της ελευθερίας δίνει ασφάλεια στους εφήβους, ιδίως αν εμπιστεύονται και σέβονται τους γονείς τους. Τα προβλήματα δημιουργούνται, όταν οι γονείς είναι τόσο αυστηροί, ώστε τα παιδιά να τηρούν εχθρική στάση απέναντι τους. Η καρδιά τους ψυχραίνεται απέναντι στους γονείς τους και σε ο,τι αυτοί αντιπροσωπεύουν, συμπεριλαμβανομένης και της Εκκλησίας, ακόμα και του Ιδίου του Κυρίου. Η βασιλική οδός μεταξύ της απόλυτης ελευθερίας και της υπερπροστασίας πρέπει να είναι μια διαρκής αναζήτηση με προσευχή και διάκριση.

Ακόμα κι όταν πρέπει να πούμε όχι στο αίτημα ενός εφήβου, οφείλουμε να το ακούσουμε με προσοχή. Είναι αναγκαίο να είμαστε πάντα ανοιχτοί και έτοιμοι να υποχωρήσουμε, αν δεν υπάρχει κάποιο πραγματικό εμπόδιο. Διαφορετικά τα παιδιά μας θα σταματήσουν να μας λένε τις πραγματικές τους επιθυμίες και σκέψεις. Είναι θλιβερό ν' ακούς τους εφήβους να λένε: Δε θα τολμούσα ποτέ να το πω στη μητέρα μου ή αν έκανα αυτή την ερώτηση στον πατέρα μου, θα σοκαριζόταν και μόνο που θα την άκουγε!.

Το περίφημο ρητό του ιερού Αυγουστίνου Αγάπα και κάνε ο,τι θέλεις στην πραγματικότητα σημαίνει Αγάπα τον Θεό και κάνε ο,τι θέλεις. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένα καλό σύνθημα για τους εφήβους και για όσους προσπαθούν να τους οδηγήσουν στο δρόμο του Χριστού. Η αγάπη για τον Θεό είναι μια προστασία, μια εγγύηση ότι θα μετανοήσουμε, οποίες παραβάσεις κι αν κάνουμε. Ένα παιδί το οποίο αγαπάει τον Θεό είναι περισσότερο ασφαλές από κάποιο άλλο, του οποίου η δραστηριότητα έχει περιορισθεί σε τέτοιο σημείο, ώστε να επαναστατήσει εναντίον του Θεού. Ένα νέο κορίτσι ρώτησε κάποτε έναν ενήλικο χριστιανό πώς θάπρεπε να χορέψει, κι εκείνος απάντησε: Χόρευε με τέτοιο τρόπο, ώστε να το απολαύσεις· αλλά να

το απολαύσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε, όταν επιστρέψεις στο δωμάτιο σου, να μπορείς να αντικρίσεις την εικόνα του Κυρίου και να Τον ευχαριστήσεις — όχι με τρόπο που να ντρέπεσαι να τον κοιτάξεις κατά πρόσωπο.

Η αυθεντική σχέση με τους νέους μας

Οι άνθρωποι ισχυρίζονται ότι μιλούν με τα παιδιά τους αλλά στην πραγματικότητα συνήθως μιλούν **στα** παιδιά τους. Οι έφηβοι έχουν ανάγκη από έναν αληθινό διάλογο με τους γονείς τους. Πολύ συχνά η σχέση του παιδιού με τους γονείς του έχει ήδη καταστραφεί, όταν αυτό φτάσει στην ηλικία των δεκαπέντε ετών. Τα παιδιά ζηλεύουν τους φίλους τους, οι οποίοι έχουν γονείς με κατανόηση. Τα παιδιά μας πρέπει να αισθάνονται ελεύθερα να πουν ήρεμα οτιδήποτε: ερωτήσεις, αμφιβολίες, κριτικές, γνώμες. Πρέπει να αισθάνονται ότι ενδιαφερόμαστε πραγματικά για ότι κάνουν ή σκέπτονται. Χωρίς να θέλουμε να τους στερήσουμε το δικαίωμα να έχουν μικρά μυστικά, όλη μας η συμπεριφορά και όλα μας τα λόγια πρέπει να ενθαρρύνουν μια ανοιχτή σχέση. Μια τέτοια σχέση έχει ανεκτίμητη αξία. Αν θυμηθούμε πόσο μεγάλη συγκατάβαση έκανε ο Χριστός για να μιλήσει μ' εκείνους που είχαν ανάγκη, δε θα διστάσουμε να κάνουμε ότι μπορούμε για να διατηρήσουμε μια ελεύθερη επαφή με τους νέους μας. Αν δεν υπάρχει αυτή η πραγματική επαφή, ακόμα και τις συμβουλές που τους δίνουμε με αγάπη θα τις θεωρήσουν ως επιπλήξεις ή κηρύγματα. Άρχισε πάλι την γκρίνια της λένε ακόμη τα παιδιά. Δυστυχώς υπάρχουν παιδιά τα οποία κρύβουν από τους γονείς τους κάτι κακό που συνέβη π.χ. στο σπίτι ενός φίλου, επειδή φοβούνται ότι θα τους κόψουν τις εξόδους.

Μερικές φορές η άκαμπτη στάση των γονέων ενός επαναστατημένου εφήβου γίνεται πρόξενος μεγάλης αγωνίας για τον ιερέα, στον οποίο έχει εμπιστευθεί το παιδί τις αληθινές αναζητήσεις και τους προβληματισμούς του. Χωρίς τη συνεργασία των γονέων ο ιερέας δεν μπορεί πάντοτε να αποκαταστήσει τη σχέση του παιδιού με τον Θεό.

Ένας γέροντας στην έρημο είχε κάποιον μαθητή, ο οποίος αντιμετώπιζε τον πειρασμό να εγκαταλείψει τη μοναχική ζωή. Τον συμβούλεψε: Να τρως ότι θέλεις, να πίνεις ότι θέλεις, να κοιμάσαι όσο θέλεις αλλά να μην εγκαταλείψεις το κελλί σου. Βέβαια ο γέροντας αυτός διέκρινε την ανάγκη για μια τέτοια συμβουλή στην ειδική περίπτωση του συγκεκριμένου πειρασμού του μαθητή του και δεν μπορούμε να ακολουθούμε με αυτή την τακτική όπως ακολουθεί κανείς μια συνταγή. Όμως μπορούμε να διδαχθούμε από την ικανότητα του γέροντα να φθάσει στην καρδιά του προβλήματος, αφήνοντας για αργότερα τη νηστεία και την αγρυπνία, τις οποίες θα είχε ήδη ορίσει για κάποιον άλλο. Όταν οι χριστιανοί γονείς ανησυχούν, επειδή τα παιδιά τους θέλουν να πάνε να χορέψουν ή να ακούσουν ρόκ μουσική ή να πάνε σε πάρτυ, η διάκριση αυτού του

γέροντα θα μπορούσε ίσως να χρησιμεύσει γι' αυτούς σαν υπόδειγμα, ιδιαιτέρως όταν πρόκειται για ένα παιδί που παρουσιάζει επικίνδυνα κόμπλεξ συγκρίνοντας τον εαυτό του με τους άλλους, θα μπορούσε κανείς να φαντασθεί ένα γονέα να λέει μετά από προσευχή: Χόρεψε, άκουσε, πήγαινε, αλλά κράτα ζωντανή στην καρδιά σου την αγάπη για τον Χριστό. Συχνά η επιθυμία να μιμηθούν τους συνομηλίκους τους είναι μια φάση από την οποία πρέπει να περάσουν τα παιδιά, όπως περνούν μια παιδική αρρώστια, όπως η ανεμοβλογιά.

Οι έφηβοι δεν έχουν όλοι τον ίδιο βαθμό αφοσιώσεως στην Εκκλησία. Με τη βοήθεια τού Θεού θα μιλάμε στο κάθε παιδί ανάλογα με το επίπεδο του. Αν ένας έφηβος έχει μόνο μια μικρή σπίθα ενδιαφέροντος για την Ορθοδοξία, δεν μπορούμε να τού μιλάμε όπως σε κάποιον, ο οποίος επιθυμεί να γίνει μοναχός. Το έργο μας είναι να καλλιεργήσουμε — μερικές φορές απλώς να διατηρήσουμε ζωντανό — ότι υπάρχει, αν θέλουμε η επαφή μας να είναι αληθινή και καρποφόρα. Ένας Αγγλικανός επίσκοπος γράφοντας για τους χριστιανούς εφήβους προειδοποιεί τους γονείς για τον κίνδυνο να απωθήσουν τα παιδιά τους, αν τα εξαναγκάσουν να ζουν πνευματική ζωή. Ένας τρόπος μάλλον ελαφρών υποχρεώσεων είναι πιο κατάλληλος για την περίπτωση εκείνων, οι οποίοι ψάχνουν ακόμα με αγωνία να ανακαλύψουν ποιοι είναι και που πρέπει να δώσουν την αγάπη και την πίστη τους. Είναι φανερό ότι είχε μια πραγματική επαφή με τους νέους. Οι πολύ πιστοί νέοι θα κάνουν ερωτήσεις και θα πάρουν τις απαντήσεις. Είναι ευλογημένοι, επειδή πεινούν για δικαιοσύνη και θα χορτάσουν³⁶. Άλλα θα ήταν αφελές να νομίζουμε ότι όλοι οι ορθόδοξοι έφηβοι, ακόμα κι εκείνοι που πηγαίνουν στο κατηχητικό σχολείο, είναι πιστοί και αφοσιωμένοι ορθόδοξοι χριστιανοί και μπορεί να τους βλάψουμε αν τους μιλάμε σαν να ήταν τέτοιοι.

Το ουσιώδες

● κύριος στόχος μας όσον αφορά τους έφηβους μας δεν είναι οικονομικός, ούτε μορφωτικός, ούτε καν ηθικός: είναι πνευματικός. Η επιθυμία μας είναι να μπουν στην ενήλικη ζωή προετοιμασμένοι, ως ελεύθερα πρόσωπα, να αγαπούν τον Χριστό. Η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στα ορθόδοξα παιδιά μας και στον μέσο σημερινό έφηβο θα πρέπει να είναι το γεγονός ότι αυτά προσεύχονται.

Ο μεγαλύτερος πειρασμός για τους νέους στην εποχή μας είναι η καθολική σχεδόν εγκατάλειψη της χριστιανικής πίστεως γύρω μας. Στον αέρα πλανάται η ιδέα ότι ζούμε σ' ένα μεταχριστιανικό κόσμο. Ακόμα και για την πλειοψηφία των σύγχρονων χριστιανών το να μένει κανείς πιστός (στην παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας) θεωρείται απλώς σκοταδισμός και εμμονή σε ξεπερασμένες αξίες άλλων εποχών. Υπάρχουν πολλές προφητείες για μια εποχή κατά την οποία θα υπάρχει τόσο μεγάλη αποστασία, ώστε εκείνοι οι οποίοι

απλώς και μόνο θα διατηρήσουν την πίστη τους εκείνο τον καιρό θα είναι ανώτεροι από τους ασκητές και θαυματουργούς του παρελθόντος. Υπάρχουν αρκετά σημεία στην εποχή μας, τα οποία μας υπενθυμίζουν αυτές τις προφητείες, και δικαιώνουν, όχι το νοσηρό φόβο για τα γεγονότα που περιγράφονται στην Αποκάλυψη, αλλά την παρηγοριά που αντλούμε από τη βεβαιότητα πως όλα αυτά τα φαινόμενα αποτελούν μέρος του σχεδίου του Θεού. Τέτοιες προφητείες μας βοηθούν επίσης να καταλάβουμε, στις σχέσεις μας με τους νέους, ότι είναι σημαντικό να τονίζουμε τα κεντρικά σημεία της πίστεώς μας (π.χ. την αγάπη για τον Χριστό ως Θεό). Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα παιδιά μας ψάχνουν να βρουν το δρόμο τους περικυκλωμένα από αυτήν την αποστασία. Ας προσπαθήσουμε να μην διυλίζουμε τον κώνωπα ενώ ξεχνάμε την κρίση και τον έλεον και την πίστιν³⁷. Θα αναγκαστούμε, πιθανόν, να αφήσουμε πολλούς κώνωπες να περάσουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας των παιδιών μας.

Όταν ο έφηβος, εγκαταλείπει προσωρινά τα δευτερεύοντα για να επικεντρώσει την εμπειρία του σε κεντρικές αξίες (πίστη, ελευθερία, αγάπη, αλήθεια), αυτό το γεγονός μπορεί να αποτελεί θετικό, και ίσως κάποτε απαραίτητο βήμα στην πορεία του για την επανεύρεση του Χριστιανισμού. Ξέρουμε ότι τα δευτερεύοντα συμβάλλουν στα ουσιαστικά και προσπαθούμε να ζούμε με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό να γίνεται φανερό και να το εξηγούμε στους νέους μας. Όμως ίσως χρειαστεί να περιμένουμε υπομονετικά σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου κατά την οποία τα παιδιά μας προσπαθούν να ανακαλύψουν για τον εαυτό τους το βαθύτερο νόημα της ζωής.

Αν μια έφηβος πάει στην εκκλησία με παντελόνι και την αναγκάσουν με σκληρό τρόπο να βγει έξω λόγω της ενδυμασίας της, πόσος χρόνος, άραγε, θα χρειασθεί για να επιστρέψει στον Χριστό; Ακόμη κι αν τέτοια ρούχα είναι ακατάλληλα, η Εκκλησία μας δεν είναι ένα νοσοκομείο για τους ασθενείς; Αν καλλιεργήσουμε στα παιδιά μας την αγάπη για τον Χριστό, τότε όταν θα έχουν πιά περάσει τα χρόνια της εφηβείας, στα οποία είναι πολύ φυσικό να επηρεάζονται από τη μόδα, μόνο τους θα αισθάνονται άσχημα, αν δεν είναι κατάλληλα ντυμένα. Η ίδια πνευματική αρχή ισχύει για όλους μας: δεν αισθανόμαστε άραγε τώρα ντροπή για κάποια συμπεριφορά μας στο παρελθόν, η οποία τότε δεν ενοχλούσε καθόλου τη συνείδηση μας; Αν τα παιδιά μας ακούν από τους ανθρώπους της Εκκλησίας μόνο διαλέξεις για το τι πρέπει να φορούν και δεν τους ακούν ποτέ να μιλούν για τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αποκτήσουν τη χάρη του Θεού, τι θα τα εμπνεύσει ώστε να παραμείνουν ορθόδοξα; Αν έχουν πνευματικές αναζητήσεις, θα ψάξουν άλλου. Πρέπει να βλέπουμε την καρδιά των εφήβων και όχι μόνο την εξωτερική τους εμφάνιση, όσο απaráδεκτη κι αν μας φαίνεται. Αν ένας έφηβος ζητά επίμονα να φορέσει κάτι παρά τις συμβουλές μας, ίσως είναι καλύτερα να υποχωρήσουμε παρά να γίνει ένα ρούχο αντικείμενο πολύμηνων συγκρούσεων μεταξύ των γονέων και του παιδιού — και

κατά συνέπεια μεταξύ του παιδιού και της Ορθοδοξίας. Απαιτείται πνευματική γνώση και ευαισθησία, και όχι αίσθηση δεοντολογίας, για να καταλάβουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο ντυνόμαστε έχει κάποια επίδραση στην ψυχή μας. Αν προσπαθήσουμε να επιβάλουμε ένα στυλ ενδυμασίας σε κάποιον, ο οποίος μόλις άρχισε να ανακαλύπτει πώς αυτό που έχει πραγματικά αξία είναι η καρδιά, η ψυχή και η αιώνια αλήθεια, τότε μπορεί να προξενήσουμε μεγάλη πνευματική βλάβη.

Αμφιβολίες για την Χριστιανική πίστη

Οι έφηβοι μας πρέπει να φθάσουν **μόνοι** τους στο στάδιο της βεβαιότητας που έχουν οι ενήλικες για την χριστιανική πίστη. Το μόνοι τους δε σημαίνει μοναξιά αλλά με βάση τη δική τους πείρα πρέπει να φθάσουν στην ενηλικίωση ως Ορθόδοξοι, επειδή πιστεύουν ότι η ορθόδοξη πίστη είναι αληθινή, ότι μας δείχνει πώς είναι ο Θεός και πώς είμαστε εμείς. Μόνο μια τέτοια πίστη θα μπορέσει να τους κρατήσει στην Ορθοδοξία για όλη τους τη ζωή. Μερικά παιδιά περνούν φυσιολογικά από την παιδική πίστη στην πίστη του ενήλικα, χωρίς τραυματικές εμπειρίες. 'Αλλά δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει το γεγονός ότι για πολλά παιδιά αυτή η μετάβαση συνεπάγεται μια βαθειά αμφισβήτηση και αναθεώρηση της παιδικής τους πίστεως. Παρατηρούμε πόσοι ενήλικες αφοσιωμένοι Χριστιανοί απέκτησαν την εμπιστοσύνη τους στην Ορθοδοξία μετά από μια περίοδο απομακρύνσεως — μερικές φορές αφού πρώτα εγκατέλειψαν την Εκκλησία. Αυτή η επανεκτίμηση μπορεί να αποτελέσει ένα υγιές βήμα, έστω και αν συνεπάγεται μία προσωρινή απομάκρυνση από την Εκκλησία. Το πρόσωπο μπορεί να επιστρέψει με μια βαθύτερη κατανόηση ή τουλάχιστον καλύτερα προετοιμασμένο να αντισταθεί σε επιθέσεις, δυσδιάκριτες ή ευδιάκριτες, εναντίον της πίστεως μας και του τρόπου ζωής που απαιτεί αυτή. Ένας γονέας λοιπόν δεν πρέπει απλώς να είναι έτοιμος να συζητήσει ανοιχτά για την πίστη αλλά ακόμη ίσως αναγκασθεί να περάσει μια περίοδο αγωνιώδους αναμονής, προσευχής, οπισθοδρομήσεως και περιορισμού των απαιτήσεων του από το παιδί. Δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι άγιες μητέρες των αγίων της Εκκλησίας μας δεν αντιμετώπισαν ποτέ προβλήματα με τα παιδιά τους — αντίθετα μπορούμε να διαπιστώσουμε πόσο αποτελεσματική μπορεί να είναι η προσευχή των γονέων.

Η καλύτερη προστασία για τα παιδιά μας είναι η εμπειρία της θερμής χριστιανικής αγάπης μέσα στην οικογένεια τους και μεταξύ των άλλων μελών της Εκκλησίας. Και όλως επικείσθω χαρακτήρ ανδρός

άγιου τω παιδί³⁸. (Ας βάλει επάνω του (στο παιδί) τη σφραγίδα του κάποιος άγιος άνθρωπος), λέει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος· και συμπληρώνει: Εστίν και έτερον σωφροσύνης φυλακτήριον! οράτω τον της εκκλησίας προεστώτα και πολλών ακουέτω παρ' εκείνου των εγκωμίων, και προς πάντας τους ακούοντας επί τούτω αβρυνέσθω ο πατήρ³⁹. (Υπάρχει κι άλλο φυλακτήριο της σωφροσύνης [θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και της πίστεως]: να βλέπει τον προϊστάμενο της εκκλησίας και ν' ακούει από εκείνον πολλούς επαίνους, και να καμαρώνει ο πατέρας μπροστά σε όλους εκείνους που ακούν τους επαίνους αυτούς). Μιά καλή σχέση με έναν πνευματικό πατέρα θα βοηθήσει το παιδί να εκφράζει ελεύθερα σ' αυτόν τις αμφιβολίες και τα ερωτήματα του. Οι ενήλικες μέσα στην Εκκλησία πρέπει να είναι κι αυτοί έτοιμοι να ακούν τα παιδιά των άλλων με αγάπη. Μερικές φορές μια καρδιά η οποία αρχίζει να απομακρύνεται από τον Θεό δε δείχνει μεταφυσικές αμφιβολίες αλλά απλώς ένα είδος ψυχρής αδιαφορίας προς τη θρησκεία: πλήττει στην εκκλησία, παραμελεί την προσευχή, δείχνει μια ψυχολογική αντίσταση στην παραμικρή αναφορά σε πνευματικά θέματα κ.λ.π. Αυτή η κατάσταση είναι πολύ πιο σοβαρή από εκείνη ενός παιδιού το οποίο θέλει να πηγαίνει τακτικά στην Εκκλησία η να επισκέπτεται μοναστήρια αλλά απαιτεί περισσότερη ελευθερία όσον άφορα το ντύσιμο και τη διασκέδαση. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση μπορεί κανείς ν' αφήσει το παιδί να αποκτήσει τις εμπειρίες του χωρίς να διακινδυνεύει πολύ — συνήθως η απαγόρευση κρύβει περισσότερους κινδύνους. Στην πρώτη περίπτωση δεν υπάρχει εύκολη και ακριβής λύση. Προσευχόμαστε, συζητούμε με το σύζυγο μας και συμβουλευόμαστε τον πνευματικό μας πατέρα. Η λύση είναι μήπως να βρούμε τρόπους να δώσουμε στο παιδί περισσότερη ψυχαγωγία η ελευθερία; Μήπως είναι να συζητήσουμε πιο ανοιχτά, να του δείξουμε περισσότερο την αγάπη μας, να του εξηγήσουμε καλύτερα τους δρόμους της Εκκλησίας;

Μπορούμε να διδάξουμε στα παιδιά μας να προσεύχονται ανοιχτά και ειλικρινά στις στιγμές της αμφιβολίας και της αμφισβήτησης: Κύριε δείξε μου την αλήθεια. Μια τέτοια προσευχή είναι πολύ πιο αποτελεσματική από τη χριστιανική απολογητική· θα έλεγα ακόμα ότι, αν κάποιος δεν έχει την προδιάθεση να αναζητήσει την αλήθεια, δεν θα πεισθεί με την απολογητική. Εν τούτοις, μια υπεράσπιση του Χριστιανισμού, βασισμένη σε λογικά επιχειρήματα, μπορεί να βοηθήσει πολύ, αν προέρχεται από κάποιον στον οποίο το παιδί έχει εμπιστοσύνη. Οι χριστιανοί που ασχολούνται με τους νέους οφείλουν να γνωρίζουν τη στοιχειώδη απολογητική. Ένας ιερέας θα μπορούσε να προτείνει στους γονείς βιβλία σχετικά με την πίστη στον Θεό και την ορθόδοξη Εκκλησία ειδικά.

Υπάρχουν δύο είδη αμφιβολίας που εκφράζουν οι έφηβοι σχετικά με τη χριστιανική πίστη: ο ένας θα ρωτήσει για να προκαλέσει το χριστιανισμό, ο άλλος επειδή θέλει να μείνει πιστός στο χριστιανισμό αλλά είναι μπερδεμένος εξ αιτίας κάποιας αντίρρησης που άκουσε η σκέφθηκε. Μια ερώτηση, όπως: Πώς ξέρουμε ότι η Ορθοδοξία είναι η αλήθεια; μπορεί να τεθεί και στην πρώτη αλλά και στη δεύτερη περίπτωση. Ακόμα κι αν ένα παιδί μπορεί να καταλάβει ότι οι αμφιβολίες είναι ένας πειρασμός τον οποίο πρέπει να αποκρούσει, θα πρέπει να το ενθαρρύνουμε να ενημερωθεί περισσότερο σχετικά με την πίστη για να καταλάβει καλύτερα πώς η Ορθοδοξία άντεξε στο χρόνο. Στο θέμα αυτό, όπως και σε πολλά άλλα της χριστιανικής ανατροφής των παιδιών, η πρόληψη είναι ευκολότερη από τη θεραπεία.

Χριστιανική ηθική και έφηβος

Γενικά, οι χριστιανοί δεν πρέπει να θεωρούν τα ηθικά θέματα ως αυτοσκοπό. Το Ευαγγέλιο έχει ένα ηθικό περιεχόμενο αλλά αυτή η ηθική δεν είναι από μόνη της αρκετή. Πού είναι η ηθική, όταν ο ίδιος ο τέλειος Θεός υφίσταται σταύρωση; Οι έφηβοι συχνά επαναστατούν ενάντια στους ηθικούς νόμους, επειδή το πνευματικό τους ένστικτο τους κάνει να ποθούν να καθοδηγούνται από την αγάπη σε μια ελεύθερη προσωπική σχέση με την Αλήθεια. Είναι βασικό να παρουσιάζουμε τα ηθικά θέματα με τέτοιο τρόπο, ώστε το πνευματικό αυτό ένστικτο να καλλιεργείται και όχι να καταπνίγεται. Η αρετή υπάρχει για την αλήθεια και όχι η αλήθεια για την αρετή (Αγ. Μάξιμος).

Ας προσπαθήσουμε να δώσουμε εμείς οι ίδιοι το παράδειγμα μιας ηθικής χριστιανικής ζωής από κάθε άποψη: ίσως με κάποια έννοια η ζωή μας είναι αγνή, αλλά είμαστε, παραδείγματος χάριν, γενναιόδωροι απέναντι σε όλους εκείνους που έχουν ανάγκη; Είμαστε ελεύθεροι από το πνεύμα της πλεονεξίας; Προσπαθούμε να ζούμε όλη τη ζωή μας κατά Θεόν; Η ζωή μας ίσως να είναι, κατά κάποιον τρόπο, ανήθικη.

Όταν συζητάμε ηθικά θέματα με έφηβους, πρέπει να γίνεται φανερό η πεποίθησή μας ότι οι ηθικές αρχές από μόνες τους δεν έχουν αιώνια αξία και είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε φαρισαϊσμό, έστω κι αν εκφράζονται με χριστιανική ορολογία. Βέβαια, υπάρχουν κανόνες συμπεριφοράς στη χριστιανική ζωή — μπορεί κανείς να τους βρει στο Ευαγγέλιο και στη διδασκαλία των αγίων μας — αλλά δεν είναι στην κυριολεξία ηθικοί κανόνες: είναι η αντανάκλαση της θείας ζωής στην ανθρώπινη ύπαρξη. Δεν πρέπει να **ζούμε** τον Χριστιανισμό ως ένα ηθικό μανδύα αλλά ως θεία ζωή, αγάπη και αλήθεια. Βέβαια, είναι σημαντικό να παίρνουμε στα σοβαρά τα ηθικά αμαρτήματα και να μην υποτιμούμε τον πνευματικό κίνδυνο που συνεπάγονται αυτά, όμως πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την ηθική, όχι με την έννοια της

διατηρήσεως μιας ήσυχης φαρισαϊκής συνειδήσεως σ' αυτόν τον κόσμο η μιας καλής φήμης, αλλά με την έννοια της σωτηρίας. (Σκοπός της χριστιανικής ζωής είναι η απόκτηση του Άγιου Πνεύματος είπε ο άγιος Σεραφείμ). Οι έφηβοι, όταν απορρίπτουν την υποκρισία και την αυτοϊκανοποίηση είναι σύμφωνοι με το πνεύμα του Ευαγγελίου. Ο Χριστός που τους ενθουσιάζει είναι Εκείνος ο οποίος είπε στους Φαρισαίους: Οι τελώναι και αι πόρναι προάγουσιν υμάς εις την Βασιλείαν του Θεού⁴⁰ και στην αμαρτωλή γυναίκα: Αφέωνται αι αμαρτίαι αυτής αι πολλάί, ότι ηγάπησε πολύ⁴¹. Τους αρέσει να ακούν για τη συγχώρηση που δόθηκε στον απόστολο Παύλο, στον απόστολο Πέτρο, στην οσία Μαρία την Αιγύπτια και σε άλλους άγιους.

Πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την αμαρτία με αυθεντικά ορθόδοξο τρόπο κι έτσι να διδάσκουμε τα παιδιά μας. Το μέγεθος της αμαρτίας κρίνεται από την απώλεια της χάριτος την οποία υφιστάμεθα, όταν απομακρυνόμαστε από το θέλημα του Θεού. Φυσικά δεχόμαστε την εξουσία των εκκλησιαστικών κανόνων και προσπαθούμε να εξηγήσουμε στους νέους μας το βαθύτερο νόημα τους. Άλλα όταν ένας έφηβος αρνείται να δεχθεί τις καθοδηγητικές γραμμές που μας έχουν δοθεί, ίσως χρειασθεί να τον αφήσουμε να αποκαλύψει ξανά την πνευματική εξουσία της Εκκλησίας μέσα από τη δική του εμπειρία. Συχνά αυτή είναι η μόνη λύση, έστω κι αν μας προκαλεί πόνο.

Πώς αντιλαμβανόμαστε τους νόμους της Εκκλησίας μας; Ο κανόνας είναι ένα μέτρο. Το κριτήριο μας για την εφαρμογή των κανόνων είναι: Πώς θα οδηγήσουμε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο σε μια καλύτερη σχέση με τον Χριστό;. Ακόμα κι αν κάποια μορφή συμπεριφοράς είναι ολοφάνερα αμαρτωλή, η βαρύτητα της αμαρτίας και η επακόλουθη απώλεια της χάριτος θα εξαρτηθούν από τις συνθήκες, από το περιβάλλον του προσώπου, από τις γνώσεις του, τη διάθεση και τα κίνητρα του. Ο ιερέας θα φέρει όλα αυτά τα στοιχεία στην προσευχή του, όταν πρόκειται να εφαρμόσει τους κανόνες στην περίπτωση κάποιου εξομολογούμενου. Ο Κύριος μας διδάσκει ότι: Το Σάββατο διά τον άνθρωπον εγένετο, ούχ ο άνθρωπος διά το Σάββατον⁴². Η αμαρτία οδηγεί στο θάνατο, όχι επειδή υπάρχει ποινή θανάτου για ορισμένες πράξεις άλλα επειδή, αν απομακρυνθούμε από τον Θεό, απομακρυνόμαστε από την ίδια τη Ζωή. Το σφάλμα ενός έφηβου δεν μπορεί να κριθεί με τον ίδιο τρόπο, όπως εκείνο ενός ενήλικα αφοσιωμένου χριστιανού, όλα εξαρτώνται από την κατεύθυνση που παίρνει κανείς μέσα στην καρδιά του.

Η χαλάρωση των ηθών που χαρακτηρίζει την εποχή μας είναι ένας μεγάλος πειρασμός για τους έφηβους. Η κοινωνία μας χαρακτηρίζεται από χαλαρότητα. Όλες οι διαστροφές επιτρέπονται και δικαιολογούνται* άλλα αν κανείς μείνει πιστός στο δρόμο του Χριστού είναι πιθανότερο αυτό να θεωρηθεί διαστροφή. Αυτό το έχουμε στο μυαλό, στην καρδιά και στην προσευχή μας, άλλα, παρ'

όλα αυτά, είναι αλήθεια ότι ο πειρασμός να εγκαταλείψει κάποιος την ίδια τη χριστιανική πίστη είναι ο ισχυρότερος και ο σοβαρότερος, και πρέπει να τον προσέχουμε ιδιαίτερα, όταν ασχολούμαστε με νέους. Παραδείγματος χάριν, συχνά μπορεί να δημιουργηθεί μια αμαρτωλή σχέση, επειδή η καρδιά κάποιου είναι ήδη σχετικά αδιάφορη στην κλήση του Χριστού. Ας προσπαθούμε να φθάσουμε στην καρδιά του προβλήματος, όταν επιχειρούμε να διορθώσουμε κάποιον. Ας προσέχουμε να τηρούμε σωστά την ιεραρχία των προτεραιοτήτων, όταν αντιμετωπίζουμε ηθικά προβλήματα τα οποία αφορούν τους εφήβους μας. Θα χρειασθούμε πολύ τακτ και διάκριση, όταν τους βλέπουμε να πειραματίζονται με νέες ιδέες. Είναι κρίμα να οξύνουμε το πρόβλημα, επειδή ο φόβος μας μας έχει κάνει να μην μπορούμε να διακρίνουμε ποιο είναι το πιο βασικό.

Οι νέοι που στρέφονται στα ναρκωτικά, συχνά επαναστατούν εναντίον πολλών κανόνων και εθίμων, τα οποία δε βλέπουν να έχουν κανένα βαθύτερο νόημα. Ένα φυλλάδιο που πρόσφατα εκδόθηκε από τη Βρετανική Κυβέρνηση για τα ναρκωτικά αναφέρει ότι η καλύτερη προφύλαξη απ' αυτά συνίσταται στην καλλιέργεια καλών σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών.

Σε περίπτωση ηθικού διλήμματος πρέπει να ενθαρρύνουμε τους νέους να προσεύχονται, να συνεχίζουν την προσευχή και να αναζητούν όσο το δυνατόν νωρίτερα τη συμβουλή ενός πνευματικού πατέρα. Οι γονείς πρέπει επίσης να προσεύχονται και να ακολουθούν το λόγο του πνευματικού.

Πολλά από τα προβλήματα που θέτουν οι γονείς στους ιερείς και τους κατηχητές σχετικά με τους έφηβους πρέπει να συζητούνται μέσα στην οικογένεια με τους ίδιους τους εφήβους. Αν αυτά τα προβλήματα τα συζητούσαμε στο σπίτι εντελώς φυσικά και αρκετά νωρίς, ο έφηβος θα ήταν προετοιμασμένος για τις αποφάσεις που πρέπει να μάθει να παίρνει. Δυστυχώς πολύ συχνά οι ερωτήσεις εμφανίζονται όταν δεν υπάρχει πιά επικοινωνία ανάμεσα στις γενιές. Τα παιδιά προεφηβικής ηλικίας θα πρέπει να αρχίσουν να συζητούν με τους γονείς τους τους πειρασμούς που θα συναντήσουν αργότερα.

Ως ενήλικες Χριστιανοί οφείλουμε να δείχνουμε **την** αγάπη που έδειξε ο πατέρας για τον άσωτο υιό **του**. Ας ανοίξουμε τα χέρια μας για να αγκαλιάσουμε με αγάπη τα παιδιά μας, ακόμη κι αν πάρουν την κληρονομιά τους και φύγουν για να την σπαταλήσουν στην αμαρτία.

Οι σχέσεις με το άλλο φύλο

Ο καλύτερος τρόπος για να μάθει το παιδί τη χριστιανική σεμνότητα και αγνότητα είναι να συμπεριφέρεται φυσικά και αδελφικά προς τα αγόρια και τα κορίτσια. Αν και οι δραστηριότητες των παιδιών μας δεν είναι όλες κοινές και για τα δύο φύλα (οι ξεχωριστές δραστηριότητες είναι επίσης απαραίτητες), αγόρια και κορίτσια συναντιούνται με φυσικό τρόπο στο σχολείο, στο σπίτι, με τους φίλους, με τους αδελφούς και τις αδελφές τους, τα ξαδέλφια κ.λ.π. Έκτος από τις συγκεντρώσεις οι οποίες οργανώνονται ειδικά για τους νέους, είναι δυνατόν να υπάρχουν και ευκαιρίες συνάντησης όλων των ηλικιών βέβαια οι νέοι σχηματίζουν συνήθως τη δική τους ομάδα, αλλά βρίσκονται μεταξύ ανθρώπων άλλων γενεών. Τα παιδιά μαθαίνουν μ' αυτόν τον τρόπο από το παράδειγμα των μεγαλύτερων πώς άνδρες και γυναίκες μπορούν να βρίσκονται μαζί χωρίς κόμπλεξ και φλερτ. Τα ορθόδοξα σπίτια θα πρέπει να είναι κοινωνικά κέντρα σε πολλές ευκαιρίες.

Οι γονείς φοβούνται μήπως τα παιδιά τους πέσουν στην αμαρτία πριν απ' το γάμο. Σε πολλές περιπτώσεις αντί να τα οπλίζουν με συμβουλές, τους απαγορεύουν ακόμη και να συναντηθούν με το άλλο φύλο ή να πάνε σε συναναστροφές, όπου μπορεί να δουν νεαρούς και νεαρές, που ήδη έχουν ερωτικό σύντροφο. Το κακό είναι ότι ένας τέτοιος περιορισμός συχνά δημιουργεί περισσότερα προβλήματα απ' όσα λύνει. Όταν δοθούν οι κατάλληλες προειδοποιήσεις και τοποθετηθούν κατάλληλα όρια, παρατηρείται συχνά ένα παιδί το οποίο ζει με τα ηνία λίγο χαλαρά, να αισθάνεται ευγνωμοσύνη προς τον Θεό, και να μην θέλει να διαψεύσει την εμπιστοσύνη που του έχουν δείξει οι γονείς του. (Τουλάχιστον θα σκεφθεί ότι, αν δεν σεβασθεί τα όρια που του έθεσαν, οι γονείς του μπορεί να μην του δώσουν δεύτερη ευκαιρία...). Αν εμπιστευόμαστε τον νέο, θα γίνει υπεύθυνος. Ένα παιδί στο οποίο δείχνουν κάποια εμπιστοσύνη δέχεται ευκολότερα τις συμβουλές των γονέων του, παρά κάποιο άλλο, στο οποίο δεν επιτρέπουν να διακινδυνεύσει το παραμικρό. Να ένα τυπικό σχόλιο μιας νέας: Η μητέρα μου νομίζει ότι αν μιλήσω μ' ένα αγόρι, κινδυνεύω να βρεθώ στο τέλος μπλεγμένη. Οι αρνητικές εμπειρίες που μπορεί να αντιμετωπίσει ένας έφηβος είναι δυνατόν να γίνουν αντικείμενο συζητήσεως και να του γίνουν μάθημα για όλη του τη ζωή.

Ακόμη κι όταν η κοινωνία μας δε στρέφεται εναντίον του γάμου, οι περισσότεροι άνθρωποι νομίζουν ότι πρέπει να έχει κανείς ερωτικούς συντρόφους από νεαρή ηλικία, και τελικά να διαλέξει ένα από αυτούς σύντροφο για να παντρευτεί. Όταν μιλάμε σε νέους και προσπαθούμε να τους αποτρέψουμε από τη σύναψη σοβαρού δεσμού με κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο, μέχρις ότου θα είναι έτοιμοι να σκεφθούν το γάμο, πρέπει να τους δείχνουμε συμπάθεια, επειδή ένα παιδί δώδεκα ετών και πάνω που δεν βγαίνει ραντεβού, θεωρείται παράξενο από τους συνομιλήκους του. Άκουσα κάποια

ορθόδοξα παιδιά να λένε ότι υποκρίνονταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μπροστά στους φίλους τους ότι έχουν ερωτικό σύντροφο. Δεν τα κατηγορήσα γι' αυτή την απάτη, επειδή οι νέοι μπορεί να είναι πολύ σκληροί απέναντι σε όσους δεν ακολουθούν το ρεύμα. Όταν μιλάμε στους νέους για τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, δεν πρέπει να τους δίνουμε την ιδέα ότι ορισμένα συναισθήματα και επιθυμίες που αρχίζουν να νοιώθουν είναι καθ' εαυτά αμαρτωλά. Πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτού του είδους τα συναισθήματα είναι φυσικά και δόθηκαν στη φύση μας από τον Θεό για να μας ενώσουν μ' ένα πρόσωπο του άλλου φύλου σε μια **κοινή ζωή**. Πρέπει να προσευχόμαστε για το θέμα των αισθημάτων μας προς κάποιο πρόσωπο και να μιλάμε στον πνευματικό μας πατέρα, προσπαθώντας να κάνουμε το θέλημα του Θεού, επειδή μόνο αυτό θα μας φέρει αληθινή χαρά. Μπορούμε να συμβουλέψουμε τα παιδιά να μη βάζουν τους άλλους σε πειρασμό εξ αιτίας των δικών τους αισθημάτων. Μπορούμε επίσης να εξηγήσουμε ότι οι Πατέρες μας εφιστούν την προσοχή όσον αφορά τον έρωτα, επειδή αυτού του είδους τα συναισθήματα μπορούν να κυριαρχήσουν επάνω μας ευκολότερα από άλλες φυσικές επιθυμίες, όπως η όρεξη για φαγητό.

Το χειρότερο που μπορούμε να κάνουμε, όταν προκύψει θέμα συναντήσεων μεταξύ αγοριού και κοριτσιού, είναι να σοκαριστούμε ή να αρνηθούμε ακόμα και να το συζητήσουμε. Είναι ευκολότερο να μιλήσουμε για το θέμα αυτό, πριν το παιδί αισθανθεί έλξη για κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο· επίσης είναι ευκολότερο όταν δεν έχει απαγορευθεί εντελώς στο παιδί κάθε επικοινωνία με το άλλο φύλο. Πρέπει **ακόμα** να έχουμε ύπ' όψιν ότι οι ορθόδοξοι έφηβοι **μπορεί** να έχουν καλούς φίλους οι οποίοι, αν και πηγαίνουν στην εκκλησία, έχουν φίλο ή φιλενάδα από πολύ νεαρή ηλικία. Αυτό συχνά είναι μεγαλύτερος πειρασμός από την πλήρη χαλάρωση των ηθών.

Το παράδειγμα μιλάει καλύτερα απ' τα λόγια. Πολλά παιδιά έρχονταν τακτικά στο μοναστήρι μας καθώς μεγάλωναν. Ξέρουμε ότι πολλά κράτησαν τα χριστιανικά ιδανικά της αγνότητας, επειδή, βλέποντας και μόνο μερικούς ανθρώπους, εμπνεύστηκαν να αντισταθούν στην τάση χαλάρωσης των ηθών που τους περικύκλωνε σε όλα σχεδόν τα άλλα περιβάλλοντα όπου σύχναζαν. Μερικά απ' αυτά ούτε καν μας άκουσαν ποτέ να θίγουμε αυτό το θέμα άμεσα.

Για τους χριστιανούς η πιο υπέροχη διδασκαλία για το σώμα είναι αυτή του απ. Παύλου: ότι το σώμα είναι ο ναός του Αγίου Πνεύματος⁴³. Η άποψη μας για την αγνότητα συνδέεται άμεσα μ' αυτή την αντίληψη. Η ενοίκηση των προσώπων της Αγίας Τριάδος μέσα μας είναι μια αποκλειστικά χριστιανική διδασκαλία και οφείλουμε να έχουμε κατά νουν αυτή τη θεολογική προοπτική, όταν συζητάμε για το σώμα, ιδιαίτερα με νέους.

Στην περίπτωση όπου ένα ανύπανδρο ζευγάρι ζει με τρόπο που κάνει αναγκαία τη στέρηση της θείας Κοινωνίας, δεν πρέπει εξ αιτίας αυτού να αποθαρρύνονται να έρχονται στην εκκλησία, να προσεύχονται ή να συμβουλευονται έναν πνευματικό πατέρα. Πολύ συχνά οι γονείς θέλοντας να κρύψουν ένα οικογενειακό σκάνδαλο κόβουν τελείως τα παιδιά τους από την Εκκλησία με τή στάση τους· μ' αυτόν τον τρόπο δεν αφήνουν ανοιχτό το δρόμο για μετάνοια. Ακόμα δεν πρέπει να περιμένουμε ότι ένας Ιερέας θα προσπαθήσει αμέσως να λύσει το ηθικό πρόβλημα ενός ζευγαριού που συζεί — ίσως θεωρήσει σοφότερο να στερεώσει πρώτα την αγάπη και την πίστη. (Γενικά τα αρνητικά σχόλια που κάνουμε, π.χ. για την πορνεία, θάπρεπε να είναι λιγότερα από τα άλλα λόγια μας για το Χριστιανισμό).

Όταν προειδοποιούμε τα παιδιά να μην έχουν ολοκληρωμένες σχέσεις με κάποιον έξω απ' το γάμο, πρέπει να τα βοηθάμε να καταλάβουν ότι, εκείνοι που έχουν μια τέτοια εμπειρία (κυρίως με περισσότερους από ένα συντρόφους) είναι πιθανόν να μην μπορούν να διατηρήσουν μια αληθινή και μακροχρόνια σχέση αγάπης. Και έσονται οι δύο εις σάρκα μίαν: είναι λοιπόν μια καταστρεπτική εμπειρία να γνωρίζεις κανείς περισσότερους από ένα συντρόφους ή να γνωρίζεις κάποιον έξω από έναν ευλογημένο γάμο. Το είδος της σχέσης που οδηγεί σε πορνεία δεν είναι το ίδιο μ' εκείνο το οποίο οδηγεί σε μια ευτυχισμένη συμβίωση. Υπάρχει ένα ακόμα μειονέκτημα, όταν γνωρίζεις κάποιον μόνο με το να βγαίνεις έξω μαζί του: περιμένεις ο γάμος να είναι σαν ένα μεγάλο ραντεβού. Η φιλία είναι πιο ασφαλής προετοιμασία για την έγγαμη ζωή από τα ραντεβού.

Αν παρουσιάσουμε στους νέους μας το ιδανικό της χριστιανικής μονογαμίας, τους δίνουμε ήδη ένα υψηλό ιδανικό, το οποίο μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη βοήθεια του Θεού. Οι γονείς οφείλουν να κηρύττουν τις χαρές και τους αγώνες της συζυγικής ζωής κυρίως με το παράδειγμα τους. Μόνο το παράδειγμα μπορεί να εξουδετερώσει τα άλλα ιδανικά τα οποία συναντά κανείς στη λογοτεχνία, στα τραγούδια, στον κινηματογράφο κ.λ.π. και αντιπροσωπεύουν την κοινή γνώμη γύρω μας. Τέτοια ιδανικά συχνά παρουσιάζονται με πολύ ελκυστικό τρόπο και όχι πάντα χυδαία. Πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν πολλών βαθμών αποκλίσεις από το χριστιανικό ιδανικό· καλό είναι να μην τις καταδικάζουμε όλες συνολικά — ειδικά τα παιδιά δε θα μας ακούσουν.

Αν δεχόμαστε την άποψη ότι ο καθένας διαλέγει μόνος του το σύζυγο του (στην εποχή μας δεν γίνονται πιά γάμοι χωρίς τη συγκατάθεση των παιδιών), πρέπει να δεχθούμε και τη δυνατότητα δύο νέοι να γνωριστούν πολύ στενά με την προοπτική ενός πιθανού γάμου αλλά τελικά να μην αποφασίσουν να παντρευτούν. Όμως, στην πραγματικότητα ούτε τα ραντεβού, ούτε τα συνοικέσια

προετοιμάζουν το γάμο, άλλα σ' αυτόν οδηγεί η προσευχή. Κάποιος χριστιανός είπε σε μερικά κορίτσια που περιέγραφαν τον ιδανικό, κατά τή γνώμη τους, σύζυγο: Προσευχηθείτε στον Θεό να σας δώσει έναν καλό σύζυγο και μην ξεχνάτε ανάμεσα στά χαρακτηριστικά που ζητάτε, να συμπεριλάβετε το να αγαπάει εσάς και τον Θεό — και έτσι η ζωή σας θα είναι ευλογημένη.

Όταν συζητάμε με τα κορίτσια για το μακιγιάζ, δεν είναι σωστό να δίνουμε την εντύπωση ότι είναι αμαρτία να θέλουν να είναι όμορφες η να αρέσει η εμφάνιση τους στους άλλους. Μπορούμε να τις ενθαρρύνουμε να είναι όσο το δυνατόν πιο φυσικές — όχι τεχνητές η ματαιόδοξες. Ένα πρόσωπο που φωτίζεται από μια θερμή καρδιά είναι αυθεντικά ελκυστικό για πάντα. Αν οι νέες κοπέλες προσεύχονται στον Θεό να τις φωτίζει σε όλα όσα τις αφορούν, θα βρουν τελικά το σωστό μέτρο. (Ίσως θα βοηθούσε τα κορίτσια να γνωρίζουν ότι οι κανόνες, βάσει των οποίων απαγορεύεται στις γυναίκες να κοινωνήσουν σε ορισμένες περιόδους, αποτελούν μέρος μιας γενικής αρχής σύμφωνα με την οποία υπό κανονικές συνθήκες — όταν δεν υπάρχει κίνδυνος άμεσου θανάτου — απαγορεύεται να κοινωνήσουν του Σώματος και του Αίματος του Χριστού όλοι εκείνοι που έχουν κάποια αιμορραγία. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος λέει ότι τίποτε το φυσικό, δηλαδή που δεν προκαλείται από τα πάθη, δεν είναι αμαρτία).

Η μουσική

Το θέμα της ρόκ μουσικής είναι σοβαρό από πνευματική άποψη — οι γονείς δεν πρέπει να είναι ικανοποιημένοι, αν απλώς δεν ενοχλούνται από τη μεγάλη ένταση του ήχου. Αν ένα παιδί αγαπάει τη ρόκ μουσική, είναι δύσκολο να του την απαγορεύσεις· το πιο πιθανό αποτέλεσμα θα είναι να εφοδιαστεί με ακουστικά. Θα ήταν πιο συνετό, αν οι γονείς άκουγαν καμιά φορά μουσική μαζί με τα παιδιά τους και τα προειδοποιούσαν να μην ακούν τραγουδιστές που χρησιμοποιούν δαιμονικά ή βλάσφημα ονόματα, τίτλους τραγουδιών και λέξεις. Δεν πρέπει να παραλείψουμε να βρίσκουμε μερικά τραγούδια για τα οποία να μιλούμε πιο θετικά καθώς επίσης και να βοηθάμε τους νέους να διευρύνουν τις μουσικές τους προτιμήσεις. Πρέπει να τους προειδοποιούμε πόσο επικίνδυνο είναι να ακούν μουσική χωρίς να προσέχουν τα λόγια ή την ατμόσφαιρα που δημιουργείται από αυτά. Ένας από τους λόγους για τους οποίους οι συγκεντρώσεις φίλων είναι προτιμότερες από τις ντισκοτέκ είναι ότι στις πρώτες έχεις περισσότερες δυνατότητες επιλογής της μουσικής που θα ακούσεις. Υπάρχει μουσική η οποία ευθέως η με υποσυνείδητα μηνύματα παρακινεί στη βία, την αυτοκτονία η το σαρκικό πάθος. Συνήθως το πάθος για την ποπ μουσική περνά φυσιολογικά — όσο λιγότερο συζητείται, τόσο γρηγορότερα θεραπεύεται. Περισσότερη βλάβη προκαλείται όταν ένα παιδί δεν

αισθάνεται ελεύθερο να εκφράσει ανοιχτά τις προτιμήσεις του και ακούει κρυφά. Κάποιοι έφηβοι μου εξομολογήθηκαν ότι δε θα τολμούσαν να πουν σ' έναν ιερέα πώς τους αρέσει η ποπ μουσική. Δεν πρέπει να τους ωθούμε στην υποκρισία δείχνοντας τους ότι μας σοκάρουν ας είμαστε έτοιμοι να μιλήσουμε ακόμη και για τα πιο δύσκολα θέματα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μιλήσαμε για διάφορες απόψεις της ζωής ενός παιδιού και θα ήταν ίσως χρήσιμο σαν συμπέρασμα να ξαναθυμηθούμε το κεντρικό μας σημείο: αν τα παιδιά συλληφθούν, γεννηθούν και ανατραφούν με προσευχή κι αγάπη, όταν μεγαλώσουν θα γίνουν πνευματικά πρόσωπα και έτσι θα εκπληρώσουν την ανθρωπινή κλήση τους.

Ίσως κανείς στενοχωρηθεί, επειδή δεν γνώριζε ή δεν έχει εφαρμόσει όσα έχουμε εδώ συστήσει, και τώρα τα παιδιά του έχουν μεγαλώσει και είναι πιά πολύ αργά. Πρέπει να θυμόμαστε ότι ο Θεός μας γνωρίζει όπως ακριβώς είμαστε. Αρχίζουμε από εκεί που είμαστε και στρεφόμαστε σ' Αυτόν με όλες μας τις ελπίδες και όλο μας τον πόνο. Όπως είπε ο άγιος Γερμανός της Αλάσκας απ' αυτή την ημέρα, απ' αυτή την ώρα, απ' αυτό το λεπτό ας αγαπήσουμε τον Θεό πάνω απ' όλα και ας εκπληρώνουμε το άγιο θέλημα Του. Μπορούμε να ζητήσουμε από τον Θεό να συγχωρήσει όλα μας τα λάθη και να προσευχηθούμε να μην απολεσθεί κανείς έξ αιτίας εμού, του αμαρτωλού. Ας μη γίνει ποτέ η δική μου αναλήθεια αιτία βλασφημίας κατά της Αληθείας Σου. Με τη μετάνοια μπορούμε πάντα να βάλουμε καινούργια αρχή και να παρακαλέσουμε τον Θεό να διορθώσει ο,τι έχουμε κάνει στραβά.

Είθε ο Κύριος να εκχέει την ευλογία Του πάνω σ' όλα τα παιδιά Του σ' ολόκληρο τον κόσμο: σ' αυτά που ζουν τώρα και σ' εκείνα που θα γεννηθούν. Είθε να αγγίξει τις καρδιές τους και να τα εμπνεύσει να Τον αγαπούν. Είθε με τη ζωντανή και δραστική χάρη Του να εκτρέφει τα νήπια και να παιδαγωγεί τη νεότητα⁴⁴. Αυτώ η δόξα εις τους αιώνες.

1. Φιλ. 2,6-7.

2. Φιλ. 2,12.

3. Κανόνες 9 και 10 της Συνόδου της Γάγγρας, Πηδάλιον, σελ. 400 (Εκδοτικός οίκος ΑΣΤΗΡ, Αθήναι 1970).

4. Ματθ. 19,11.

5. Μάρκ. 10,6-9.

6. Έβρ. 13,4.

7. Α' Κορ. 7,5.

8. Βλ. Α' Πέτρ. 3,1.

9. Λουκ. 2,51.

10. Τωβ. 8,4κ.έξ

11. Ιωάν. 16,21.

12. Ι. Χρυσοστόμου έργα, Ε.Π.Ε. τόμος 30, σελ. 620-701.

13. Ι. Χρυσοστόμου έργα, οπ. π., σελ. 640-641.

14. *My Life in Christ* (1984), σελ. 135.

15. Α' Θεσ. 5,17.

16. *My Life in Christ*, οπ. π. σελ. 155.

17. Έφεσ. 4,26.

18. Ι. Χρυσοστόμου έργα, οπ. π., σελ. 650-651.

19. Αρχιμ. Σωφρονίου, Ο Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης, Ί. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1990, σελ. 10.

20. Όπ. π. σελ. 11.

21. Ψαλμ. 140,4.

22. Λουκ. 2,52.

23. Ματθ. 6,33.

24. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, Ε.Π.Ε. Τόμος 23, σελ. 212-213.

25. Ματθ. 18,6.

26. Α' Κορινθ. 11,27.

27. Ίδ. άρ. 7 των Αποφθεγμάτων τού Αβά Δανιήλ (Φιλοκαλία, Αποφθέγματα Γερόντων, Ε.Π.Ε., τόμος 1, σελ. 198-203).

28. Ι. Χρυσοστόμου έργα, Ε.Π.Ε., τόμος 30, σελ. 640-641.

29. Ιωάν. 13,35.

30. Α' Κορ. 2,16.

31. Λουκ. 12,48.

32. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, οπ. π., σελ. 690-691.

33. Φιλοκαλία, Αποφθέγματα Γερόντων, Ε.Π.Ε., τόμος 1, σελ. 48-49. 34. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, όπ. π., σελ. 690-691.

35. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, οπ. π.,

36. Ματθ. 5, 6.
37. Ματθ. 23,23-24.
38. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, σπ. π., σελ. 694-695.
39. Ι. Χρυσοστόμου Έργα, όπ. π., σελ. 696-697.
40. Ματθ.21,31.
41. Λουκ. 7, 47.
42. Μάρκ. 2,27.
43. Α'Κορινθ. 6, 19.
44. Λειτουργία του Μ. Βασιλείου.

ΑΝΤΙΑΙΡΕΤΙΣΜΟΝ ΕΓΧΟΛΠΙΟΝ

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ και ΠΑΡΑΘΡΗΣΚΕΙΕΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ - ΔΟΓΜΑ - ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ